

Jenni Liikala

Harmittomat hullut ja järjestyksen järkyttäjät

Mielenheikkoihin suhtautuminen sisäsuomalaisen paikallisyhteisön
ajatusmaailman kuvaajana 1700-luvun jälkipuoliskolla

Suomen historian pro gradu -tutkielma

Jyväskylän yliopiston historian ja

etnologian laitos

Elokuu 2005

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta Humanistinen tiedekunta	Laitos Historian ja etnologian laitos
Tekijä Jenni Liikala	
Työn nimi Harmittomat hullut ja järjestyksen järkyttäjät. Mielenheikkoihin suhtautuminen sisäsuomalaisen paikallisyhteisön ajatusmaailman kuvaajana 1700-luvun jälkipuoliskolla	
Oppiaine Suomen historia	Työn laji Pro gradu -tutkielma
Aika Elokuu 2005	Sivumäärä 102 sivua
<p>Tiivistelmä</p> <p>Tutkimuksessa selvitetään, mitä 1700-luvun jälkipuoliskolla Ruovedellä ja Keuruulla eläneiden ihmisten tapa suhtautua mielenheikkoihin – nykyäsittein mielisairaisiin ja kehitysvammaisiin – kertoi heidän laajemmasta ajatusmaailmastaan. Yhteisö pyrki ylläpitämään vallitsevan elämäntapansa, norminsa ja arvonsa, mikä vaikutti ihmisten suhtautumiseen yhteisön mielenvikaisia jäseniä kohtaan. Aiemmasta tutkimuksesta poiketen tarkastellaan myös sitä, miksi yhteisö useimmiten piti epätäydelliset ihmiset keskuudessaan eikä lähettänyt heitä hospitaaliin. Lähdeaineistona on käytetty kihlakunnanoikeuden tuomiokirjoja, pitäjänkokousten pöytäkirjoja ja rippikirjoja.</p> <p>Ihmisten tunne siitä, että heidän elämäntapansa oli turvassa, ei edellyttänyt poikkeavuuden eliminoimista vaan piilottamista ja kontrolloimista. Kontrollointikeinona toimi muun muassa julkinen hullun leiman antaminen, jonka avulla ihmiset loivat tapauskohtaisesti käsityksen henkilön sopeutumisesta yhteisöön sekä viitekehysten hänen toimintansa selittämiseksi ja sen seurausten arvioimiseksi. Hulluksi leimatulle henkilölle annettiin eräällä tapaa lupa rikkoa vallitsevia normeja, tosin vain tiettyyn rajaan asti.</p> <p>Kunkin yksilön katsottiin olevan vastuussa omasta kunniallisuudestaan ja kristillisestä elämäntavastaan, joten mielenheikkoudesta johtuvien omituisuuksien ja sosiaalisista normeista poikkeamisen ei katsottu juuri uhkaavan yhteisön normaalia elämäntapaa, vaan ne herättivät usein pelkkää pahennusta. Mielenvikaisuus ei siis järkyttänyt elämänjärjestyksen perustuksia kuten yhteisöllisyyttä ja uskonnollisuutta. Poikkeavuuden sietämistä helpotti se, että sen muodostama uhka oli ennakoitavissa, sillä heikkopäisiltä osattiin odottaa normienvastaista käyttäytymistä. Lisäksi hullun aiheuttamat ongelmat kohdistuivat usein pelkästään hänen oman kotitaloutensa piiriin, joten koko paikallisyhteisön väliintulo tilanteeseen ei välttämättä ollut tarpeen.</p> <p>Nämä seikat mahdollistivat sen, että mielenheikkojen poikkeavuutta ei yleisesti ottaen pelätty, vaan hulluja pidettiin yhteisön itseoikeutettuina jäseninä epätäydellisyydestään huolimatta. Tämän vuoksi ”normaalit” ihmiset edellyttivät itseltään kristillistä armeliaisuutta mielenvikaisia kohtaan, sillä näitä pidettiin yhteisön heikko-osaisina jäseninä. Ihmisten sietokykyä poikkeavuutta kohtaan koetteli kuitenkin erityisesti hullun väkivaltaisuus, joka oli niin konkreettinen uhka, että yhteisö lopulta puuttui siihen ja tuloksena saattoi olla mielenheikon lähettäminen hospitaaliin.</p>	
Asiasanat 1700-luku, mikrohistoria, poikkeavuus, marginaaliryhmät, psyykkisesti sairaat, kehitysvammaiset, mentaliteetti, sosiaaliset normit, sosiaalinen kontrolli, arvot, asenteet, paikallisyhteisöt, Ruovesi, Keuruu	
Säilytyspaikka Historian ja etnologian laitos	

Sisällys

1. Johdanto.....	1
1.1. Marginaaliryhmä ja ”pieni ihminen” tutkimuksen keskiössä	1
1.2. Tutkimuskirjallisuus.....	4
1.3. Tutkimustehtävä ja rajaukset.....	8
1.4. Alkuperäislähteet ja tulkinnan luotettavuus	12
2. Hulluuden julkisuus ja kuvailu.....	20
2.1. Mielenheikot puheessa ja virallisissa asiakirjoissa	20
2.2. Hillittömät ja harhailijat – sosiaalisen leimautumisen prosessi	26
2.3. Yksin ja mieletön – lohduton yhdistelmä	37
3. Raja hyväksyttävän ja ongelmallisen mielenvikaisuuden välillä	39
3.1. Mielettömyyden vimmassa – henkeen ja omaisuuteen kohdistunut uhka ..	42
3.2. Tuomio itsemurhaajalle, mielenrauha yhteisölle	49
3.3. Jumalaa peljänneet ja Hänet hyljänneet	59
3.4. Isännänvaihdos kotitalouden ja yhteisön toimivuuden takaajana	67
4. Mielenheikoista huolehtiminen velvollisuutena	71
4.1. Armeliaisuudesta, säälistä ja kristillisestä rakkaudesta.....	71
4.2. Ennaltaehkäisy ja vastuullisten nimeäminen järjestyksen turvaajina	82
5. Harmittomat hullut ja hillittömät hourut paikallisyhteisössään.....	86
Lähteet.....	94

1. Johdanto

1.1. Marginaaliryhmä ja ”pieni ihminen” tutkimuksen keskiössä

Valitessaan tutkimuksensa aiheen historiantutkija tulee väistämättä osoittaneeksi sen, mikä menneisyydessä on hänen mielestään tutkimisen arvoista. Vielä pitkään 1900-luvun jälkipuoliskollakin kiinnostavaksi nähtiin lähinnä historian suuret linjat, joissa kiteytyvät yhteiskuntien poliittiset ja taloudelliset rakenteet sekä niissä tapahtuneet muutokset.¹ Tällainen historiantutkimus perustelee olemassaoloaan muun muassa sillä, että politiikan ja talouden tapahtumien vaikutukset levittäytyvät usein hyvin laajalle alueelle ja ne ovat pitkäaikaisia. Lisäksi valtaapitävät ryhmät ovat pyrkineet ja yleensä myös pystyneet luomaan yhteiskunnista näköisiään ja saaneet aikalaisensa pitämään vallitsevaa yhteiskuntajärjestystä ainoana oikeana, Jumalan asettamana.² Tämä näkemys – tosin ilman uskonnollista väritystä – on säilynyt usein myös jälkipolville, sillä historian kulun on nähty etenevän loogisesti menneisyydestä nykypäivään.³

Valtaapitävät eivät kuitenkaan määrää yhteiskunnan ajattelun ja toiminnan rajoja yksin, eivätkä he myöskään luo historiaa yksin. Yhtä tärkeitä toimijoita ovat tavalliset ihmiset paikallisyhteisössään, jotka ovat tämänkin tutkimuksen mielenkiinnon kohteina. Tälle pohjalle rakentuu mikrohistoriallinen tutkimussuuntaus, joka pyrkii pääsemään syvemmälle ihmisten ajatusmaailmaan ja jokapäiväiseen elämään tutkimalla paikallisesti pientä ja rajattua aluetta.⁴ ”Pieni ihminen” ei ole silti irrallaan laajemmista yhteiskunnallisista ja mentaalisisistä rakenteista, vaan hän luo ja uusintaa niitä jatkuvasti osana yhteisöään. Yksilön

¹ Kalela 2000, 73–74.

² Maailmankuvan legitimoinnista Frykman & Löfgren 1979, 16.

³ Kalela 1993, 56; Kalela 2000, 112–117.

⁴ Katajala 1995, 14–15. Mikrohistorian ja historian suurten linjojen tutkimisen välisestä asetelmasta Kalela 1993, 58–59 ja Kalela 2000, 74–75.

ymmärtäminen edellyttääkin sitä, että häntä tarkastellaan omassa ajallisessa ja paikallisessa yhteydessään.⁵

Niin sanotut normaalit elävät yhteiskunnan valtaapitävien edellyttämällä tavalla. He ovat sisäistäneet yhteiset tavat, arvot ja ajattelumallit, jotka muuttuvat hitaasti, sillä yhteisö pyrkii ylläpitämään ja vahvistamaan jäsentensä symbolijärjestelmän yhtenäisyyttä. Tämä tapahtuu normien eli erilaisten sääntöjen avulla. Normit siirtävät arvot ja maailmaa jäsentävät käsitykset käytäntöön, muuttavat ne toiminnaksi ja vaikuttavat tätä kautta tapoihin. Ihmisten sitoutuminen normeihin on tärkeää, sillä normijärjestelmän toimimisen edellytys on se, että ihmiset sisäistävät säännöt osaksi ajattelurakenteitaan, jolloin ne tulevat esille jokapäiväisessä elämässä.⁶

Ongelmia syntyy, kun kaikki ihmiset eivät täytä enemmistön tai vallassa olevien odotuksia siitä, miten tulisi elää ja olla. Kaikki eivät voi poikkeavuudelleen mitään, vaan mielisairautensa tai kehitysvammaisuutensa vuoksi rikkovat yhteisönsä käytös-, toiminta- ja siveellisyysnormeja sekä ajattelumalleja vastaan. Poikkeavuus ei ole kuitenkaan jokin ominaisuus, joka yksilöllä on ympäristöstään riippumatta. Erilaisuutta ei määritellä yksilöllä olevan puutteen tai vian mukaan vaan sen perusteella, mitä tuo puute tai vika aiheuttaa jokapäiväisessä elämässä. Erilaisuus siis määritellään sosiaalisesti, minkä vuoksi käsitykset poikkeavuudesta ovat historian saatossa vaihdelleet. Jotta voisimme tietää, mitä pidettiin poikkeavana menneisyydessä, meidän tulee ymmärtää tuon ajan ihmisten maailmankuvaa, ajatusmalleja ja normirakenteita.⁷

Maantieteellisesti samalla alueella asuvat muodostavat usein automaattisesti yhteisön, mutta tämä luo vain pohjan tunteelle yhteenkuulumisesta. Kaikkein merkittävintä yhteisön muodostumisen kannalta on yksilöiden käsitysten kollektiivisuus; yhteisössä yksilö tuntee olevansa kaltaistensa joukossa. Käsitys ”toisista” tai ”muista” syntyy usein siten, että yhteisö liittää epänormaaleiksi

⁵ Katajala 1995, 15; Nygård 1998, 19–20.

⁶ Allardt 1988, 55 ja 58–59.

⁷ Nygård 1998, 17–20; vrt. Foucault 1973, 45–46, 57–59 ja 66–68.

katsomiinsa ihmisiin sellaisia piirteitä, joita se ei katso itsellään olevan, ja näin vahvistaa omaa yhteenkuuluvuudentunnettaan. Se, miten yhteisö suhtautuu poikkeavuuteen, tulee esille sekä kielen kautta että käytännön toiminnan tasolla siinä, miten esimerkiksi mielisairaita ihmisiä kohdellaan. Mary Douglasin mukaan kulttuuri on aatteiden ja arvojen kokoelma, jonka järjestystä mielisairaus ja muut anomaliat sotkevat liian tavoin. Pitämällä yllä kulttuurista järjestystään yhteisö tulee usein tiedostamattaan ilmaisseeksi myös sen, mitkä ovat niitä ominaisuuksia, jotka se liittyy itseensä, ja millaisia normeja yhteisö tahtoo ihmisten noudattavan. Tämän tutkimuksen taustalla on ajatus, että tarkastelemalla sitä, mitä yhteisö on pitänyt poikkeavana, voidaan selvittää, miten yhteisö on määrittänyt itsensä ja omat arvonsa tai pikemminkin omat ihanteensa.⁸

Marginaalihistorian sanotaan nostavan tutkimuksen keskiöön ne, joita menneen ajan yhteisö on hyljeksinyt sekä pyrkinyt kontrolloimaan, muuttamaan ja jopa eliminoimaan.⁹ Silti harvoin itse marginaaliryhmien edustajat pääsevät tutkimuksen keskipisteeksi, sillä tarkastelun kohteena ovat esimerkiksi yhteiskunnan asenteet heitä kohtaan tai heihin kohdistetut kontrollointitoimet. Harvemmin tutkijat kysyvät, miten he itse kokevat marginaalisuutensa tai millaisia heidän asenteensa ”normaaleja” kohtaan ovat.¹⁰ Tämän tutkimuksen keskiössä ovat mielenheikkoudesta – nykykäsittein mielisairaudesta tai kehitysvammaisuudesta – kärsineet henkilöt, mutta he eivät ole tutkimuksen keskipisteenä vaan pelkästään keskiympyrässä. Silti käsillä olevan tutkimuksen voi liittää marginaalihistorian perinteeseen, sillä tarkoituksena on tutkia 1700-luvun jälkipuoliskon ihmisten ajatusmaailmaa peilaamalla ”epänormaaleja” ihmisiä niitä vasten, jotka ovat sysänneet heidät yhteisönsä marginaaliin. Vaikka mielenvikaisten tutkiminen on jo itsessään mielenkiintoista, marginaaliryhmän

⁸ Eilola 2003a, 121–122; Douglas 2000, 85–86 ja 89–92; Nygård 1998, 16; Apo 1995, 194–195.

⁹ Haapala 1989, 94–95.

¹⁰ Vrt. Markkola 1996, 14. Luonnollinen selitys tähän on tietysti se, että marginaaliryhmien itse tuottamaa lähdeaineistoa ei juuri ole, ellei sitten tutkita lähihistoriaa ja käytetä hyväksi muistitietoa ja haastatteluja. Joka tapauksessa kyse on myös siitä, millaisia kysymyksiä (historian)tutkijat haluavat esittää eli minkä he kokevat tutkimuksen arvoiseksi.

tarkastelu perustuu myös haluun paljastaa sellaisia yhteisöllisiä ajattelutapoja, jotka voisivat muunlaisessa tutkimuksessa jäädä piiloon.¹¹

Koska tarkastelun kohteena on aikaan ja paikkaan sidottu yhteisöllinen tapa jäsentää maailmaa, tämä tutkimus kuuluu myös mentaliteettihistorian alueelle. Mentaliteetissa on kyse ihmisten yleensä tiedostamattomasta ajatuksellisesta rakenteesta, joka tulee konkreettisesti esille toiminnassa elämän eri alueilla.¹² Historiantutkija ei voi kuitenkaan vain poimia mentaliteettia käyttämistään lähteistä. Hän joutuu kokoamaan sen pala palalta ja selvittämään, mitä mikin pala esittää eli mistä laajemmasta ajatusrakenteesta esimerkiksi jokin tapa tai käsitys on osoituksena.¹³ Mentaliteettihistoria liittyy marginaalihistoriaan siinä, että mentaliteetti sisältää muun muassa käsityksen ”meistä” ja ”muista”. Tätä kautta tulee ymmärretyksi sosiaalisen kontrollin merkitys yhteisön elämäntavan ylläpitämisen kannalta. Sosiaalisessa kontrollissa on kyse siitä, että yhteisön jäsenten odotetaan omaksuvan samanlainen maailmankuva ja samanlaiset arvot sekä noudattavan samoja normeja. Mielenvikaisten näkeminen yhteisölle ongelmallisiksi johtuu nimenomaan siitä, että he uhkaavat yhteisen mentaliteetin luomaa konsensusta.¹⁴

1.2. Tutkimuskirjallisuus

”Uusien historioiden” myötä historiantutkimuksen kohteiksi nousivat 1970-luvulla ”pieni ihminen” ja arkipäiväiset asiat mutta myös yhteiskunnan marginaaliryhmät kuten rikolliset, prostituoidut, sairaat ja vammaiset.¹⁵ Koska tätä ennen marginaaliryhmien historiaan kohdistunut tutkimus oli hyvin vähäistä, tutkijoiden huomio on kiinnittynyt vielä vuosituhannen vaihduttuakin usein samankaltaisiin aiheisiin ja näkökulmiin. Yksi syy tähän on varmasti se, että

¹¹ Vrt. Markkola 1996, 13.

¹² Haapala 1989, 20; vrt. Frykman & Löfgren 1979, 15–16.

¹³ Knuutila 1992, 116.

¹⁴ Frykman & Löfgren 1979, 16.

¹⁵ Katajala 1995, 9–10; Haapala 1989, 94.

tutkimusta on helpompi tehdä, jos tutkijan käytettävissä on samasta aiheesta kertovaa tutkimuskirjallisuutta. Historiantutkimukseen vaikuttaa myös alkuperäislähteiden muodostama ongelma: esimerkiksi mielisairaista kertovia lähteitä on vähän ja ne ovat yleensä syntyneet viranomaisten toimesta, mitkä seikat rajoittavat mahdollisten tutkimusalojen kenttää. Tutkijasta saattaa vaikuttaa turvallisemmalta tarkastella marginaaliryhmää siitä näkökulmasta, jota käytettävissä olevat lähteetkin edustavat.

Tämän tutkimuksen kohteita eli mielisairaita ja kehitysvammaisia onkin aikaisemmin tutkittu lähinnä heihin kohdistettujen virallisten toimenpiteiden näkökulmasta, sillä viralliset tahot ovat laatineet toiminnastaan historiantutkijoille niin tärkeää asiakirja-aineistoa. Suomessa vammaisiin kohdistunutta historiantutkimusta ovat tehneet muun muassa Minna Harjula ja Tuula Vuolle. Toivo Nygård on tutkinut vammaisten ja mielisairaiden lisäksi myös muita syrjittyjä ryhmiä kuten irtolaisia ja romaneja, mutta näkökulma poikkeavuuteen on hänelläkin ollut hallinnollinen ja lääketieteellinen. Teoksessaan *Erilaisten historiaa* hän on kuitenkin esitellyt marginaalihistorian tutkimiseen liittyviä erityispiirteitä, joten teos auttaa luomaan käsillä olevan tutkimuksen teoreettista pohjaa. Myös Nygårdin itsemurhaa käsittelevästä teoksesta on hyötyä, sillä yhdessä Arne Jarrickin kirjan kanssa se auttaa ymmärtämään itsemurhaa aikana, jolloin henkensä riistäneisiin ja heidän omaisiinsa suhtauduttiin huomattavasti nykyistä tuomitsevammin. Teokset täydentävät toisiaan, sillä Nygårdin vahvuus on etenkin itsemurhien käytännöllisen ja lakeihin liittyvän puolen hahmottaminen, kun taas Jarrick lähestyy teemaa psykologisemmasta näkökulmasta ottaen esiin esimerkiksi itsemurhaajien motiivit.

Nygårdin *Erilaisten historiaa* -teoksen tavoin suurin osa vammaistutkimuksesta sijoittuu ajallisesti 1800- ja 1900-luvuille. Ajanjakson valintaan on vaikuttanut se, että tutkimus on keskittynyt vammaisille tarkoitettuihin hoitolaitoksiin ja kouluihin, joiden määrä lisääntyi huomattavasti 1800-luvulla. Tätä varhaisemmalta ajalta on tutkimusta, joka on keskittynyt hospitaaleihin eli mielisairaille ja muita parantumattomia tauteja sairastaneille tarkoitettuihin

laitoksiin. Åke Sandholmin *Kyrkan och hospitalshjonen* -tutkimuksen käsittämä ajanjakso ulottuu keskiajalta 1800-luvulle. Panu Pulma on puolestaan tutkinut köyhäinhoito- ja hospitaalijärjestelmän kehittymistä 1700-luvun Suomessa. Sekä Sandholmin että Pulman kirjoitukset auttavat hahmottamaan mielenheikkojen asemaa virallisen tason hoitojärjestelmän piirissä. Tämä luo taustaa paikallistason toiminnan ymmärtämiselle, sillä paikallisyhteisö sekä hyödynsi että vastusti kruunun asettamia vaivaistenhoitoon liittyviä mahdollisuuksia ja velvoitteita. Paikallistasoa ei voi kuitenkaan täysin ymmärtää, ellei toimintaa sidota juuri tämän tutkimuksen paikalliseen yhteyteen eli Ruoveden ja Keuruun pitäjiin. Tässä tehtävässä *Vanhan-Ruoveden historia* on korvaamaton tietolähde.

Aikaisempi tutkimus on pääasiassa keskittynyt siihen, miten mielenheikkoja on kohdeltu erilaisissa laitoksissa ja miten he ovat niihin ylipäättään joutuneet. Tässä tutkimuksessa pitäydytään kuitenkin paikallisyhteisön tasolla, jonka tutkimus marginaalihistorian näkökulmasta on jäänyt vähäiseksi. Yksi harvoista tämän näkökulman ottaneista on Kustaa H. J. Vilkuna, joka on artikkelissaan *Kun hullujenhuoneeseen kerran joutuu, ei pois pääsyä enää ole* tutkinut mielisairaisiin, kehitysvammaisiin ja tartuntatautisiin suhtautumista 1700-luvulla tuomiokirjojen avulla. Hänen tutkimuksensa ajankohta ja lähdeaineisto ovat samoja kuin tässä tutkimuksessa, ja hänen kärjäpöytäkirjoista löytämänsä tapaukset tukevat tässä tutkimuksessa esitettyjä tuloksia. Kuten artikkelin nimikin sanoo, Vilkuna on tarkastellut sitä, miksi mielisairaatt lähetettiin hospitaaliin. Se on myös tämän tutkimuksen mielenkiinnon kohde, mutta tarkoitus on tutkia vielä enemmän sitä, miksi mielisairaatt pidettiin yhteisössään. Vilkunan artikkelin näkökulmasta mielisairaus oli lähes aina negatiivinen asia, kun taas tämän tutkimuksen tarkoituksena on tuoda esiin myös ihmisten käytännöllinen suhtautuminen hulluihin sekä heidän neutraalit ja kristillisen huolen sävyttämät tunteensa mielenheikkoja lähimmäisiään kohtaan. Laajempi näkökulma mielivikaisuuteen suhtautumisen tutkimisessa antaa mahdollisuuksia laajempaan tulkintaan koko paikallisyhteisön ajatusmaailman, normien, yhteisöllisyyden ja uskonnollisuuden suhteen.

Yhteisön ajatusmaailman ymmärtämisessä auttavat tutkimukset, jotka eivät välttämättä liity mitenkään mielenheikkouteen. Muun muassa noituutta tutkineen Jari Eilolan kirjoitukset ovat korvaamattomia erityisesti silloin, kun yritetään ymmärtää hulluksi leimautumisen monimutkaista ja pitkäkestoista prosessia. Artikkelissaan *'Cuca tiesi cunjin mielen? Kengä kenegän sydämen?'* Eilola on tarkastellut yksilön sosiaalisen aseman merkitystä uuden ajan alun yhteiskunnassa ja esittänyt leimautumisen merkitsevän sitä, että yksilö on menettänyt mahdollisuutensa kontrolloida hänen persoonaansa kohdistuvia määrittelyjä. Leimautumisen merkitys muuttuu kuitenkin hieman positiivisempaan suuntaan, kun tarkastellaan mielenvikaisia henkilöitä eikä psyykkisiltä ominaisuuksiltaan ja sosiaaliselta asemaltaan kutakuinkin tasaveroisia riitapukareita, kuten Eilola on artikkelissaan tehnyt.

Mielenvikaisuus vaikutti usein henkilön kykyyn tehdä työtä ja ylläpitää asemansa niin yhteisössä kun kotitaloudessakin. Muun muassa Mika Jokiahon ja Jan Löfströmin kirjoitusten avulla voidaan huomata, että perheiden sisäiset valtasuhteet ja etenkin kotitalouden muiden jäsenten osoittama kunnioitus hullulle isännälleen olivat tärkeässä roolissa määriteltäessä yksilön asemaa koko paikallisyhteisön tasolla. Mielisairaiden asemaa yhteisössä voi hahmottaa myös antropologi Mary Douglasin esittämän epäpuhtaus-ajatuksen kautta. Douglas on tarkoittanut epäpuhtaudella ja lialla sitä, minkä yhteisö sulkee ulkopuolelleen luodessaan norminmukaista kuvaa itsestään. Mielensairaat ja kehitysvammaiset yksilöt saastuttavat vajavaisuudellaan tervettä ja hallittua ”normaalien” ihmisten elinpiiriä, ja tällöin mielenvikaisiin suhtautuminen merkitsee yhteisön tapaa palauttaa järjestys ja puhdistautua liasta.

Koska tämän tutkimuksen alkuperäislähteinä toimivat käräjäpöytäkirjat, tutkimuskirjallisuuden avulla voidaan luoda kuva siitä, mitä oikeuden pöytäkirjoista voi saada selville tutkittaessa yhteisön ajatusmaailmaa. Niin Vilkun, Eilolan kun Olli Matikaisenkin kirjoitukset auttavat tässä tehtävässä. Lisäksi ne käsittelevät epävirallista, yhteisön tasolla tapahtuvaa kontrollia. Eva Österbergin ja kumppaneiden kirjoittama artikkeli puolestaan auttaa

hahmottamaan virallisemman tason kontrollia. Pentti Renvallin ja sosiologi Jussi Pajuojan kirjoitukset tulevat tarpeeseen tarkasteltaessa mielisairaana rikoksenteikijän asemaa ruotsalais-suomalaisessa oikeusjärjestelmässä.

1.3. Tutkimustehtävä ja rajaukset

Nykyään saatetaan ajatella, että aikaisemmin hulluja on kohdeltu hyvin epäinhimillisesti, jopa brutaalisti.¹⁶ Menneen ajan ihmisten mielenheikkoihin kohdistamat toimet voidaan nähdä tietämättömyydestä ja pelosta johtuneina epärationaalisina pyrkimyksinä hallita jotain, jonka ajateltiin olevan osoitus paholaisen tempuista. Menneisydessä eläneiden ihmisten tavoissa suhtautua mielenheikkoihin ja kohdella heitä oli kuitenkin taustalla selviä perusteluja ja käsityksiä siitä, mitä mielenheikkouden esiintyminen yhteisössä voi saada aikaan. Toki 1700-luvulla ja erityisesti sitä ennen mielenvikaisuus usein selitettiin ihmisen ulottumattomissa olevien voimien aiheuttamaksi vitsaukseksi. Tällainen selitys perustui kuitenkin ajan ihmisten maailmankuvaan ja oli siinä mielessä looginen. Näin ollen päädytään jälleen toteamaan, että käsitykset rationaalisuudesta, inhimillisyydestä ja normaalista ovat muuttuneet aikojen kuluessa. Käsillä oleva tutkimus lähtee liikkeelle halusta antaa 1700-luvun ihmisen selittää oman toimintansa perusteita hänen omista lähtökohdistaan käsin.

Tässä tutkimuksessa tarkastellaan sitä, miten 1700-luvun jälkipuoliskolla Ruovedellä ja Keuruulla eläneet ihmiset suhtautuivat mielenheikkouteen ja miten suhtautuminen tuli esille käytännössä. Tämän kautta pyritään rakentamaan kuva heidän laajemmasta ajatusmaailmastaan, jolla tässä tarkoitetaan ihmisten käsityksiä koskien etenkin yhteisöllisyyttä, yksilöiden roolia yhteisössä, arvoja ja uskonnon merkitystä. Kysymys kuuluu, miksi poikkeavuuteen suhtauduttiin siten kuin siihen suhtauduttiin. Tutkimuksessa kiinnitetään huomiota siihen, miten

¹⁶ Jos henkilö perustaa käsityksensä pelkästään esimerkiksi Michel Foucault'n klassiseen tutkimukseen mielisairaudesta, hän voi saada melko negatiivisen kuvan siitä, miten hulluja kohdeltiin muutama vuosisata sitten. Foucault'n teos antaa nimittäin vain yhden näkökulman aiheeseen. Ks. Foucault 1973, esim. 68–76.

mielenheikkous vaikutti henkilön rooliin paikallisyhteisönsä jäsenenä ja itsenäisenä toimijana sekä mitä osia hänen persoonastaan ja toiminnastaan nostettiin esille. Mielenheikkojen kautta siis peilataan sekä heitä ympäröivää yhteisöä että mielenvikaisia yksilöitä sen osana. Tämä on mahdollista, sillä yhteisö määritteli sen, ketä pidettiin epänormaalina ja miten suurena ongelmana yksilön poikkeavuus nähtiin.

Tutkimuksessa painottuu se, millä tavoin yhteisö pyrki pitämään yllä omaa elämänjärjestystään eli normeihin perustuvaa yhteistä elämän- ja ajattelutapaansa ja miten tämän tehtävän täyttäminen vaikutti ihmisten suhtautumiseen yhteisön heikkomielisiä jäseniä kohtaan. Tutkimuksessa pyritään löytämään eräänlainen rajalinja sen välillä, milloin poikkeavuus oli yhteisön mielestä hyväksyttävää, milloin taas ongelmallista ja yhteisön elämäntapaa uhkaavaa. Mielenkiinnon kohteena on aiemmasta tutkimuksesta poiketen erityisesti se, miksi yhteisö piti epätäydelliset ihmiset keskuudessaan eikä esimerkiksi lähettänyt heitä hospitaaliin. Tämän näkökulman ansioista on mahdollista välttää aikaisemman tutkimuksen tapa tehdä liian suuria yksinkertaistuksia jakamalla henkilöt ”normaaleihin” ja täysin hulluihin. Tämän sijasta pyritään näkemään erilaisia vaiheita yhteisön suhtautumisessa mielenvikaiseen jäseneensä.

Mielenheikoilla tarkoitetaan henkilöitä, jotka nykykäsityksen mukaan kärsivät mielisairaudesta tai kehitysvammaisuudesta. Kuten myöhemmin tulee esille, 1700-luvulla eläneet ihmiset eivät osanneet eivätkä yleensä edes pyrkineet tekemään eroa mielenheikkouden eri muotojen välillä. Tässä tutkimuksessa tullaan pääasiassa käyttämään aikalaisten itsensä käyttämiä ilmaisuja, vaikka ne voivat tuntua vanhanaikaisilta ja joissain tapauksissa jopa halventavilta. Käsitteiden aitoudella halutaan kuitenkin minimoida anakronismit ja väärinkäsitykset koskien sitä, mitä 1700-luvun ihmiset mielenheikkoudesta ajattelivat.¹⁷ Se, että henkilöstä käytetään nimityksiä kuten ”mielenheikko” tai ”hullu”, luo silti sen ongelmallisen kuvan, että yksilö määrittyy vain mielenvikaisuutensa kautta. Tässä tutkimuksessa poikkeavuus ja sen suhde

¹⁷ Vrt. Qvarsell 1984, 112.

ympäristöön on kuitenkin niin merkittävässä osassa, että on vaikea irrottautua edellä mainitusta puhuttelutavasta. Tutkimuksen tavoitteena on silti nähdä myös ihminen nimityksen takana.

Tutkimuskohteeksi on rajattu mielenheikkoudesta kärsineet henkilöt, ja rajauksen ulkopuolelle on jätetty esimerkiksi ruumiin- ja aistivammaiset henkilöt. Rajaus perustuu siihen, että raajarikkoisuus, kaatumatauti tai muu vastaava vaiva vaikutti yleensä pelkästään henkilön ulkonäköön sekä kykyyn tehdä työtä ja maksaa veroja. Sen sijaan mielenheikkous vaikutti ennen kaikkea henkilön käytökseen ja elämäntapoihin, jotka olivat huomattavasti enemmän normitettuja kuin taloudellinen toiminta tai ulkonäköön liittyvät seikat. Lisäksi mielenvikaisuuden vaikutukset henkilöön olivat monitulkintaisempia ja herättivät enemmän keskustelua aikalaisten keskuudessa, mikä antaa tutkijalle mahdollisuuden mennä syvälle ihmisten arvostuksiin. Mielenheikoilla ja ruumiillisesta tai aistivammasta kärsineillä oli yhteistä siinä, että heidän poikkeavuutensa ja mahdollisesti huono taloudellinen asemansa vaikuttivat heidän sosiaaliseen asemaansa yhteisössä. Näiden yhdistävien tekijöiden vuoksi tutkimuksessa ei tulla täysin sivuuttamaan ruumiin- ja aistivammaisia henkilöitä, vaan heitä käytetään mielenheikkojen vertailuryhmänä soveltuvissa tilanteissa, aivan kuten ”normaaleja” ihmisiäkin.

Tutkimus käsittää alueellisesti Ruoveden ja Keuruun hallintopitäjät, joista edellinen koostui Ruoveden emäseurakunnan lisäksi Virtain, Ähtärin ja Kurun kappeliseurakunnista.¹⁸ Puhuttaessa Ruovedestä tarkoitetaan nimenomaan koko pitäjän aluetta, mutta ajoittain esille saatetaan nostaa erikseen Ruoveden emäseurakunta tai jokin kappeleista. Ajallisesti tutkimus rajautuu vuosien 1750 ja 1789 väliselle jaksolle. Aikarajaus on siinä mielessä mekaaninen, että siihen eivät ole vaikuttaneet esimerkiksi lainsäädännössä tapahtuneet muutokset. Ajanjakso on kuitenkin mielenkiintoinen sen vuoksi, että aikaisemman tutkimuksen perusteella 1700-luvun jälkipuoliskolla suomalaisessa kulttuurissa alkoi näkyä selviä merkkejä individualisoitumisesta ja sekularisoitumisesta.¹⁹ Missään nimessä ei

¹⁸ Pitäjiä koskeneiden hallintojärjestelyjen vaikutuksista tässä tutkimuksessa käytettyyn lähdeaineistoon ks. viite 22.

¹⁹ Esim. Vilkuna 1996a ja Juva 1955, erit. 171–188.

silti voi puhua valistusaatteen tunkeutumisesta rahvaan ajatusmaailmaan, joten 1700-luvun jälkipuoliskon Suomessa elettiin syvällisen mutta keskeneräisen muutosprosessin aikaa, jota ei ole liikoja tutkittu varsinkaan marginaalihistorian näkökulmasta. Tämän tutkimuksen käsittämän neljän vuosikymmenen aikana ei voida havaita selvää muutosta ihmisten ajattelussa, mutta jos tutkimustuloksia verrataan 1700-luvun alkupuoleen ja sitä edeltäväänkin tilanteeseen, voidaan hahmottaa suurempia muutoslinjoja.

Laajempien ajattelurakenteiden muutosten hahmottaminen ei kuitenkaan ole tämän tutkimuksen päätehtävä, sillä sitä ei käytetyn lähdemateriaalimäärän avulla pystytä täyttämään. Tutkimuksen ensisijainen tarkoitus on ymmärtää nimenomaan sisäsuomalaisen paikallisyhteisön ajatusmaailmaa ja toimintaympäristöä. Silti ei tule unohtaa, että ruoveteläiset ja keuruulaiset eivät eläneet irrallaan ajastaan, muiden pitäjien asukkaista tai edes Ruotsista, jonka lainsäädäntö, verotus ja sotaväenotot ulottuivat myös sisäsuomalaiseen rahvaaseen. Ruoveden ja Keuruun voi katsoa edustavan tavanomaista sisäsuomalaista elämää. Huomionarvoista on silti se, että Sisä-Suomessa ei ollut Varsinais-Suomen tai Pohjanmaan tavoin kaupunkeja, mikä vaikutti esimerkiksi väestön yhteiskunnalliseen rakenteeseen ja ihmisten elämänalan suppeuteen. Sisäsuomalainen elämäntapa kiteytyi maanviljelyyn, mutta toisaalta perinteistä ei pidetty yhtä lujasti kiinni kuin esimerkiksi Pohjanmaalla. Pitämällä nämä seikat mielessä tutkija voi laatia tulkinnan, josta erottuvat sekä paikalliset että yleisemmän tason ajattelu- ja toimintatavat.

1.4. Alkuperäislähteet ja tulkinnan luotettavuus

Marginaaliryhmien tutkimisen ja siis myös tämän tutkimuksen suurin haaste on saatavilla olevien alkuperäislähteiden luonne. Tavalliset ihmiset eivät ole luoneet kovinkaan paljon kirjoitettuja lähteitä elämästään ja ajattelustaan, mielisairaajat ja kehitysvammaiset vielä vähemmän. Niinpä historiantutkija joutuu ”tyytymään” virallisen tason asiakirjoihin, joissa tavalliset ihmiset ja erityisesti marginaaliryhmien edustajat esiintyvät toiminnan – tutkimisen, kontrollin, rankaisun, huollon ja opetuksen – kohteina, eivät itse toimijoina. Lähteiden laatijoina ovat toimineet yläluokan edustajat, joiden näkemykset ovat olleet monien asioiden kohdalla erilaisia kuin rahvaan.²⁰ Historiantutkija ei voi päästä kokonaan irti lähteiden näkökulmasta, mutta hänen on selvitettävä, miten lähteiden tehtävä on vaikuttanut niiden sisältöön. Kyse on siis ulkoisen ja sisäisen lähdekritiikin yhdistämisestä. Asiakirja itsessään ei ole lähde, ellei tutkija esitä sille kysymyksiä. Punnitessaan virallisen tason luoman aineiston pätevyyttä tutkijan on mietittävä sitä, voiko valittu aineisto antaa vastauksia nimenomaan hänen tutkimuskysymyksiinsä.²¹

Tämän tutkimuksen päälähteenä ovat Ruovettä ja Keuruuta koskevat kihlakunnanoikeuden varsinaisasiain pöytäkirjat eli tuomiokirjat vuodesta 1750 vuoteen 1789.²² Lukuun ottamatta pääasiassa Keuruun kärjäkunnan pöytäkirjoja aikavälillä 1776–1789 käytetyt tuomiokirjat eivät ole alkuperäisiä vaan renovoituja eli hovioikeuden tarkastusta varten puhtaaksi kirjoitettuja. Pöytäkirjojen pääpiirteittäisen vertailun perusteella voidaan todeta, että alkuperäisten konseptituomiokirjojen asiasisältö ei tämän tutkimuksen yhteydessä

²⁰ Nygård 1998, 12 ja 15.

²¹ Kalela 2000, 90–93 ja 95–97.

²² Alun perin Ruovesi ja Keuruu muodostivat yhteisen kärjäkunnan, mutta vuonna 1776 käytäntöön tulleessa hallintouudistuksessa Ruoveden pitäjä pirstottiin kolmen läänin alueelle, mikä toi muutoksia myös nimismiespiireihin ja kärjäkuntiin. Tästä lähtien ainoastaan Ruoveteen kuuluneet Virtain ja Ähtärin kappelit kärjäjivät yhdessä Keuruun pitäjän kanssa. Ruoveden emäseurakunta ja Kurun kappeli muodostivat oman kärjäkuntansa vuoteen 1782 saakka, jonka jälkeen Ruoveden Uudenmaan ja Hämeen lääniin kuulunut osa kärjäjoi yhdessä Oriveden kanssa. Turun ja Porin lääniin kuulunut osa Ruoveden emäseurakunnasta ja Kurun kappeli jäivät tämän kärjäkunnan ulkopuolelle. Lähdeaineiston määrän rajaamiseksi tämä osa on jätetty myös tutkimuksen ulkopuolelle, minkä ei voi katsoa vaikuttaneen aiheen käsittelyyn. Hallinnollisista rajalinjoista tarkemmin Koukkula 1967, 262–265, 269–270 ja 280–281.

juuri poikkea renovoitujen tuomiokirjojen asiasisällöstä, vaikka sanamuodot saattavatkin olla paikoin erilaisia.

Oikeus toimi 1700-luvulla rikollisten tuomitsijana ja riitojen sovittelijana, mutta se myös muun muassa antoi kaskeamis- ja uudisraivauslupia, valvoi pitäjäläisten velvoitteita pitää tiet ja sillat kunnossa sekä osallistui sotaväenottoon ja veronkantoon.²³ Käräjien toimiala oli 1700-luvulla laaja, mikä näkyy sen tuottaman aineiston määrässä. Vuodessa pidettiin yleensä kahdet käräjät, jotka kestivät neljästä seitsemään päivää ja joiden aikana saatettiin käsitellä jopa yli sata juttua. Verrattuna 1600-luvun tuomiokirjoihin 1700-luvulla kirjuri kirjasi kärjäkäsittelet joskus hyvinkin tarkasti. Historiantutkijan kannalta muutos oli hyvä, sillä tapahtumien yksityiskohtainen kuvaaminen antaa mahdollisuuden päästä syvemmälle 1700-luvun ihmisen jokapäiväiseen elämään ja ajatusmaailmaan. Oikeudessa esiintyneet mielenheikot henkilöt on mahdollista nähdä syytetyn roolin lisäksi osana paikallisyhteisöään, sillä tuomiokirjoista voi hahmottaa heidän elinpiirinsä laajuuden, roolinsa kotitaloudessa ja suhteensa paikallisyhteisön muihin jäseniin sekä heihin kohdistetut kontrollointitoimet ja joskus jopa heidän oman näkemyksensä asemastaan yhteisössä. Tutkimisen käytännön puolen kannalta aineiston laajuus on kuitenkin ongelmallinen, sillä 1700-luvun tuomiokirjoista ei ole jälkepäin tehty minkäänlaista hakemistoa tai sisällysluetteloja. Sen vuoksi tätä tutkimusta tehtäessä on jouduttu käymään vähintäänkin silmäillen läpi jokainen käräjillä käsitelty tapaus siinä toivossa, että juttuun liittyisi mielenheikkoudesta kärsinyt henkilö.

Tuomiokirjojen ohella tämän tutkimuksen lähdeaineistona on käytetty pitäjänkokousten pöytäkirjoja Ruoveden ja Keuruun emäseurakuntien osalta. Kirkkopitäjittäin pidetty ja kirkkoherran johtama pitäjänkokous otti osan käräjien hallinnollisista tehtävistä 1700-luvulla, ja siellä käsiteltiin muun muassa köyhäin- ja sairaidenhoitoon sekä pitäjän talouteen liittyviä kysymyksiä. Pitäjänkokousten auktoriteetti oli kuitenkin heikompi kuin käräjien, mistä on osoituksena se, että

²³ Jokipii 1959, 330–331.

kokouksessa käsitelty asia saatettiin lähettää lopullista ratkaisua varten käräjille.²⁴ Tuomiokirjoihin verrattuna pitäjänkokousten pöytäkirjamateriaali on hyvin suppea, mikä johtuu osittain siitä, että osa pöytäkirjoista on kadonnut. Suurin syy on kuitenkin se, että asioita ja niiden taustoja ei selitetty pitäjänkokousten pöytäkirjoissa yhtä laveasti kuin tuomiokirjoissa.

Tämän tutkimuksen kannalta huomionarvoista on myös se, että mielenheikkoudesta kärsineitä henkilöitä käsiteltiin pitäjänkokouksissa vain harvoin. Tämä johtui siitä, että vaikka pitäjänkokouksen tehtäviin kuului köyhäinhoidon organisoiminen, mielisairaita koskevia huolto-ongelmia ei näyttänyt juuri olevan. Suurin osa mielenvikaisia koskeneista asioista meni käräjien käsiteltäväksi, sillä kyseessä oli usein rikos tai muu oikeuden ratkaisua vaatinut asia. Pitäjänkokouksen tehtävänähän ei ollut järjestyksen ylläpitäminen.²⁵ Selvä osoitus pitäjänkokouksen vallan vakiintumattomuudesta käräjiin nähden oli se, että kuudesta Ruovettä ja Keuruuta koskeneesta päätöksestä lähettää henkilö hospitaaliin vain yksi tehtiin pitäjänkokouksessa, vaikka aiheeseen liittyvä päätöksenteko kuului sen tehtäviin. Rahvas ei kuitenkaan viitsinyt osallistua pitäjänkokouksiin, kun taas käräjät toimivat vuosittaisina kokoontumistilaisuuksina, joihin kerääntyi väkeä ympäri pitäjiä pitkistä välimatkoista huolimatta.²⁶ Hospitaaliasioita oli järkevää käsitellä käräjien väenpaljoudessa, koska jos pitäjäläiset joutuivat kustantamaan hospitaalimaksun, tarvittiin siihen koko paikallisyhteisön hyväksyntä.

Ruoveden ja Keuruun käräjillä esiintyi tai mainittiin vuosien 1750 ja 1789 välisenä aikana 30 mielenheikkoa tai sellaiseksi väitettyä henkilöä. Tämän lisäksi pitäjänkokouksissa käsiteltiin viittä mielenvikaista henkilöä, joista kaksi esiintyi myös käräjillä. Näin ollen kärjäpöytäkirjoista ja pitäjänkokousten pöytäkirjoista on tutkimusaikaväliltä löydettävissä yhteensä 33 mielenheikkoa henkilöä, joista 12 oli naisia ja 21 miehiä. Yleensä he joutuivat oikeuden eteen vain yhden jutun

²⁴ Koukkula 1967, 322–323; esim. JyMA KKA pitäjänkokous 1.1.1751 (ei sivunumeroita) ja HMA RKA pitäjänkokous 18.10.1752, 319–320v.

²⁵ Vrt. Österberg et al. 2000, 254–255.

²⁶ Koukkula 1967, 322–323; Vilkuna 1999b, 85–86; vrt. Österberg et al. 2000, 252.

yhteydessä, jota tosin voitiin käsitellä useampien käräjien aikana, jos päätöstä ei saatu aikaan yksillä käräjillä. Tuomiokirjoissa ja pitäjänkokousten pöytäkirjoissa esiintyneet mielisairaat henkilöt on etsitty myös seurakuntiansa rippikirjoista siltä osin, kun ne ovat säilyneet. Tarkoituksena on ollut saada tietoa mielenheikkojen oppimiskyvystä ja muista henkilökohtaisista ominaisuuksista sekä heidän asemastaan kotitaloudessa. Rippikirjojen tutkimisen yhteydessä on tärkeää huomioida, että erityisesti kaikkein hulluimmat eivät välttämättä päässeet ehtoolliselle vajavaisen ymmärtämis- ja oppimiskykynsä vuoksi. Tosin kirkolle riitti, jos henkilö järjen puutteestaan huolimatta ilmaisi haluavansa oppia ja elää kristillisesti, mutta jos merkkejä tällaisesta ei näkynyt, häntä ei otettu ehtoolliselle eikä merkitty rippikirjaan.²⁷ Sen sijaan käräjille hän saattoi päätyä, minkä vuoksi tämän tutkimuksen voi sanoa kattavan ihmisten suhtautumisen mielenheikkouden moniin eri asteisiin.

Kaikki tässä tutkimuksessa käytetyt lähteet – tuomiokirjat, pitäjänkokousten pöytäkirjat ja rippikirjat – ovat syntyneet hallinnollisten toimien seurauksena, mutta niiden antama tieto ei ole silti kapea-alaista tai niukkaa vaan kumuloituvaa. Käyttämällä useita eri lähteitä on pyritty luomaan kokonaisvaltainen käsitys siitä, millaisessa asemassa mielenheikot olivat paikallisyhteisössään ja miten heidän mielenvikaisuutensa huomioitiin.²⁸ Käytetyn lähdeaineiston ulkopuolelle jäivät esimerkiksi läänintilit, joista saisi apua henkilön taloudellisen ja tätä kautta sosiaalisen aseman ymmärtämiseen. Mienvikaisten maksamien verojen perusteella voisi esimerkiksi tehdä päätelmiä heidän kyvystään tehdä työtä, joka oli tärkeä tekijä määriteltäessä yksilön roolia yhteisössään. Ongelmaksi tosin muodostuisi se, että mielenheikkous aiheutti usein työkyvyttömyyttä eivätkä monet hullut tämän vuoksi maksaneet veroja. Luetteloita veronkannon ulkopuolelle jätetyistä ei tutkimusajankohdalta ja -alueelta kuitenkaan ole välttämättä olemassa. Koska tässä tutkimuksessa ollaan kiinnostuneita paikallisyhteisön ajatusmaailmasta, läänintilien lähdearvo jäisi joka tapauksessa vähäiseksi, sillä ne jos mitkä ovat hallinnollista aineistoa.

²⁷ Kircko-Laki Ja Ordningi 1686, VIII Lucu, § III.

²⁸ Vrt. Heikkinen 1986, 234–236.

Tuomiokirjoissa esiin tulleiden rikosnimikkeiden sisältöä tarkastellaan tässä tutkimuksessa vuoden 1686 kirkkolakiin ja vuoden 1734 yleiseen lakiin, jotka toimivat oikeudenkäytön perustana.²⁹ Laeissa esitettiin rikoksen kuvailun lisäksi kustakin teosta langetettava rangaistus. Tämän tutkimuksen lähdeaineistoa tutkittaessa on mahdollisuuksien mukaan kiinnitetty huomiota siihen, millaisia rangaistuksia ”normaalit” ihmiset saivat samanlaisista rikoksista kuin mielenheikot. Näistä rangaistuksista voi todeta, että ne olivat yhteneväisiä lain kirjaimen kanssa. Tämä tukee sitä käsitystä, että ihmisten ajatusmaailman tarkasteleminen poikkeusyksilöiden kautta on hedelmällinen näkökulma, sillä pelkkiä lakeja tarkastelemalla siinä ei päästäisi pitkälle.

Mutta antavatko mitkään hallinnolliset asiakirjat todellisen kuvan ihmisten ajatusmaailmasta? Käräjien ja pitäjänkokouksien käsiteltäväksi hän valikoitui vain osa yhteisön (mielenheikoista) jäsenistä, sillä he kaikki eivät aiheuttaneet ongelmia, joiden ratkaisemista varten käräjiä ja kokouksia pidettiin. Mielenvikaisia henkilöitä oli ylipäätään vain häviävän pieni osa yhteisön jäsenistä, minkä vuoksi heitä kutsutaankin nykyään marginaaliryhmäksi. Lisäksi lait olivat yläluokkaan kuuluneiden henkilöiden käsialaa.

Oikeudelliset ja osin myös hallinnolliset toimet kuvastivat kuitenkin hyvin ajan ihmisten jakamia käsityksiä siitä, mikä on oikein ja miten ihmisten tulisi elää. Lakeja ja sääntöjä ei laadittu irrallaan ympäröivästä kulttuurista, ja toisaalta ne muokkasivat ihmisten käsityksiä oikeasta ja väärästä, hyväksyttävästä ja ongelmallisesta.³⁰ Tuomiokirjoista ei tule esille pelkästään oikeudenjakajien käsitykset, sillä käräjillä esiintyi rahvaaseen kuuluneita todistajia, joiden kertomuksista voi päätellä heidän omia näkemyksiään. Nimismiehen lisäksi

²⁹ Vuoden 1734 lain rangaistusjärjestelmä oli ankara, ja kuolemantuomion saattoi saada 68 rikoksesta, esimerkiksi henkirikoksesta, jumalanpilkasta, erilaisista seksuaalirikoksista ja ryöstöstä. Hovioikeus lievensi kuolemantuomiot usein esimerkiksi vankeudeksi, mutta pienemmistä rikoksista tuomittiin yleensä tarkasti lain mukaan. Sirén 1996, 152–153.

³⁰ Käräjien ja muiden hallinnollisten elinten voidaan sanoa harjoittaneen eräänlaista piilo-opetusta, sillä olemassaolollaan ja toiminnallaan ne iskostivat rahvaaseen kruunun ja kirkon luoman järjestyksen kunnioittamisen. Österberg et al. 2000, 243. Ks. myös Eilola 2003b, 190. Yksi harvoista lain ja tavallisten ihmisten oikeusnäkemysten välisistä ristiriidoista koski avioliiton ulkopuolisia sukupuolisuhteita, jotka rahvas oli usein valmis hyväksymään, laki ja kirkko eivät. Nygård 1998, 22; ks. Österberg et al. 2000, 246. Uuden ajan alun siveellisyyskäsityksiä ja seksuaalirikoksia on tutkinut muun muassa Seppo Aalto.

oikeuden päätöksiin vaikuttivat lautamiehet, jotka tavallista talonpoikaa paremmasta asemastaan huolimatta edustivat rahvaan ajatusmaailmaa.³¹ Ylipäätään Ruovedellä ja Keuruulla asui vain vähän aatelistoon tai muihin säätyihin kuuluneita ihmisiä.³² Tutkimalla tuomiokirjoja ja pitäjänkokousten pöytäkirjoja voidaan siis saada esille myös rahvaan käsitykset kulloisestakin tapauksesta.

Tuomiokirjojen tutkiminen ei silti tarkoita sitä, että tarkastelun kohteena olisivat pelkästään ihmisten oikeuskäsitykset. Vuoden 1734 yleisen lain lisäksi maallisen oikeudenkäytön yhteydessä sovellettiin myös vuoden 1686 kirkkolakia, mikä osoittaa, että ihmisten tekoja ei verrattu pelkästään lakiin vaan myös uskonnollisesti värittyneeseen maailmankatsomukseen ja moraaliin. Uskonnon ja lain yhteyttä kuvastaa hyvin myös se, että aina ennen käräjien alkamista ihmiset kokoontuivat jumalanpalvelukseen.

Tämän tutkimuksen lähdeaineistosta löytyy niin sapattirikkomus, väkivaltatapauksia, huostaanottoja kuin kirkossakäynnin laiminlyömyksiäkin. Vaikka tapausten kirjo on näin moninainen, voi lähdeaineiston perusteella silti luoda kokonaiskäsityksen paikallisyhteisön ajatusmaailmasta. Mielenheikkoja koskevissa tapauksissa oikeuden tuli aina ottaa huomioon normaalista lainkäytöstä poikkeavia lisänäkökohtia. Tämän vuoksi tapausten yhteydessä osoitettiin, millä tavalla mielenheikko henkilö erosi yhteisön ”normaalista” jäsenestä ja samalla tuotiin esiin, mitä yhteisö odotti jäseniltään. Mielenheikkouden aiheuttamien ongelmien kohdalla laissa ei yleensä ollut selviä toimintaohjeita, joten oikeus tukeutui päätöksissään hyvin paljon paikallisyhteisöön. Tämän vuoksi oikeuden tekemisissä ratkaisuisissa on nähtävissä myös se, millaista suhtautumista mielenheikkoihin henkilöihin yhteisö edellytti itseltään. Poikkeuksellisten

³¹ Korhonen 1945, 11–12.

³² Ruoveden emäseurakunnan ja Kurun kappelin väestöstä noin viidesosa kuului itsellisiin, käsityöläisiin, sotilaisiin, vaivaisiin ja säätyläisiin, joista viimeksi mainittuja oli alle kolme prosenttia väestöstä. Noin 80 prosenttia väestöstä siis sai toimeentulonsa suoraan maanviljelystä talollisina, torppareina tai palkollisina. Koukkula 1967, 82–85. Keuruun väestön yhteiskunnallisesta rakenteesta 1700-luvulla ei *Vanhan-Ruoveden historian* avulla voi tehdä selviä yhteenvetoja, mutta tilanne oli siellä todennäköisesti samantapainen kuin Ruovedellä. Ks. tarkemmin Sillanpää 1969, 58–63.

oikeudenkäyttötilanteiden tarkastelemisen avulla tutkija voi havaita joitain säännönmukaisuuksia, joiden avulla hän pystyy hahmottamaan yhteisön ajatusmaailmaa.³³ Lisäksi hän voi kiinnittää huomiota työntekoon, asumiseen ja muihin jokapäiväiseen elämään liittyviin piirteisiin, joita tuli esille lähinnä todistajien lausuntojen yhteydessä.³⁴

Tuomiokirjat rakentuvat tapauksen kärjäkäsitteilyn kuvaukselle ja todistajien lausunnoille. Varsinkin jälkimmäisiä värittää annetun tiedon subjektiivisuus, joten historian tutkija voi kysyä, voiko hän tällaisen lähdeaineiston pohjalta luoda todellisuutta vastaavan kuvan tutkimuskohteestaan. Ainoastaan sellaiset yksityiskohdat kuten asianosaisten nimet ja langetettu tuomio tuntuvat täyttävän totuudelle asetetut kriteerit. Alkuperäislähteiltä ei voi kuitenkaan koskaan odottaa täyttä objektiivisuutta ja totuudellisuutta, vaan tutkijan on otettava huomioon lähteen synty tarkoituksen vaikutus lähteen sisältöön. Hänen on ymmärrettävä lähteen sisältö menneen ajan ihmisen subjektiiviseksi kertomukseksi. Tutkijan on myös mietittävä, millaisia kysymyksiä hän voi esittää käyttämilleen lähteille. Ihmisten ajatusmaailmaa tutkittaessa tärkeitä eivät ole esille tulleet yksityiskohdat vaan kärjillä esiintyneiden ihmisten esittämät kokonaistulkinnat, joiden sisältä tutkija voi etsiä yhteisön jakamia merkityssisältöjä, normeja ja tapoja.³⁵ Mikrohistoriallisen tutkimuksen kohdalla juuri tämän seikan ymmärtäminen tekee mahdolliseksi tutkia pienen ja paikallisesti rajatun avulla laajempia yhteiskunnallisia kysymyksiä.

Tutkija ei silti voi vain poimia yhteisön ajattelurakenteita lähteistä. Hänen täytyy tulkita tekstiä, siinä esiintyviä tietoja ja ilmaisuja mutta myös sitä, mitä ei sanota. Koska vain pientä palaa mielenvikaisen yksilön elämästä – häntä koskevaa oikeudenkäyntiä – voi tutkia tarkasti, tutkijan täytyy luoda henkilölle menneisyys ja tulevaisuus, jotka perustuvat kärjäkäsitteilyn aikana esille tuotuihin asioihin. Monien muiden tutkimusten tavoin käsillä olevassa tutkimuksessa nostetaan esiin osa tapauksista ja samalla tehdään tulkinnallinen päätös asettaa ne edustamaan

³³ Vrt. Renvall 1949, 8–10; vrt. Katajala 1995, 18.

³⁴ Korhonen 1945, 10–11.

³⁵ Matikainen 2002, 20–21; Kalela 2000, 90–93 ja 95–97.

laajempaa aineistoa.³⁶ Tulkintaa ei tehdä kuitenkaan yksittäisen käräjäjutun perusteella, vaan erilaisista tapauksista pyritään löytämään yhdistäviä tekijöitä ja syitä yhteisön toiminnalle. Tämän tutkimuksen yhteydessä ei pöytään ole lyödyä paksua tukkua esimerkkitapauksia, mutta puutetta voi korjata menemällä syvälle lähteisiin ja etsimällä niiden takaa yhteisössään toimineita ihmisiä.

Samoin kuin lähteissä esiintyville tulkinnoille ja kertomuksille, myöskään tutkijan esittämälle kokonaistulkinnalle ei voi asettaa totuuden vaatimusta. Sen sijaan tältä tutkimukselta voi kysyä, onko esitetty kuvaus yhteisön ajattelurakenteista uskottava ja tekeekö kuvaus oikeutta tutkimuskohteelleen. Kyse on siitä, pidetäänkö tutkijan lähteistä tekemiä tulkintoja perusteltuina. Tutkijan tulkintaa verrataan tällöin siihen, mitä tarkastelun kohteena olevasta kulttuurista tiedetään aikaisemman tutkimuksen perusteella.³⁷ Tämä tutkimus ei kerro totuutta sisäsuomalaisen paikallisyhteisön ajatusmaailmasta 1700-luvun jälkipuoliskolla, vaan sen tarkoitus on luoda siitä kuva, jonka 1700-luvulla eläneet ihmiset olisivat voineet hyväksyä. Tutkimus on mikrohistoriallinen eli se sijoittuu vain yhteen pieneen osaan Suomea, mutta sen tarkoitus on kuvata laajemminkin suomalaista 1700-luvun yhteiskuntaa. On kuitenkin tärkeää miettiä, milloin on kyse paikallisesta toiminta- ja ajattelutavasta ja missä tilanteissa tulkinnan voi sanoa koskevan laajempaa piiriä.

³⁶ Matikainen 2002, 21–22.

³⁷ Kalela 2000, 55, 144–145 ja 186–189.

2. Hulluuden julkisuus ja kuvailu

2.1. Mielenheikot puheessa ja virallisissa asiakirjoissa

Lääketiede ja taudinmäärittäminen eivät olleet 1700-luvulla kovin kehittyneitä varsinkaan Euroopan periferiassa sijaitsevassa Suomessa. Lääketieteen alalla syntyi kyllä uutta tietoa, mutta se saavutti maaseudun sivistyneimmän osan eli papiston hyvin hitaasti, tavallisesta rahvaasta nyt puhumattakaan. Alan ammattilaisen, lääkärin tai väliskärin, tapasi elämänsä aikana vain harva.³⁸ Sairauksien lisäksi myös ihmisten tavanomaisuudesta poikkeavalle käytökselle oli kuitenkin tarve löytää syy. Uuden ajan alussa vastausta etsittiin erityisesti Jumalasta, joka oli langettanut vihansa yhteisön päälle kostoksi tämän jäsenen tai jäsenten pahoista teoista. Tämän selityksen voima alkoi vähitellen hiipua 1700-luvulla, kun vahva yhteisöllisydentunne sai säröjä ja ihmiset alkoivat nähdä itsensä myös yksilöinä, eivät vain yhteisön jäseninä.³⁹ Yksilöllistymiskehitys ilmeni myös siinä, että syyksi mielenheikkoudelle alettiin nähdä muun muassa alkoholin runsas käyttö ja voimakkaat tunnekokemukset.⁴⁰

Vaiva voitiin selittää myös jollain konkreettisella tapahtumalla. Rykmentin väliskärin mukaan ruoveteläisen Yrjö Matinpoika Tokosen sekavuus ja väitetty mielenheikkous saattoivat johtua siitä, että Yrjön veli oli lyönyt tätä kovalla voimalla yli 15 vuotta sitten. Rahvaaseen kuuluneet todistajat eivät tätä edes empineet, vaan he pitivät pahoinpitelyn ja mielenheikkouden välistä syy-yhteyttä

³⁸ Ks. tarkemmin Vuorinen 1999, 33–41 ja Stolt 1994, 30–31. Mielisairausten tutkimusta kehittivät 1700-luvun jälkipuoliskolla erityisesti brittiläiset lääkärit, jotka alkoivat etsiä hulluuden syytä kehon ja mielen välisestä vuorovaikutuksesta. Tämän seurauksena yleistyi ajatus, jonka mukaan mielisairaudesta voi muiden sairauksien tavoin parantua kehoon kohdistettavien lääketieteellisten hoitojen avulla. Kylmillä suihkuilla, suonensisäisillä ja muilla hoidoilla ei kuitenkaan ollut yleensä toivottuja vaikutuksia potilaisiin, minkä vuoksi alettiin kiinnittää enemmän huomiota hullujenhuoneiden organisoidun elämän ja kotoisan ilmapiirin sosiaalistavaan ja tätä kautta hulluudesta parantavaan vaikutukseen. Työnteon, opiskelun, uskonnon harjoittamisen ja kurin uskottiin sopeuttavan hullun uudelleen yhteiskunnan normeihin ja normaaliin elämään muiden ihmisten kanssa. Porter 1997, 271–273. Suomeen nämä hoitokeinot vakiintuivat vasta 1800-luvun lopulta lähtien. Harjula 1996, 117–120; vrt. Nygård 1998, 187–190, 195–197 ja 201–203.

³⁹ Vilkuna 1996a; Juva 1955, 171–176.

⁴⁰ Vilkuna 1996b, 220–221 ja 234. Ks. myös Eggeby 1993, 550–552.

selvänä. Yrjö Matinpojan asiamiehen, kanslisti Fredric Stenmanin mukaan Yrjöä käräjille tuoneet lautamies ja jahtivouti olivat pahoinpidelleet tätä ja yrittäneet juottaa tälle viinaa, jollainen kohtelu saattoi tehdä terveestäkin ihmisestä mielenvikaisen.⁴¹

Tämänkaltainen selityksen antaminen henkilön mielenheikkoudelle oli kuitenkin käräjillä harvinaista. Oikeuden tehtävänä ei ollut selvittää mielenvikaisuuden syitä, eikä kukaan olisi siihen yleensä kyennytkään. Sen sijaan arkielämän piirissä ihmiset keskustelivat mielenheikkouden taustoista, sillä outo ja tuntematon kiinnostivat ja mietityttivät heitä. Uuden ajan alun ihmisistä poiketen he eivät eksplisiittisesti sitoneet henkilön heikkopäisyyttä Jumalan rankaisutoimiin; Ruoveden ja Keuruun käräjillä näin ei tehty kertaakaan. Uskonnon merkitystä ei mielenheikkouden syitä etsittäessä voinut silti missään nimessä sivuuttaa. Uskonnon rooli maailman ja ihmisluonnon selittäjänä oli erittäin suuri, joten käsitykset Jumalan ja myös paholaisen osuudesta mielenheikkouteen säilyivät. Näin ollen maalliset, uskonnolliset ja maagisetkin selitykset mielenvikaisuuden syistä kietoutuivat yhteen.⁴²

Vaikka mielenheikkoudelle ei aina osattu tai edes pyritty antamaan selitystä, se silti paikallistettiin. Mielenheikkous johtui puutteista ihmisen pääkopan sisällä, jossa sijaitsivat sekä järki että mieli (*sinne*). Tässä yhteydessä järjen ja mielen merkityksiä ei ole tarkoituksenmukaista erotella toisistaan vaan ainoastaan todeta, että ne olivat erottamaton osa ihmisyyttä.⁴³ Tarkastelluissa oikeuden ja pitäjänkokousten pöytäkirjoissa kaksi yleisimmin esiintynyttä mielenvikaisuuteen viitannutta nimitystä olivat ”mieleltään liikkunut” (*rörd till sina sinnen*) ja ”heikkopäinen” (*hufwudswag*). Molemmat nimitykset esiintyivät

⁴¹ KA ORKK sk (syyskäräjät) 4.12.1788, 1893–1898.

⁴² Eilola 2003a, 137; Eggeby 1993, 573–574; Vilkuna 1996b, 221–222.

⁴³ Nykyään ”mielen” synonyyminä voi pitää sanaa ”psykye”. Molemmat sanat viittaavat ihmisen ajatteluun ja merkitysten muodostamiseen, jotka perustuvat yksinkertaistetusti esittäen järjen, tunteiden ja aistien toimintaan. Knuutila 1992, 120–121. Järjen valtaa tunteisiin nähden on korostettu kautta historian, sillä järki erottaa ihmisen eläimestä. Järjen käsite viittaa järjestykseen: kun käytetään järkeä, asiat pysyvät hallinnassa ja sellaisina kuin ne halutaan olevan.

parissakymmenessä tapauksessa. Sanat ”raskasmielinen” (*swårmodig*)⁴⁴ ja ”mieletön” (*wanwettig* tai *wetlös*) esiintyivät kumpikin viitisen kertaa. Harvemmin mainittuja nimityksiä olivat muun muassa ”vähemmän tietävä” (*mindre wetande*), ”heikkomielinen” (*swagsinnande*), ”hullu” (*galen*) ja ”houru” (*afwita*). Lisäksi joidenkin sanottiin kärsivän muun muassa ”mielen sekaannuksesta” (*sinnens irring* tai *sinnens förwiring*) tai ”päänpyöräytyksestä” (*hufwudyrsla* tai *hufwud yra*).⁴⁵ Nykykäsityksen mukaan useimmat edellä esille tulleista nimityksistä ovat halventavia, mutta 1700-luvun ihmisille ne olivat erittäin käyttökelpoisia kuvailevan luonteensa ansiosta.

Historiantutkimuksen kannalta tärkeintä ei ole kuitenkaan se, millä yksittäisellä nimellä henkilöä kutsuttiin, vaan se, mitä ominaisuuksia hänellä kerrottiin olevan. Eri nimitysten välillä ei nimittäin nähty juurikaan eroja, vaan samaa henkilöä saatettiin kutsua saman kärjäkäsitteilyn yhteydessä useilla eri nimillä. Kolmea mielenheikkoa sisarusta Ruovedeltä kutsuttiin sekä *vähän tietäviksi* että *mielettömiksi*,⁴⁶ joista ensin mainittu viittaisi nykykäsitysten mukaan kehitysvammaisuuteen ja jälkimmäinen mielisairauteen. ”Päänpyöräytystä” taas saatettaisiin nykytermein kutsua skitsofreniaksi. Tällaiseen sairauden eri muotojen erotteluun ei 1700-luvun lääketieteen tai orastavan psykiatrian keinoin pystytty, mutta siihen ei ollut käytännön tarvettakaan, sillä yhteisön kannalta oleellisinta oli se, mitä mielettömyys sai aikaan.⁴⁷ Mielenheikoista käytetyt nimitykset osoittavat hyvin sen, että mielenvikaisuutta ei pidetty sairautena vaan poikkeavuutena, joka tuli esille käytöksessä ja ihmisten välisessä kanssakäymisessä.⁴⁸ Lisäksi ne kaikki ilmaisivat puutteita siinä osassa yksilöä, joka teki hänestä rationaalisen ja harmonisen olennon, ihmisen.⁴⁹

⁴⁴ Nimitystä ”raskasmielinen” ei käytetty yksinään, vaan henkilöä kuvailtiin tällöin myös muilla sanoilla. Näin ollen raskasmielisyys käsitettiin lähinnä yhdeksi mielenheikkouden piirteeksi. ”Normaalikin” ihminen saattoi olla surumielinen, mutta käräjillä hänet osattiin erottaa raskasmielisydestä kärsineestä hullusta. KA RKKK vk (välikärajät) 27.5.1768, 699–706. Ks. myös Jarrick 2000, 61–67.

⁴⁵ Muista suomenkielisistä nimityksistä Vuorinen 2002, 232.

⁴⁶ KA RKKK sk 12.9.1754, 281v.

⁴⁷ Foucault 1973, 65–66; Nygård 1998, 17–18. Ks. myös Nygård 1998, 80–81.

⁴⁸ Vrt. Eggeby 1993, 542–546.

⁴⁹ Vrt. Qvarsell 1984, 110.

Käräjillä mielenheikot esiintyivät yleensä rikkomuksista syytettyinä tai toimenpiteiden kuten hospitaaliin lähettämisen kohteina. Tällaisissa tilanteissa henkilön mielenlaatu tuli väistämättä esille, koska sillä oli merkitystä päätöksenteon kannalta. Vailla täyttä ymmärrystä tehdyistä rikoksista pääsi nimittäin yleensä ilman tuomiota, sillä tekijän katsottiin olleen syyntakeeton.⁵⁰ Tämän luultavasti tiesi vanha ruoveteläinen talonpoika Erkki Heikinpoika Pynnönen, jota syytettiin hyökkäämisestä rykmentinkirjurin seurueen päälle. Mies puolustautui kertomalla kärsineensä jo kauan *heikkopäisyydestä*, jonka vuoksi hän ei aina ymmärtänyt tekojensa vakavuutta. Sanojensa vahvistukseksi hän oli saanut Ruoveden kirkkoherran, paikallisyhteisönsä arvostetun tukipilarin, todistamaan hänen mielenvikaisuutensa, ja nimismies ja lautamiehetkin totesivat Erkin väitteen olevan totta. Rykmentinkirjuri Jacob Forskål luopui syytteestään kuultuaan hyökkääjänsä mielenheikkoudesta eikä nimismieskään katsonut olevan syytä viedä asiaa eteenpäin.⁵¹ Niinpä Erkki Heikinpoika selvisi ilman rangaistusta rikoksesta, josta muussa tapauksessa olisi lain mukaan langetettu kuolemantuomio.⁵²

Koska kaikenlainen poikkeavuus antoi henkilölle helposti pysyvän leiman, rikossyytteestä ei yleensä pyritty pääsemään eroon vetoamalla olemattomaan mielenhäiriöön. Tämä ei olisi ollut edes kovin tehokasta. Käräjät olivat huomiota herättävä tapahtuma, jonne rahvas kokoontui sankoin joukoin pitkistä ja vaikeakulkuisista käräjämatkoista huolimatta.⁵³ Suurten hallintopitäjien sisällä ihmiset eivät välttämättä tunteneet toisiaan, sillä varsinkin Ruoveden pitäjän alue oli laaja.⁵⁴ Pitäjät muodostaneissa pienemmissä yhteisöissä tilanne oli kuitenkin toinen. Ruoveden emäseurakunnassa asui 1700-luvun jälkipuoliskolla keskimäärin alle 2 000 asukasta, Ähtärin ja Kurun kappelikunnissa kussakin noin 600 asukasta. Virtain kappeliseurakunnan väkiluku kasvoi vuoteen 1775

⁵⁰ Renvall 1949, 73–74. Ks. myös Vilkuna 1996b, 235. Selvin poikkeus syyntakeettomuussääntöön oli mielenheikkouden vuoksi tehty itsemurha, mutta täysissä järjissään itsensä surmannut sai joka tapauksessa kovemman rangaistuksen kuin mielenheikko kohtalontoverinsa. Itsemurhista tarkemmin tämän tutkimuksen luku 3.2.

⁵¹ KA RKKK sk 23.10.1750, 677v–678; KA RKKK sk 25.10.1751, 702.

⁵² Ruotzin Waldacunnan Laki 1734, Pahategon Caari, IV Lucu, 1. §.

⁵³ Vilkuna 1999b, 85–86; vrt. Österberg et al. 2000, 252.

⁵⁴ Etäisyys Ruovedeltä tutkimusalueella pohjoisimpana sijainneeseen Ähtäriin oli/on noin 75 kilometriä ja Virroilta Keuruulle noin 55 kilometriä.

mennessä noin 1 200:een. Keuruun väkiluku oli puolestaan hieman Ruoveden emäseurakunnan väkimäärää suurempi.⁵⁵ Kaikki pitäjät ja erityisesti kappelit olivat siis suhteellisesti niin pieniä, että ne olivat samalla myös sosiaalisesti tiiviitä. Tiiviyttä lisäsi entisestään 1700-luvun elämäntavan yhteisöllisyys ja normikäsitysten kollektiivisuus.

Koska ihmisiä kertyi käräjille ympäri pitäjiä, lautamiesten ja käräjäyleisön joukossa oli lähes aina vähintään yksi henkilö, joka tunsi syytetyn ja pystyi todistamaan tämän mielenlaadusta. Mielenheikkous oli vaikea pitää salassa naapureilta ja muilta paikallisyhteisön jäseniltä, mutta käräjillä salailusta ei välttämättä olisi ollut edes hyötyä, sillä heikkomielisen syytetyn intressien ja oikeusproessin oikeudenmukaisuuden vuoksi mielenheikkouden esiintulo oli tärkeää. Mielenvikaisuuden julkisuutta käsitellään tarkemmin seuraavassa alaluvussa, mutta jo tässä yhteydessä voi todeta, että käräjillä mielenheikkoudesta tuli selittävä ja anteeksiannettava tekijä mutta myös entistä julkisempi asia. Siellä henkilön yleisesti tunnetut omituisuudet saivat selityksen, eikä hän enää ollut pelkästään outo vaan virallisesti hullu, joskaan ei yleensä lääkäreiden vaan oikeuden jäsenten ja käräjäyleisön diagnosoimana.⁵⁶

Tutkimuskohteiden rippikirjoissa henkilön mielenheikkous ei tullut koskaan esille eikä seurakuntalaisten piirteistä tehty yleensääkään minkäänlaisia huomautuksia. Osittain tämä selittyy sillä, että rippikirjoissa ei vielä 1700-luvulla ollut erillistä palstaa henkilön ominaisuuksien kuvailua varten ja että kullakin papilla oli omat tapansa tehdä merkintöjä rippikirjaan. Lisäksi oli luontevaa, että pappi ei merkinnyt ylös esimerkiksi henkilön raajarikkoisuutta, sillä tällä seikalla ei ollut mitään vaikutusta henkilön uskonnollisuuteen. Sen sijaan heikko mielenlaatu oli uskonkappaleiden ymmärtämisen ja lukutaidon osaamisen kannalta hyvin oleellinen seikka, minkä vuoksi voisi olettaa, että pappi kiinnitti siihen huomiota. Ainakin jonkinlainen vastaus huomautusten puuttumisen ongelmaan löytyy tarkastelemalla mielenheikoiksi tiedettyjen henkilöiden kohdalla olevia

⁵⁵ Koukkula 1967, 63 ja 65–66; Sillanpää 1969, 36.

⁵⁶ Qvarsell 1984, 115; vrt. Riot 1982, 231–233, 236 ja 242–246.

rippikirjamerkintöjä. Heistä lähes jokainen kävi säännöllisesti⁵⁷ ehtoollisella ja osasi kristinopin kappaleet vähintään tyydyttävästi, vaikka erityisesti sisälukutaidossa olikin yleensä parantamisen varaa. Mielenheikkous ei siis välttämättä vaikuttanut henkilön oppimiseen saati sitten uskonnollisuuteen, mikä oli sielunpaimenten kannalta katsoen tärkeintä.

Luonteesta tehtyjen merkintöjen puuttumisesta ei voi tehdä sitä johtopäätöstä, että papit eivät olisi tienneet seurakuntalaistensa poikkeavuuksista. Yhteisöllisyyden henkilöityminä, moraalien vartijoina ja sielujen asiantuntijoina papit tunsivat seurakuntalaisensa usein hyvin henkilökohtaisesti. He antoivat käräjillä usein luonnetodistuksia, jotka olivat arvovaltaisia ja kärjäkäsittelyn kannalta usein ratkaiseviakin.⁵⁸ Lisäksi huhut jonkun seurakuntalaisen mielenvikaisuudesta eivät varmasti ohittaneet pappienkaan korvia.

Etsittäessä syitä mielenheikkous-merkintöjen puuttumiseen on muistettava, että asioita ei tule selittää tutkimuskohteen, tässä tapauksessa siis mielenheikkojen ihmisten näkökulmasta. On kyllä totta, että rippikirjoista ei löydy merkintöjä ihmisten mielenlaadusta, mutta niitä ei ole myöskään esimerkiksi huonosta lukupäästä tai kinkereiltä poisjäämisestä. Toisaalta mielenheikkous saattoi olla kokonaisvaltaisempi uhka henkilön uskonnollisuudelle kuin pelkkä oppimattomuus tai välinpitämättömyys. Varovaisena tulkintana voidaan esittää, että pappi ei tehnyt rippikirjaan henkilön heikkomielisyydestä kertovia merkintöjä sen vuoksi, että nimitys olisi viitannut koko henkilöön, ei vain hänen rooliinsa seurakuntalaisena. Tilanne oli samankaltainen myös käräjillä, joilla henkilön heikkomielisyyttä ei otettu esille, ellei sillä ollut asian käsittelemisen kannalta mitään merkitystä. Tästä oli osoituksena muun muassa mielenheikon Juho

⁵⁷ Rippikirjojen mukaan suurin osa Ruoveden, sen kappeleiden ja Keuruun seurakuntalaisista, mukaan lukien useimmat näiden pitäjien mielenheikoista, kävi ehtoollisella pari–kolme kertaa vuodessa. Lukuja voi pitää melko tavanomaisina, sillä Varsinais-Suomen seurakuntaelämää tutkineen Mikko Juvan mukaan ehtoolliskäyntien keskimääräinen lukumäärä laski 1700-luvun jälkipuoliskolla kahteen. Juva 1955, 179.

⁵⁸ Nygård 1998, 25.

Samulinpoika Peskan kuoleman jälkeen tehty perinnönjako, jonka yhteydessä miehen mielettömyyttä ei mainittu sanallakaan.⁵⁹

Päällisin puolin tarkasteltuna edellä tulee esille pelkästään virallisen tason suhtautuminen mielenheikkouteen. On kuitenkin muistettava, että kirkko ja oikeusjärjestelmä pitivät yllä yhteisön järjestystä ja vaikuttivat ihmisten käsityksiin muun muassa poikkeavuudesta. Vastaavasti tavallisten ihmisten jakamat käsitykset vaikuttivat etenkin siihen, miten oikeusjärjestelmä toimi. Yhteiskunnan eri osat olivat tiiviissä vuorovaikutuksessa keskenään, joten virallisen tason suhtautuminen heikkomielisyyteen heijasti myös rahvaan suhtautumista asiaan. Mielenheikkous ei vaatinut erityistä huomiota yksilön henkilökohtaisena luonteenpiirteenä vaan nimenomaan suhteessa yhteisöön ja sen jäsenenä toimimiseen. Inhimillinen kiinnostuneisuus poikkeavuutta kohtaan olikin sitten asia erikseen ja liittyi muun muassa käsityksiin siitä, mitä syitä mielettömyyden taustalla oli. Pelkkä poikkeavuus ei kuitenkaan aiheuttanut henkilön tuomista oikeuden eteen, kuten tässä tutkimuksessa tulee toistuvasti esille.

2.2. Hillittömät ja harhailijat – sosiaalisen leimautumisen prosessi

Vuoden 1755 syyskäräjillä oltiin ikävän tilanteen edessä, sillä oikeus joutui selvittämään hieman yli 50-vuotiaan talonpojan lesken Riitta Klemetintyttären kuolinsyyn. Riitan oletettiin alusta alkaen tehneen itsemurhan, mutta käräjien tehtävänä oli silti tutkia kuolemantapauksen olosuhteet, jotta ulkopuolisten henkilöiden osallisuus kuolemaan voitaisiin sulkea pois ja vainaja voitaisiin haudata tilanteeseen sopivin menoin.⁶⁰ Oikean päätöksen tekemisen kannalta naisen mielentilan selvittäminen oli hyvin tärkeää. Käräjillä Riitta Klemetintyttären poika Martti kertoi, että hänen äitinsä *oli ollut jo kahdenkymmenen vuoden ajan mieleltään liikkunut ja usein tuumailut*

⁵⁹ KA RKKK sk 1.10.1757, 701v–701.

⁶⁰ Itsemurhasta tarkemmin tämän tutkimuksen luku 3.2.

*raskasmielisiä ajatuksia, minkä jälkeen hän kuitenkin jonkun aikaa oli voinut paremmin. Mutta viiden viimeisen vuoden aikana oli Riitta jälleen ollut välillä niin pahoin [mielettömyyden] hyökkäyksen kohteena, että Martti ja talonväki olivat häntä melko suurella vaivalla pystyneet hoitamaan.*⁶¹

Todistukseen henkilön mielenvikaisuudesta liitettiin edellä esitetyn tavoin yleensä erilaisia tunnusmerkkejä siitä, millainen henkilö oli. Lähes poikkeuksetta käräjillä tuli esille se, kuinka pitkän ajan henkilö oli vaivastaan kärsinyt. Joskus kestoon viitattiin vain ilmaisulla *kauan*, mutta useimmiten aika ilmoitettiin tarkemmin. Esimerkiksi virtolaisen Maria Antintyttären veljenpoika kertoi tätinsä olleen *mieleltään liikkunut* jo nuoruudestaan asti, ja ruoveteläisen Erkki Matinpojan sanottiin kärsineen *päänpyöräytyksestä* vuosina 1773 ja 1774.⁶² Naapuri puolestaan todisti Heikki Samulinpoika Tarhapään hulluudesta kuvailemalla kahdeksan vuoden takaista tapahtumaa.⁶³ Mielenheikkouden ajoittaminen oli tärkeää, jotta päästiin selville siitä, oliko henkilön tekemä rikos hetken vimmaisuuksen tulos vai oliko syynä jo pidemmän aikaa vaivannut mielettömyys. Jälkimmäinen vaihtoehto oli yhteisön muille jäsenille jossain määrin lohdullisempi, sillä omituiselle käytökselle voitiin antaa jokin selkeä syy. Yhtäkkinen hulluuskohtaus oli vaikeampi selittää, ja koska sitä ei osattu odottaa, se oli myös pelottavampi.⁶⁴ Tietämällä jäsenensä hulluudesta yhteisö saattoi tiukentaa yksilöön kohdistamaansa kontrollia ja varautua tämän aiheuttamiin ongelmiin. Näin yhteisö pystyi paremmin turvaamaan oman elämänjärjestyksensä.

Mielenvikaisuus tuli esille omituisuuksina tai piirteinä, jotka eivät kuuluneet ”normaalille” ihmiselle.⁶⁵ Ruoveden kirkkoherra kertoi Erkki Heikinpoika Pynnösen harhailleen metsässä tiedottomana.⁶⁶ Heikki Samulinpoika Tarhapään naapuri taas kertoi, miten Heikki oli eräänä sunnuntaiaamuna mennyt lammen rannalle, jossa hän *oli alkanut kiljua ja pitää kaikenlaista meteliä*, mitä jatkui

⁶¹ KA RKKK sk 18.9.1755, 635.

⁶² KA RKKK sk 23.10.1751, 666; KA ORKK tk (talvikäräjät) 30.3.1784, 1049v.

⁶³ KA RKKK tk 15.2.1764, 108.

⁶⁴ Vrt. Vilksa 1999a, 46–47. Ks. myös Matikainen 2002, 148–150.

⁶⁵ Vrt. Riot 1982, 236; vrt. Vilksa 1996b, esim. 224–225, 227 ja 231.

⁶⁶ KA RKKK sk 23.10.1750, 678.

koko päivän ajan. Samainen Heikki oli myös nähnyt pahoja näkyjä ja väittänyt pihaan ilmestyneen porsaan olevan paha henki.⁶⁷ Käräjäyleisö kuvaili Mauno Laurinpoika Saksaa röyhkeäksi, sillä hän ei aina välittänyt noudattaa kruunun määräyksiä. Käräjilläkin hän oli sen vuoksi, että hän ei ollut osallistunut tienparannustöihin. Röyhkeys oli yksi osoitus siitä, että Mauno Laurinpoika oli *mieleltään liikkunut*, ja lisäksi hänen kerrottiin pitäytyvän yksinäisyydessä ja laiminlyövän tilansa hoidon. Oikeus luopui syytteestä nimenomaan miehen mielenheikkouden vuoksi.⁶⁸

Virtolainen Jaakko Laurinpoika toi vuoden 1759 syyskäräjillä esille, että hänen kuolleen vaimonsa isä Juho Martinpoika oli luvannut puolet omistamastaan Ikkalan perintötilasta tyttärensä ja vävynsä alaikäiselle pojalle. Jaakko oli asunut appivanhempiansa luona ja hoitanut tilaa ahkerasti, mutta siitä huolimatta Juho Martinpoika oli heittänyt hänet ulos talosta. Oikeuden edessä Jaakko Laurinpoika anoi apeltaan, että hän saisi lapsineen jäädä asumaan Ikkalan tilalle.⁶⁹

Juho Martinpojan mukaan vävy oli käyttäytynyt häntä kohtaan epäkunnioittavasti ja ollut laiska, ja sitä paitsi hänellä ei ollut varaa huolehtia ylimääräisistä perheenjäsenistä. Jaakko Laurinpoika kuitenkin kielsi appensa syytökset. Hän kertoi, että Juho Martinpoika *ei aina ole sielunsa voimissa, vaan joskus hän vaikuttaa sellaiselta, millainen siveellinen ja järjellinen ihminen ei ole*. Tämä suuttui joskus talonväelleen niin pahasti, että kaikki joutuivat pakenemaan talosta henkensä hädässä. Appi ei saanut käräjillä puolustajia, sillä sekä lautamiehet että osa pitäjän papeista, kruunun virkamiehistä ja käräjäyleisöstä olivat sitä mieltä, että Juho Martinpoika *käyttäytyy joskus hillittömästi kuin mieleltään liikkunut*. Heidän mukaansa Ikkalan tila olisi Juhon leväperäisen hoidon vuoksi autioitunut jo aikoja sitten, ellei Jaakko Laurinpoika olisi pitänyt siitä huolta.⁷⁰

⁶⁷ KA RKKK tk 15.2.1764, 108–109v.

⁶⁸ KA RKKK tk 28.1.1760, 208–210v; KA RKKK sk 8.9.1760, 1017–1019v.

⁶⁹ KA RKKK sk 29.11.1759, 2245–2248.

⁷⁰ KA RKKK sk 29.11.1759, 2248–2250; KA RKKK sk 30.11.1759, 2251–2252.

Käräjillä Juho Martinpoikaa kuvailtiin ihmiseksi, jonka järki oli vajaa ja joka ei osannut kontrolloida itseään. Hän oli pelottava, sillä hänen mielenliikkeitään ei voinut ennakoida ja talonväki sai olla jatkuvasti varuillaan isännän raivokohtausten vuoksi. Erityisen paljon painoa laitettiin sille, että Juho ei käyttäytynyt, kuten talonpojan ja miehen olisi tullut käyttäytyä, vaan hän oli vastuuton tilansa hoidossa. Työnteon ja työkyvyn merkitys oli agraariyhteiskunnassa miehisyyden (ja naiseuden) arvioimisen kannalta suuri, mikä koski erityisesti talonpojan asemassa olevia miehiä.⁷¹ Raamattu-sitaateista katekismukseen koottu huoneentaulun laki jakoi yhteiskunnan kolmeen Jumalan asettamaan osaan – kruunuun, kirkkoon ja kotitalouteen – joilla kullakin oli omat tehtävänsä. Maanviljelys rytmitti vuoden kulkua ja toi ruoan pöytään, mutta tämän lisäksi huoneentaulun lain mukaan työntekeo oli Jumalan talonpojille asettama velvollisuus. Tämän ajatuksen erityisesti papisto oli iskostanut rahvaan mieliin vaatimalla ihmisiä pönttämään huoneentaulun laki päähänsä.⁷² Tästä huolimatta Juho Martinpoika ei toiminut sosiaalisten rooliensa eli talonpojan ja isännän roolien edellyttämällä tavalla.⁷³

Koko talonväki oli velvollinen tekemään työt omalta osaltaan, mutta huoneentaulun patriarkaalisen ajatusmallin mukaan talon vallanpitäjä oli isäntä, jonka tuli olla muita ahkerampi ja organisoida koko tilan toimintaa. Tämä ei kuitenkaan tarkoittanut sitä, että perheenpää olisi saanut käyttäytyä tyrannin tavoin, sillä hänen tuli hoitaa taloutta sovussa vaimonsa kanssa ja olla oikeudenmukainen palvelusväkeään ja lapsiaan kohtaan. Isännän tehtävänä oli pitää huolta maatilastaan ja jokaisesta taloutensa jäsenestä, minkä kautta hän ansaitsi arvostuksensa muiden ihmisten silmissä. Isännys ei siis ollut jotain, jonka mies sai automaattisesti sen kautta, että hän omisti tilansa. Isännän ja talouden vallankäyttäjän asema tuli ansaita ja sitä tuli pitää yllä, sillä muuten sen saattoi menettää.⁷⁴

⁷¹ Löfström 1999, 160–161. Henkilön tapa hoitaa työnsä hyvin tai huonosti otettiin esille hulluuden selvittämisen yhteydessä myös muulloin kuin Juho Martinpojan tapauksessa. Ks. esim. KA RKKK sk 8.9.1760, 1018v; KA RKK sk 10.11.1778, 1451v ja KA ORKK sk 4.12.1788, 1904.

⁷² Rautiainen et al. 2002, 41–42; Sundin 1982, 46–47; Jokiahho 2002, 204; Vilkkuna 1999b, 77–78.

⁷³ Vrt. Allardt 1988, 60–61.

⁷⁴ Liliequist 2002, 75–76 ja 80; Jokiahho 2002, 204; Sundin 1982, 48; Toivanen 2005, 67–70 ja 73.

Sen lisäksi, että Juho Martinpoika oli hullu, hän oli myös huono isäntä, joka laittoi talonväkensä häntä kohtaan tuntemaan arvostuksen koetukselle terrorisoimalla perheensä elämää ja jättämällä Ikkalan tilan rappeutumaan. Mielessään Jaakko Laurinpoika varmasti harmitteli appensa leväperäisyyttä, mutta hänen näkökulmastaan tärkeintä oli se, että tila tuli hoidetuksi, oli työn tekijänä kuka hyvänsä. Hän ei syyttänyt appeaan tilan hoitamatta jättämisestä, vaan päinvastoin sanoi olevansa valmis tekemään kaikkensa saadakseen katon perheensä päälle.⁷⁵ Hän ei katsonut voivansa riistää Juho Martinpojalta tälle kuuluvaa osaa Ikkalan tilasta, sillä Juho oli hänen silmissään itseoikeutettu talon isäntä hankalasta luonteestaan huolimatta. Jaakko Laurinpojan kuuliaisuutta ja huoneentaulun ajatusmaailman sisäistämistä kuvaa hyvin se, että hän sanoi kunnioittaneensa appivanhempiaan eli talon isäntäparia *lapsen tavoin*.⁷⁶

Talon isännöisyys ei kuitenkaan merkinnyt vastuuta pelkästään tilanhoidosta ja kotitalouden sisäisen harmonian säilyttämisestä. Huoneentaulun ja myös maallisen lain perusteella isäntä edusti kotitaloutta ja sukua julkisuudessa eli yhteisön tasolla ja hallinnollisten asioiden hoidossa. Miehen tapa hallita kotitalouttaan kertoi siitä, miten luotettava kauppa-, sopimus- ja neuvottelukumppani hän oli, ja talon isännästä luotu kuva vaikutti koko perheen maineeseen.⁷⁷ Jaakko Laurinpoika pyrki pitämään yllä Ikkalan tilan mainetta, mutta talon isännän Juho Martinpojan hillittömyys tiedettiin jo ympäri pitäjää. Vaikka Juhon hulluus oli laajassa tiedossa, sitä silti käsiteltiin ikään kuin perheen sisäisenä asiana. Todella julkiseksi asia tuli vasta silloin, kun mies tuli käräjille aivan muun asian, tilan omistusriidan yhteydessä.⁷⁸

Käräjien luomassa kontrolloidussa puheympäristössä muillakin kuin perheenjäsenillä oli tilaisuus tuoda avoimesti julki mielipiteensä ja vaikuttaa ongelmaan, joka oli tähän saakka ollut Ikkalan talonväen yksityisasia. Ulkopuolisten puuttumisen asiaan teki oikeutetuksi jo sekin seikka, että käräjät oli

⁷⁵ KA RKKK sk 29.11.1759, 2247–2248.

⁷⁶ KA RKKK sk 29.11.1759, 2247.

⁷⁷ Jokiahho 2002, 203–205 ja 209–210.

⁷⁸ Vrt. Vilkuna 1995, esim. 221, 227 ja 236–237; vrt. Heikkinen 1986, 233–234.

yhteisön kollektiivisen kontrollin toteuttamisen paikka. Näin ollen oikeuden apuun turvautuminen merkitsi automaattisesti myös luopumista asian yksityisyyden säilyttämisestä. Käräjillä punnittiin Juho Martinpoikaan liittyvien huhujen totuus, ja tämän perusteella pitäjäläiset muodostivat yhteisen käsityksen asioiden todellisesta luonteesta.⁷⁹

Tuloksena oli, että kärjäyleisö teki selvän eron sen välille, kuka oli Ikkalan tilan omistaja ja ketä (tai keitä) sai kiittää tilan pystyssä pysymisestä. Ihmisten silmissä Juho Martinpojan epätäydellisyys sisälsi neljä eri tasoa: mielen kontrolloimattomuuden, työnteon laiminlyönnin, epäonnistumisen perheen päänä, jota kaikkien olisi tullut voida kunnioittaa, sekä kykenemättömyyden toimia yhteisön luotettavana ja yhteistyökykyisenä jäsenenä.⁸⁰ Paheksumalla Juhon toimintaa käräjillä ollut rahvas ilmaisi käsityksensä siitä, mitä yhteisöön kuuluminen edellytti yksilöltä ja erityisesti talonpojalta, ja samalla se vahvisti norminmukaista kuvaa itsestään. Loppujen lopuksi kyse ei siis ollut pelkästään siitä, että Ikkalan tilan väki pelkäsi isäntäänsä. Juho Martinpoika oli rikkonut harmonian Ikkalan tilalla, mikä uhkasi myös koko virtolaisen – ja laajemmin ruoveteläisen ja keuruulaisen – yhteisön elämänjärjestystä, sillä Juho oli asettanut kyseenalaiseksi ahkeruuden, itsehillinnän ja luotettavuuden hyveet.

Juho Martinpojan elämäntapaan ottivat kantaa kolmen eri kontrollitason edustajat. Koska tapausta käsiteltiin käräjillä, esillä oli luonnollisesti virallisten normien eli lakien taso. Kirkko moraalikäsitteineen vaikutti 1700-luvulla lainsäädäntöön, ja se myös itse jakoi kirkkorangaistuksia esimerkiksi siveettömyydestä. Silti sen tärkein tehtävä oli iskostaa ihmisten mieliin kristillinen elämäntapa sekä henkilön paikan yhteiskunnassa ja perheessä osoittava huoneentaulun laki, jotka tulivat vahvasti esille Juho Martinpojan tapauksen yhteydessä. Papit valvoivat näiden velvoitteiden täyttämistä läheisessä yhteydessä seurakuntalaisiinsa, minkä vuoksi kirkkoa voi pitää puolivirallisen kontrollin toteuttajana.⁸¹

⁷⁹ Vrt. Eilola 2003a, 126–128; vrt. Renvall 1949, 142.

⁸⁰ Vrt. Liliequist 2002, 75.

⁸¹ Österberg et al. 2000, 241–242; vrt. Sundin 1982, 46–48 ja 56–59.

Kolmantena kontrollin muotona käräjillä tuli esille epävirallisten normien eli yhteisön määrittelemien sääntöjen ja ajatusmallien taso.⁸² Juho Martinpojan tapauksen ymmärtämiseksi on tärkeää huomata, että vaikka jokin teko ei olisi ollut laiton, sen tekijä saatettiin tuomita yhteisön taholta. Vastaavasti vaikka virallinen rangaistus oli suoritettu, sosiaalinen rangaistus saattoi jatkua tämän jälkeenkin. Epävirallisen tason normien rikkominen oli usein tuomittavampaa kuin lakien rikkominen, sillä yhteisön luomat säännöt, tavat ja käytännöt olivat juurtuneet ihmisten ajatusrakenteisiin niin syväälle, että niitä oli vaikea lausua julki. Tämän vuoksi ne myös määrittivät ihmisten suhtautumista poikkeavuuteen enemmän kuin lait. Virallisten normien merkitystä ei saa silti missään nimessä unohtaa, kun tavoitteena on ihmisten ajatusmaailman kokonaisvaltainen ymmärtäminen.⁸³

Yhdessä viralliset ja epäviralliset säännöt muodostivat normijärjestelmän, johon ihmiset totesivat Juho Martinpoika Ikkalan sopeutuvan hyvin huonosti. Uuden ajan alun pikkukaupungeissa oikeuteen tuotuja riitoja tarkastelleen Jari Eilolan mukaan sosiaalinen leimautuminen merkitsi sitä, että henkilö ei enää nauttinut luottamusta yhteisön keskuudessa. Tämän seurauksena hänen toiminta-alueensa yhteisössä kaventui ja hän menetti kontrollinsa itseään koskevaan puheeseen.⁸⁴ Tämä päti myös Juho Martinpoikaan, joka jo ennen käräjille tuloaan oli pitäjäläisten huhujen kohteena. Ihmisten mielestä hän käyttäytyi kontrolloimattomasti, vaikka häntä pidettiin yhteisönsä itseoikeutettuna jäsenenä. Lopullisesti ihmisten sietokyvyn ylitti Juhon mielenheikkouden tuleminen esille käräjillä, ja tuloksena oli se, että Juho leimattiin hillittömäksi hulluksi. Näin siitä huolimatta, että miehen mielentilassa tai käytöksessä ei tuohon aikaan ollut tapahtunut minkäänlaista muutosta, joka olisi selittänyt yhteisön häneen kohdistuvan uuden suhtautumistavan.⁸⁵ Juhon tuleminen käräjille oli se kohtalokas ja käännteentekevä tapahtuma, joka muutti yhteisön hänestä luoman kuvan lopullisesti.

⁸² Österberg et al. 2000, 241.

⁸³ Vrt. Allardt 1988, 58–60.

⁸⁴ Eilola 2003a, 138–141. Ks. myös Eilola 2003b, 262–263.

⁸⁵ Vrt. Douglas 2000, 160–161.

Eilola on määritellyt sosiaalisen leimautumisen maineen menetykseksi, mutta leimautumista tarkasteltaessa voi tehdä myös toisenlaisia painotuksia, jotka ovat käyttökelpoisia erityisesti mielenheikkoudesta kärsivien ihmisten kohdalla. Yhteisön reaktiot eivät muotoutuneet pelkästään sen perusteella, että Juho Martinpoika rikkoi asemaansa liittyviä velvoitteita, vaan sen kautta, että vimmaisuutensa vuoksi hän edusti perustavanlaatuisempaa poikkeavuutta ”normaalin” joukossa. Tuo poikkeavuus ei ollut korjattavissa, minkä vuoksi sitä saattoi vain pyrkiä kontrolloimaan. Henkilön mielenheikkouden vahvistaminen julkiseksi tosiasiaksi auttoi määrittelemään yksilön aseman paikallisyhteisössä ja oikeudenkäytössä. Juho Martinpojan tapauksessa käräjillä lyöty hullun leima johti miehen asettamiseen holhouksenalaiseksi, mikä lopullisesti kaatoi Juhon jo ennestään horjuvan aseman Ikkalan tilan isäntänä. Hänen uusi roolinsa vartiointia tarvitsevana mielenvikaisena tuli tästä lähin määrittelemään sen, miten hänen toimintaansa tulisi suhtautua, ja estämään hänen mahdollisuutensa toimia paikallisyhteisönsä täysivaltaisena jäsenenä.⁸⁶ Luomalla viitekehyksen Juhon toiminnan arvioimiselle yhteisö pyrki kontrolloimaan joukkoonsa kuuluvaa poikkeavuutta järjestelmällisemmin, jolloin mielenvikaista henkilöä ei välttämättä tarvinnut sulkea yhteisön ulkopuolelle. Tästä näkökulmasta katsottuna leiman antaminen oli käytännöllinen ja sitä kautta positiivinen teko – tosin ei välttämättä leiman saaneen vaan yhteisön kannalta.⁸⁷

Jälkimmäinen tapa tarkastella leimautumista auttaa ymmärtämään sitä, miten julkisesti vahvistettu hulluus antoi mielenheikolle henkilölle jossain määrin oikeutuksen toimia normeja rikkovalla tavalla. Virallisen kontrollin tasolla tämä merkitsi sitä, että mielenheikot katsottiin syyntakeettomiksi ja vapautettiin rikossyytteistä tai ainakin tuomittiin normaalia lievempiin rangaistuksiin.⁸⁸ Epävirallisen eli yhteisöllisen kontrollin tasolla kyse oli siitä, että ihmiset

⁸⁶ KA RKKK sk 30.11.1759, 2252–2253 ja 2300; KA RKKK tk 30.1.1760, 227v–229; vrt. Eilola 2003a, 141.

⁸⁷ Vrt. Douglas 2000, 47.

⁸⁸ Renvall 1949, 73–74; vrt. Qvarsell 1984, 115. Ks. myös Vilkuna 1996b, 235. Keskiajalla ja uuden ajan alussa oikeus piti rikoksesta saadun rangaistuksen lieventämisperusteena sitä, että omaiset olivat julkisesti kuuluttaneet sukulaisensa hulluudesta. Käytännössä periaate lieventyi siten, että omaisten oli voitava osoittaa henkilön mielenvikaisuuden olleen yleisessä tiedossa. Tällöin viitattiin pitkällä aikavälillä tehtyihin havaintoihin hulluksi väitetyn käyttäytymisestä. Pajuoja 1993, 196–199; Renvall 1949, 73–75. Ks. myös Pajuoja 1995, 32–36.

pystyivät arvioimaan, miten suuren uhan mieletön loi yhteisön elämäntavalle. Koska leimautumisprosessi oli lähtöisin paikallisyhteisöstä, jossa ihmiset tunsivat mielenheikot yksilöinä, arviointi voitiin tehdä tapauskohtaisesti ja hyvin kokonaisvaltaisesti. Rykmentinkirjurin seurueen päälle hyökännyt Erkki Heikinpoika Pynnönen ja kirkossa häiriköinyt Heikki Samulinpoika Tarhapää saivat vakavista rikoksistaan huolimatta säilyttää itseään koskevan määräysvaltansa, sillä heidän katsottiin pystyvän kontrolloimaan itseään tarvittavissa määrin. Silti käräjillä koko paikallisyhteisön edessä vahvistettu hullunleima säilyi, sillä sen avulla yhteisö pystyi selittämään Erkin, Heikin ja muiden heikkopäisten toimintaa ja tarvittaessa reagoimaan siihen aikaisempaa voimakkaammilla keinoilla.⁸⁹

Tuo reagointi tapahtui käräjillä, jonne mielenheikot saattoivat joutua omien rötöstensä tai riitojensa vuoksi mutta myös yhteisön toimesta. Siellä virallisen ja epävirallisen tason kontrollit kohtasivat, sillä oikeudenkäytössä ei ollut kyse vain yhteisöstä irrallaan olevasta lainlukemisesta.⁹⁰ Oikeuden avulla yhteisö pystyi tuomaan virallisesti esille sen, mitä se ajatteli mielenheikosta jäsenestään, ja vaikuttamalla oikeuden tekemiin päätöksiin se otti käyttöönsä virallisen tason tehokkaat kontrollointikeinot. Mielenheikon tekoja arvioitiin pitkällä tähtäimellä, jolloin hullun saama leima vaikutti oikeuden ja ihmisten tekemään tulkintaan tapauksesta ja samalla leima vahvistui entisestään.⁹¹ Hyvä esimerkki tästä oli virtolaisen Riitta Klemetintyttären kuolinsyyn selvittäminen. Todistajat, lautamiehet ja osa kärjäyleisöstä tiesivät Riitan olleen jo vuosia *heikkopäinen* ja *raskasmielinen*, joten oli selvää, että hän oli itse riistänyt henkensä.⁹² Itsemurhan kaltaiseen jumalattomaan tekoon syyllistyminen vain vahvisti käsitystä siitä, että normaalisti kristillistä elämää viettänyt Riitta oli tosiaankin ollut hullu.

Heikkopäisyys ei ollut pelkästään yksilön henkilökohtainen asia, vaan se kosketti mitä suurimmassa määrin myös tämän yhteisöä. Mielettömien kuvailemisen

⁸⁹ KA RKKK tk 10.1.1752, 18v–18; KA RKKK tk 17.2.1775, 297–298v.

⁹⁰ Vrt. Österberg et al. 2000, 241–242.

⁹¹ Eilola 2003a, 129 ja 140–141; Renvall 1949, 148–150; vrt. Riot 1982. Ks. myös Eilola 2003b, 288.

⁹² KA RKKK sk 18.9.1755, 635, 637v–637 ja 638–639v.

taustalla olikin pyrkimys tuoda esille mielenheikkouden laatu ja mahdolliset vaikutukset yhteisön normaaliin elämänmenoon. Ihmisten välisissä keskusteluissa ja käräjillä yhdistyivät käsitykset siitä, millaisen uhan hullu loi yhteisöllisille säännöille koskien esimerkiksi luotettavuutta ja työntekoa, ja siitä, miten yhteisön tulisi suhtautua mielenheikon kokonaisvaltaisempaan poikkeavuuteen, epätäydelliseen ihmisyyteen. Näiden käsitysten pohjalta hulluun lyötiin leima, joka osoitti mielenvikaisen yksilön paikan yhteisössä. Kuten edellä on tullut esille, leima ei ollut automaattisesti puhtaan negatiivinen, vaan usein se oli lähinnä käytännöllinen. Sen avulla hulluuden aiheuttama uhka saatiin kontrollin alaiseksi, sillä muutakaan keinoa ei mielenheikon yksilön kohtelemiseksi ollut, jos hänet haluttiin pitää osana yhteisöä. Leiman käytännöllinen merkitys tuli esille etenkin siinä, miten ongelmalliseksi oikeus ja koko paikallisyhteisö näkivät tilanteen, jossa henkilön mielenvikaisuudesta oli ristiriitaisia mielipiteitä.⁹³ Asian todellinen tila tuli selvittää, jotta henkilölle voitaisiin määritellä asema paikallisyhteisössä.

Mielenheikkouden tavoin myös esimerkiksi ruumiinvamma ja sen aiheuttama vajavaisuus vaikuttivat siihen, miten henkilö määriteltiin yhteisön tasolta. Heikkopäisyys aiheutti usein sen, että henkilö joutui turvautumaan muiden apuun sekä jokapäiväisessä elämässään että käräjillä esiintyessään. Sen sijaan ruumiinvammasta kärsineet ottivat omat asiansa käräjillä esille itse tai sitten esimerkiksi isä puhui poikansa puolesta. Heidän tarkoituksenaan oli saada vapautus kruununveroista, sillä ruumiinvamman aiheuttaman työkyvyttömyyden vuoksi heidän oli vaikea hankkia elatusta itselleen saati sitten perheelleen.⁹⁴ Vaikka ruumiinvammaisetkin olivat työkyvyttömyytensä vuoksi yhteisönsä epäonnistuneita jäseniä ja taakkoja, he olivat silti itsenäisiä toimijoita. Heistä ei myöskään ollut uhkaa esimerkiksi yhteisön käytösnormeille tai turvallisuudelle. Mielenheikot puolestaan olivat paitsi vajavaisia ihmisiä ja vaivaa tuottavia hoidokkeja, myös tavallista suuremman epävirallisen kontrollin alaisia ja usein toimenpiteiden passiivisia kohteita. Heille annettu leima säilyi, kunhan se oli

⁹³ Ks. esim. KA RKK sk 10.11.1778, 1450v–1451; KA ORKK sk 2.11.1787, 1524v–1527v; KA ORKK sk 4.12.1788, 1891–1906 ja KA ORKK tk 2.2.1789, 64–67v.

⁹⁴ Esim. KA RKKK sk 11.9.1754, 277v–277; KA RKKK sk 10.9.1761, 1945–1946 ja 1986–1987; KA RKKK tk 28.2.1765, 393–394v; KA RKK tk 4.2.1779, 189–190v; JyMA KKK tk 7.2.1786, 7 ja 8 ja KA ORKK sk 1.11.1787, 1500–1501v.

virallistettu käräjillä.⁹⁵ Silti sen sisältö saattoi muuttua sen mukaan, mitä hullu sai toimillaan aikaan. Mielenheikkojen kohdalla leiman antamisen taustalla olikin pyrkimys varautua ennakolta normaalin elämänjärjestyksen järkkymiseen, kun taas ruumiinvammaisten kohdalla tällaiseen ei nähty mitään syytä.

Mielenvikainen ei ollut normaali, sillä hän käyttäytyi kummallisesti, hänen järkensä oli samea ja hän ei tehnyt omaa osuuttaan yhteisössä. Hän oli pelottava, sillä perheen ja joskus koko yhteisön kontrollointitoimista huolimatta hän saattoi vahingoittaa itseään tai toisia ihmisiä tai tuhota omaisuutta. Pelottavuutta lisäsi se, että mielenheikkouden syytä ei yleensä osattu sanoa. Ihmiset olivat usein kysyneet Riitta Klemetintyttäreltä, mistä hänen heikkopäisyytensä ja raskasmielisyytensä johtui, mutta tämä ei ollut ikinä kyennyt antamaan vastausta.⁹⁶ Mielenheikkous siis kiinnosti ja pelotti ihmisiä samaan aikaan. Siinä oli jotain potentiaalista, johon yhteisön tuli varautua, vaikka ihmiset eivät välttämättä tienneet, mitä oikein oli odotettavissa.⁹⁷ Kiinnostus oli enemmän pinnalla normaalin elämänmenon yhteydessä, mutta poikkeustapauksissa, kun yksilö aktiivisella toiminnallaan rikkoi yhteisön normeja, pelko astui vahvemmin esiin. Tällöin hullulle annettua leimaa vahvistettiin ja muokattiin ja hänelle etsittiin uusi paikka yhteisössä – tai sen ulkopuolella.

⁹⁵ Poikkeuksena sääntöön toimi ruoveteläinen Ioinen Erkki Matinpöika, jonka mielentila oli kymmenessä vuodessa parantunut sen verran, että hänen katsottiin voivan elättää itsensä ja huolehtia sielustaan eli käydä ehtoollisella. KA ORKK tk 30.3.1784, 1048–1050v.

⁹⁶ KA RKKK sk 18.9.1755, 637.

⁹⁷ Vrt. Douglas 2000, 156 ja 167.

2.3. Yksin ja mieletön – lohduon yhdistelmä

Mielenheikko tuli oikeuden eteen yleensä syytettynä tai sitten hän oli jonkin toiminnan kuten huostaanoton tai hospitaaliin lähettämisen kohde. Valan vannoneena todistajana mielenvikainen ei voinut esiintyä, sillä hän olisi saattanut johtaa oikeutta harhaan aivan tahtomattaan. Hän ei heikkopäisyytensä vuoksi ollut välttämättä saanut osallistua ehtoolliselle, joka olisi varmistanut hänen ymmärtävän, että vala tehtiin sekä oikeuden että Jumalan edessä.⁹⁸ Mielenvikaisen roolia oikeudessa kuvaa hyvin se, että esimerkiksi sokea hyväksyttiin todistajaksi ilman vastaväitteitä.⁹⁹

Usein mielenheikon kanssa käräjillä esiintyi hänen perheenjäsenensä tai palkollisen ollessa kyseessä hänen isäntänsä, joka toimi hänen asiamiehenään tai luonnetodistajana. Heikkomielinen syytetty ei olisi välttämättä yksin kyennyt pitämään puoliaan, ja häntä voisikin verrata alaikäiseen lapseen, jonka vajavaisuus vaati muita perheenjäseniä pitämään hänen eduistaan huolta, vaikka hän ei olisikaan ollut virallisesti holhouksenalainen. Ruoveteläisen Yrjö Matinpoika Tokosen vaimo ja poika kertoivat, että heikkopäisyytensä vuoksi Yrjö oli saatu johdateltua hyväksymään hänelle itselleen vähemmän edullinen maanjakosopimus. Käräjillä Yrjön asioita pyrkivät hoitamaan Yrjön vaimo ja hovioikeuden ylimääräinen kanslisti Fredric Stenman, sillä sekava ja tuppisuinen Yrjö ei pystynyt itseään puolustamaan.¹⁰⁰

Toisaalta ”normaalit” ihmiset pitivät käräjillä huolta myös omista ja yhteisönsä eduista, jolloin mielenheikko joutui muiden toiminnan kohteeksi ilman sanan sijaa päätöksenteossa. Erityisesti näin kävi silloin, kun oikeudessa käsiteltiin yhteisön marginaalissa eläneitä hulluja, joilla ei ollut puolestapuhujia. Perheettömien tai muuten yhteisöstään syrjäytyneiden mielenheikkojen esiintyminen, esilletuonti ja kuvailu käräjillä erosivat perheellisten (ja työtätekevien) heikkomielisten vastaavista merkittävällä tavalla.

⁹⁸ Ruotzin Waldacunnan Laki 1734, Oikeudenkäymisen Caari, XVII Lucu, 7. §.

⁹⁹ KA RKKK sk 28.11.1766, 2406–2407v ja 2408; JyMA KKK tk 9.3.1785, 163–164v.

¹⁰⁰ KA ORKK tk 27.1.1789, 3–4v; esim. KA ORKK sk 4.12.1788, 1891–1906.

Keuruun kirkkoherra ja nimismies kertoivat vuoden 1757 syyskäräjillä, että Keuruulla eleli *heikkopäinen* loisnainen Valpuri Matintytär. Naisen pelättiin aiheuttavan *kaikenlaista* vahinkoa, minkä vuoksi kirkkoherra ja nimismies halusivat lähettää hänet hospitaaliin. He pyysivät Keuruun ja Ruoveden asukkaita keräämään hospitaalia varten tarvitut 20 hopeataalerialia, sillä Valpurilla ei köyhyytensä vuoksi ollut itsellään tuollaista rahasummaa. Kukaan ei ollut ajamassa asiaa Valpuri Matintyttären näkökulmasta, eikä Valpuri itsekään päässyt kärjäkäsittelyn aikana ääneen. Olikohan hän edes paikalla? Käräjillä esitetyt kuvailut Valpurista olivat ylimalkaisia, sillä hänen aiheuttamansa vaaran syitä, kohteita tai mahdollisia seurauksia ei yksilöity. Tästä huolimatta pitäjäläiset suostuivat maksamaan pyydetyn hospitaalimaksun, ja niin Valpuri joutui lähtemään.¹⁰¹

Valpuri Matintytär ei ollut ainoa, jota käsiteltiin persoonattomana olentona. Myös talollisen poika Aatami Heikinpoika Kömi ja 23-vuotias entisen sotilaan poika Matti Matinpoika Granat, molemmat Keuruulta, lähetettiin hospitaaliin. Matin ja Aatamin vanhemmat olivat nimittäin niin rutiköyhiä ja vaivaisia, että he eivät pystyneet kantamaan mielenvikaisten lastensa holhousvastuuta. Käräjillä kukaan ei ajanut nimenomaan Aatamin ja Matin etuja, ellei sitten hoitoon lähettämistä sellaiseksi katsota. Mattia kuvailtiin *tyhmäksi* ja *täysin mielettömäksi*, Aatamia *täysin hulluksi*, mutta – toisin kuin perheellisten mielenheikkojen tapauksessa – mitään omituisia käyttäytymistapoja tai muuta vastaavaa ei heillä kerrottu olevan.¹⁰² Tähän ei nähty mitään tarvetta, sillä heidän alhaisen taloudellisen ja sosiaalisen asemansa vuoksi kukaan ei ollut kiinnostunut heidän asioistaan. Tärkeintä oli se, miten suurta vaivaa heidän katsottiin muille aiheuttavan.

Mielenvikaisuus teki Matista, Aatamista ja todennäköisesti myös Valpurista työkyvyttömiä, sitä kautta köyhiä, ja lopuksi perheettömyys tai vanhempien raihnaisuus teki heistä kolminkertaisesti vajavaisia. Tämän yhdistelmän perusteella muodostui heidän yhteiskunnallinen ja sosiaalinen asemansa yhteisön

¹⁰¹ KA RKKK sk 3.10.1757, 709v–709.

¹⁰² JyMA KKK tk 8.4.1779, 6; JyMA KKK tk 14.4.1783, 304v–304.

marginaalissa.¹⁰³ Monista muista hulluista poiketen heillä ei ollut yhteisössä sellaista roolia, joka olisi tehnyt heistä tarpeellisia. Vaikka hullu olisikin ollut työkyvytön, hän silti yleensä eli sukulaistensa kanssa, mutta Valpurilla ei ollut perhettä, joten hän ei kuulunut tiiviisti minkään kotitalouden sosiaaliseen piiriin.

Yhteisön marginaalissa eläneiden hullujen odotettiin olevan lähes näkymättömiä eli haittaavan yhteisön normaalia elämää mahdollisimman vähän. Tässä tehtävässään Valpuri, Matti ja Aatami epäonnistuivat, minkä vuoksi he saivat tuhoa kylvävän hourupään tai muuten vaan liiallista vaivaa aiheuttavan elätin leiman. Kaikkein eniten Valpurin ja kumppaneiden kohteluun vaikutti se, että heillä ei ollut paikkaa yhteisössä.¹⁰⁴ Kun heidän hoitamisessaan ilmaantui uudenlaisia ongelmia, heille ei voitu osoittaa yhteisön sisältä uutta paikkaa, jonka avulla heidän mielenvikaisuuttaan olisi voitu kontrolloida aikaisempaa paremmin. Leiman antamisen käytännöllinen tarkoitus siis menetti merkityksensä, eikä yhteisön syrjäytyneitä hulluja ollut tämän vuoksi syytä kuvailla kovinkaan tarkasti. Ihmisille riitti vain vahva käsitys siitä, että yksilö uhkasi yhteisön normaalia elämäntapaa.

3. Raja hyväksyttävän ja ongelmallisen mielenvikaisuuden välillä

Normien luonteeseen kuuluu, että yhteisö valvoo niiden noudattamista ja rankaisee niistä lipeämisestä.¹⁰⁵ Normeista poikkeaminen katsottiin 1700-luvulla tuomittavammaksi kuin nykyään, sillä tuohon aikaan suomalaiset jakoivat hyvin pitkälle saman normijärjestelmän. Tämän vuoksi 1700-luvun yhteisöä tutkittaessa on ymmärrettävä sosiaalisen kontrollin merkitys: jokainen yksilö oli velvollinen valvomaan, että muut noudattivat yhteisön sääntöjä, ja ainakin periaatteessa ilmoittamaan, jos joku niistä lipeäsi. Yhteisöllisyys määritteli 1700-luvun ihmisten

¹⁰³ Vrt. Pulma 1994, 34.

¹⁰⁴ Vrt. Qvarsell 1984, 119.

¹⁰⁵ Allardt 1988, 58.

elämää niin paljon, että varsinaista yksilöä ei edes ollut; ihminen oli olemassa lähinnä yhteisönsä jäsenenä. Yhteisön osien toiminnan katsottiin vaikuttavan koko yhteisöön, minkä vuoksi yksilöt olivat tilivelvollisia yhteisönsä muille jäsenille. Tämän seurauksena muun muassa useimmat perheen sisäiset asiat kuuluivat julkisen piiriin ja ihmisten odotettiin olevan avoimia toisilleen henkilökohtaisissakin asioissa.¹⁰⁶ Julkisuus merkitsi kuitenkin lähinnä vain yleisesti jaettua tietoa asioiden tilasta, kun taas esimerkiksi ongelmien ratkaiseminen oli ensisijaisesti kunkin kotitalouden omalla vastuulla.

Mielenheikon yksilön kohdalla ongelmaksi muodostui se, että hän ei usein kyennyt kontrolloimaan toimintaansa ja asettumaan yhteisön luomien normirajojen sisälle. Tällöin hän loi yhteisön sisältä lähteneen uhan, johon reagoiminen kertoi niistä arvoista ja tavoista, joita ihmiset pitivät tärkeinä puolustaa.¹⁰⁷ Poikkeavuus muista yhteisön jäsenistä tuli esiin myös siten, että heikkopäinen ihminen ei ottanut kokonaisvaltaisesti osaa vallitsevan elämänjärjestyksen vahvistamiseen. Hän saattoi olla riippakivi, joka ei ollut yhteisön täysivaltainen jäsen, mutta jota ei myöskään sysätty yhteisön ulkopuolelle. Epätäydellisetkin ihmiset nähtiin osaksi yhteisöä tiettyyn rajaan saakka.

Yksi tämän tutkimuksen tavoitteista on aikaisemmasta tutkimuksesta poiketen tarkastella sitä, miksi mielenvikaiset yksilöt pidettiin useimmiten yhteisön sisällä eikä heitä lähetetty hospitaaliin. Tällöin tulee etsiä niitä rajalinjoja, joiden sisällä hullun katsottiin olevan yhteisölle sillä tavoin harmiton, että muiden ihmisten ei tarvinnut liiemmin pelätä tätä tai tuhлата liikaa voimavarojaan tämän kaitsemiseen. Luotaessa käsitystä hyväksyttävästä ja ongelmallisesta mielenheikkoudesta erityisen tärkeäksi tuli myös se, miten todennäköisenä ihmiset pitivät sitä, että vielä tällä hetkellä siedettävä hullu tulisi tulevaisuudessa ylittämään yhteisön asettamat rajat. Kysymys kuului, millainen oli ajan normien mukainen ihminen ja ketkä ansaitsivat vajavaisuuksistaan huolimatta oikeuden kuulua yhteisöön, ”meihin”.

¹⁰⁶ Eilola 2003b, 263–264.

¹⁰⁷ Nygård 1998, 20.

Ruoveden ja Keuruun käräjillä ja pitäjänkokouksissa käsitellyt mielenheikkoja koskeneet tapaukset olivat luonteeltaan hyvin erilaisia. Tämän tutkimuksen tarkoitus on silti löytää niistä keskenään yhteensopivia piirteitä, joiden avulla voi muodostaa kokonaiskuvan yhteisön ajatusmaailmasta ja hahmottaa siedettävän ja ongelmallisen mielenheikkouden välistä rajaa. Tuo rajalinja tuli hyvin esille erityisesti käräjillä, sillä sitä jouduttiin tarkistamaan rikoksen tai riidan tutkimisen yhteydessä. Jokaisella erilaisella tapauksella oli ominaispiirteensä, joiden kautta tietyt yhteisölliset ajattelu- ja toimintatavat nousivat esille paremmin kuin muissa hulluja koskeneissa kysymyksissä. Toki yhdestä tapauksesta löytyi yleensä aineksia hyvin monen eri asian tarkasteluun, mutta tämä luku on jaoteltu sen perusteella, millä tasolla mielenheikkous tai hullun tekemä teko vaikutti yhteisön toimintatapoihin eniten.¹⁰⁸

Tapausten jaottelu kulkee virallisten normien soveltamisesta kohti epävirallisempaa paikallisyhteisön ja perheen tasoa. Luvussa lähdetään liikkeelle fyysiseen turvallisuuteen ja omaisuuteen kohdistetusta uhasta kuten väkivallasta ja pyromaniasta. Väkivaltarikokset olivat 1700-luvun ihmisten oikeustajun mukaan melkeinpä kaikkein tuomittavimpia tekoja, joiden edelle taisivat mennä vain maanpetoksen ja jumalanpilkan kaltaiset rikokset.¹⁰⁹ Itsemurhatapaukset on irrotettu omaksi alaluvukseen, sillä niissä tuli esille paljon sellaisia ihmisten ajatusmaailmaa valaisevia asioita, joita tavallisempien väkivaltarikosten kohdalla ei esiintynyt. Itsemurhat koettelivat muita väkivaltarikoksia enemmän etenkin yhteisön uskonnollisia käsityksiä, mutta koska nekin olivat luonteeltaan ruumiiseen kohdistuneita rikoksia, niitä on luontevaa käsitellä heti muiden väkivaltarikosten jälkeen. Kolmantena ryhmänä käsitellään ongelmia, jotka eivät koetelleet niinkään ihmisten oikeustajua vaan siveellisyyksityksiä ja normaalia elämäntapaa koskeneita yhteisiä sääntöjä. Tällaisista tapauksista otetaan tässä yhteydessä esille sapattirikkomus ja jumalanpalvelusten laiminlyöminen. Lopuksi

¹⁰⁸ Tämän tutkimuksen tekemää jaottelua voi tarkastelun näkökulmaeroista huolimatta verrata oikeushistoriallisen tutkimuksen rikosryhmäjaotteluun. Siinä kategorioita on tosin enemmän, mutta vertailu on mahdollista, sillä tämän tutkimuksen jaottelu ei riko yhtä rikosryhmää useampiin osiin. Ks. Sirén 1996, 153–154.

¹⁰⁹ Mainituista rikoksista langetetuista rangaistuksista Ruotzin Waldacunnan Laki 1734, Pahategon Caari, erit. I, IV ja XXIV Lucu.

tarkastellaan tilan isännöyden siirtämistä koskeneita kysymyksiä, joita ei välttämättä käsitelty käräjillä yksistään vaan jonkun toisen aiheen yhteydessä. Vaikka näissä tilanteissa tulee esille hulluuden aiheuttamien ongelmien yhteiskunnallinen merkitys, ne vievät käsittelyn myös perheen tasolle.

3.1. Mielettömyyden vimmassa – henkeen ja omaisuuteen kohdistunut uhka

Hullulta voitiin odottaa outoa käyttäytymistä, jota tosin siedettiin ainoastaan tiettyyn pisteeseen saakka. Väkivaltaisuus oli kuitenkin asia, joka meni omituisuuden kategorian ulkopuolelle. Tämä johtui siitä, että uhattuna oli paitsi yhteisön normaali elämänrytmi myös itse elämä, hengissä pysyminen. Väkivallanteossa ihmisen olemassaolon oikeutukseen kohdistunut uhka oli suora ja peittelemätön. Käräjille tultiinkin usein jo yhden mustelman vuoksi, kun taas esimerkiksi pahanilkisiin huhuihin ei välttämättä puututtu heti, sillä ne vaikuttivat ainoastaan silloin, jos ne muuttivat ihmisten käsityksiä totuudesta. Juoruilun kohde ja hänen lähiympäristönsä eivät aina edes tienneet huhujen olemassaolosta, sillä niiden vaikutus oli välillinen ja kätketty.¹¹⁰

Väkivalta ei luonnollisestikaan ollut jotain, johon vain hullut syyllistyivät; nyrkin heiluttajia löytyi myös ”normaalien” ihmisten joukosta. Väkivaltaisuus oli kuitenkin hyvin liitettävissä muihin mielenheikkoudesta aiheutuneiden piirteiden joukkoon, sillä se oli osoitus itsehillinnän puutteesta. Sivilisoitumisprosessin kannalta väkivaltaisten tunteiden hillitsemisellä oli suuri merkitys, sillä vaatimus

¹¹⁰ Vrt. Eilola 2003a, 140.

ottaa huomioon muut ihmiset, heidän tunteensa ja oikeutensa voimistui.¹¹¹ Vaikka 1700-luvun rahvas ei tarkastellutkaan asiaa historiallisen sivilisointiprosessin vaan käytännön elämän näkökulmasta, mielipuoilta saattoi jossain määrin verrata sivilisointimattomaan ihmiseen, joka oli paljon enemmän ailahtelevaisten tunteidensa viemä kuin 1700-luvun Suomessa normaalina pidetty ihminen.¹¹² Mielenrikaisten oli vaikea kontrolloida omia tunteitaan ja toimintaansa, mikä oli yksi syy siihen, että mielenheikkoja pidettiin epätäydellisinä ihmisinä. Keuruun kirkkoherran mukaan *täysin houru* 30-vuotias piika Maria Eeliksentytär aiheutti jatkuvaa pelkoa siitä, että hän varastaa jotain tai sytyttää jotain tuleen.¹¹³ Yksi suurimmista hulluuden yhteisölle aiheuttamista ongelmista olikin nimenomaan se, että heikkopäisten mielenliikkeitä oli vaikea ennakoida. Mielettömät muodostivat muita ihmisiä suuremman uhan yhteisön jäsenten fyysiselle koskemattomuudelle ja omaisuuden säilymiselle, minkä vuoksi heitä tuli pitää tarkemmin silmällä.

Riitta Joosepintytär tuli vuonna 1755 oikeuden eteen ja kertoi, että hänen miehensä talonpoika Juho Samulinpoika Peskan tilalta Ruovedeltä oli kolmen vuoden ajan kärsinyt vakavasta *heikkopäisyydestä*. Riitan mukaan Juholla oli pyromaanisita taipumuksia, minkä vuoksi Peskan talon väki ja muutkin ihmiset sekä kaikki omaisuus olivat vaarassa, jos Juho joutui vimma-kohtauksen valtaan. Lisäksi mies vaikeutti muun talonväen päivittäisiä askareita, sillä isännän hulluuskohtausten aikana ei kannattanut jäädä työnsä ääreen vaan paeta henkensä edestä. Käräjillä Riitta Joosepintytär pyysi todistusta miehensä mielentilasta, jotta tämä voitaisiin lähettää hospitaaliin. Kaikki käräjillä olijat olivat Riitan kanssa samaa mieltä Juhon mielettömyydestä. Miehen hulluus oli yleisessä tiedossa, sillä

¹¹¹ Jarrick & Söderberg 1993, 12. Sivilisaatiotutkimuksen isän Norbert Eliasin mukaan sivilisointiin vaikutti muun muassa taloudellisten ja sosiaalisten suhteiden kehittyminen niin tiiviiksi, että ihmisten oli otettava toiset huomioon aikaisempaa paremmin. Elias on korostanut tapojen sivilisointimista sekä erityisesti valtiollisen väkivaltamonopolin syntyminen ja siitä seuranneen itsehillinnän vaatimuksen merkitystä sivilisointiprosessin kannalta. Matikainen 2002, 22–23; ks. Elias 1978, esim. 79–80, 114–116 ja 191–205. Arne Jarrick ja Johan Söderberg ovat puolestaan nähneet sivilisointiprosessin etenevän kansan tasolla ilman yhteiskunnan ylätasoilta tulevaa painostusta. Eliasin korostaman itsehillinnän lisäksi he nostavat tärkeään asemaan myös toisia ihmisiä kohtaan tunnetun empatian, jonka kehittämisessä ihmisten välisen kommunikaation monipuolistuminen on ollut tärkeällä sijalla. Ks. tarkemmin Jarrick & Söderberg 1993.

¹¹² Vrt. Elias 1978, 200–201; vrt. Renvall 1949, 35–43.

¹¹³ JyMA KKK sk 9.12.1777, 96v.

pitäjää oli varmasti kiertänyt asiaa koskeneita huhuja ja olihan Riitta esiintynyt miehensä puolesta käräjillä useasti aikaisemmin.¹¹⁴ Juho ei vajaamielisyytensä vuoksi olisi nimittäin itse kyennyt ajamaan asioitaan. Pyydetyn todistuksen saamisessa ei näin ollen ollut minkäänlaisia ongelmia. Ennen kuin hospitaaliin lähettäminen olisi selvä, oikeus määräsi pitäjäläiset pitämään Juhosta huolta ja tarkkailemaan tätä, jotta tämä *ei pääsisi vahingoittamaan itseään tai muita*.¹¹⁵

Ketään, varsinkaan omaa perheenjäsentä, ei lähetetty hospitaaliin kevein perustein, sillä ihmiset näkivät velvollisuudekseen hoitaa perheensä ja yhteisönsä heikoimpia jäseniä. Hospitaaliin lähettämiseen turvauduttiin vasta siinä tilanteessa, kun mielenheikosta ei pystytty huolehtimaan ilman valtavia ponnisteluja ja normaalin elämäntavan säilyttämistä.¹¹⁶ Myös hospitaalin perimä 20 hopeataalerin, vuodesta 1763 eteenpäin 100 hopeataalerin sisäänottomaksu¹¹⁷ oli sen verran suuri, että varsinkin sukulaisestaan huolehtiva yksittäinen perhe hoiti mielenvikaisen lähimmäisensä mieluummin itse.

Peskan tilan väki pystyi hoitamaan mielenheikkoa Juho Samulinpoikaa kuitenkin ainoastaan muutaman vuoden ajan, kunnes tilanne kävi liian sietämättömäksi. Jo tuo lyhyt aika vihjaa siitä, että talon isäntä todella oli mielipuoli. Useinhan yhteisö sieti hullua vuosikausia, ellei hänen tilansa katsottu edellyttävän tiukempaa kontrollia kuin mitä perheen tai paikallisyhteisön sisällä voitiin harjoittaa.¹¹⁸ Myös se, että Juhon aiheuttamasta vaarasta ei annettu konkreettisia esimerkkejä, oli

¹¹⁴ Riitta Joosepintytär esiintyi miehensä puolesta vuoden 1754 molemmilla käräjillä perintö- ja omistusriitojen yhteydessä. KA RKKK tk 10.1.1754, 27v–28v; KA RKKK sk 11.9.1754, 265–267.

¹¹⁵ KA RKKK tk 25.3.1755, 154v–154. Miehen nimi on tämän käräjäpöytäkirjan mukaan Jooseppi (*Joseph*), mutta aiemmilla käräjillä samoin kuin rippikirjassa hänen nimekseen on kirjoitettu Juho (*Johan*). Ks. edellinen viite; HMA RKA rippikirja 1744–1750, 8; HMA RKA rippikirja 1752–1758, 10.

¹¹⁶ Vilkuna 1996b, 231–232.

¹¹⁷ Sandholm 1973, 173. Hospitaalimaksun suuruutta voi verrata siihen, että vuoden 1765 rahanarvon mukaan laskettuna rengiltä olisi mennyt 20 hopeataalerin ansaitsemiseen noin kolme kuukautta. Summalla olisi voinut saada kolme lammasta tai yhden lehmän. Vrt. Lagerqvist & Nathorst-Böös 1985, 74 ja 83.

¹¹⁸ Esimerkkejä oli useita, tässä niistä vain muutamia: Riitta Klemetintytär oli kärsinyt mielenheikkoudesta 20 vuotta ja Sakari Matinpöika ja Maria Yrjöntyttären noin 17 vuotta. 54-vuotiaan Maria Antintyttären puolestaan sanottiin olleen heikkopäinen nuoruudestaan saakka. KA RKKK sk 18.9.1755, 635; KA RKKK sk 4.11.1752, 483v; KA RKKK tk 13.3.1772, 61; KA RKKK sk 23.10.1751, 665v.

osoitus siitä, että miehen vaarallisuudesta ei ollut mitään epäilystä. Talonpojan asemassa ollutta miestä ei olisi turhaan leimattu hulluksi koko kärjäväen taholta.

Tämän pohjalta voi ihmetellä sitä, miksi Juho Samulinpojan muodostamaa uhkaa ei tuotu oikeuden eteen jo aikaisemmin. Juhon omaisten kohdalla syynä oli varmasti se, että he halusivat pitää miehestä huolta itse; olihan hän talon isäntä, vaikka tilanhoito taisikin jäädä muiden harteille. Pitäjäläisten sekaantumista asiaan puolestaan rajoitti se, että Juhon hulluus nähtiin ensisijaisesti Peskan tilan sisäisenä asiana. Siihen saisi kajota ainoastaan sitten, kun Juhon muodostama uhka koko yhteisölle olisi ilmeinen eikä Peskan talonväki itse aikoisi tuoda asiaa esille. Puuttumiseen antoi oikeutuksen lopulta Juhon vaimo Riitta, joka toi asian julkiseen tilaan, käräjille. Käräjäyleisön käsityksillä oli suuri merkitys siinä, suostuttiinko Riitan pyyntöön saada todistus Juhon hulluudesta. Tapausta ei siis tuotu pelkästään oikeuden vaan myös ja ennen kaikkea paikallisyhteisön käsiteltäväksi.¹¹⁹ Riitta oletti jo ennakolta, että muidenkin ihmisten sietokyky oli koetuksella Juhon tempausten vuoksi.

Yksityisestä julkisen vastakohtana ei 1700-luvun yhteiskunnan yhteydessä voi puhua samalla tavoin kuin nykyään, mutta täydestä yksityisyyden puutteesta ei silti ollut kyse, sillä julkinen tila jakaantui eri tasoihin. Perheettömät, pitäjää kiertävät hullut elivät hyvin julkisessa tilassa, sillä he joutuivat usein kerjäämään elantonsa tai ainakin kiertämään talosta taloon ruotujaon mukaisesti. Pitäjäläisten avunannon kohteena he olivat myös erittäin tiukan kontrollin alaisia ja alttiimpia joutumaan toiminnan kohteeksi yhteisön tasolta.¹²⁰ Käräjillä perheettömien ja/tai köyhien mielenheikkojen käsitteleminen oli hyvin ylimalkaista ja persoonatonta, sillä heillä ei ollut yhteisössä tärkeää roolia. Sen sijaan perheellisellä hullulla oli asema vähintäänkin kotitaloutensa sisällä, eikä yhteisö hevin puuttunut hänen aiheuttamaansa vaaraan, sillä perhe ja pihapiiri nähtiin selvästi yksityisempänä alueena. Tämä näkyi sekä Juho Samulinpojan että aikaisemmin käsitellyn Juho Martinpoika Ikkalan tapauksissa, joissa kummassakin pitäjäläiset olivat tietoisia miesten mielettömyyden ja väkivaltaisuuden puuskista, mutta he eivät tuoneet

¹¹⁹ Vrt. Eilola 2003b, 291–292.

¹²⁰ Irtolaisten kontrollointikeinoista 1700-luvulla Nygård 1998, 31–33.

asiaa oikeuden eteen. Sen sijaan Riitta Joosepintytär kertoi käräjillä kotitalouttaan vaivaavasta ongelmasta. Tällä tavoin hän osoitti ymmärtävänsä velvoitteensa olla avoin muille yhteisössä eläneille ja luottavansa paikallisyhteisön kykyyn päättää jäsentensä yksityisasiasta.

On huomioitava, että sekä Juho Samulinpoika että Juho Martinpoika kävivät säännöllisesti ehtoollisella ja osasivat kristinopin kappaleet yhtä hyvin kuin useimmat muut.¹²¹ Mielettömyys oli kummankin miehen luonnetta vahvasti kuvaava piirre, mutta he elivät kristillisesti sen minkä hulluudeltaan pystyivät. Asian virallinen käsitteleminen käräjillä merkitsi silti aina puuttumista koko yksilöön hyvine ja huonoine puolineen. Usein kävi niin, että nimenomaan yhteisölle järkytyksiä aiheuttaneet ominaisuudet vaikuttivat eniten siihen, miten hulluun suhtauduttiin.

Kotitalouttaan hulluudenpuuskissaan terrorisoinut ja Ikkalan tilan rappion partaalle ajanut Juho Martinpoika asetettiin vuoden 1759 syyskäräjillä sukulaismiehensä Erkki Yrjönpojan holhouksen alaiseksi, ja hän joutui muuttamaan pois kototaltaan.¹²² Kuitenkin jo kahden kuukauden päästä, seuraavilla talvikäräjillä, Ikkalan tilaa hoitamaan jäänyt Juhon vävy Jaakko Laurinpoika tuli oikeuden eteen ja kertoi Erkki Yrjönpojan päästäneen Juhon palaamaan takaisin Ikkalaan. Siellä tämä oli Jaakon mukaan häirinnyt hänen askareitaan entiseen tapaansa. Sen sijaan Juhon vaimo kertoi miehensä käyttäytyneen kiltisti ja sanoi olevansa halukas ottamaan tämän takaisin kotiin ja valvomaan tämän touhuja. Tähän oikeus ei suostunut, sillä lautamiesten mukaan *Juho oli vieläkin niin hillitön, että ei voi pelätä muuta kuin hengenvaaraa, haittaa ja vastusta, ellei Juhosta huolehdi suurella tarkkaavaisuudella.*¹²³

Kun Juho Martinpojan mielettömyys oli kerran saatu koko yhteisön tietoisuuteen ja käräjät vallan päättää miehen elämästä, oikeus ei ollut halukas luovuttamaan

¹²¹ HMA RKA rippikirja 1744–1750, 8; HMA RKA rippikirja 1752–1758, 10; HMA VKA rippikirja 1749–1755, 8.

¹²² KA RKKK sk 30.11.1759, 2252–2254 ja 2300–2301.

¹²³ KA RKKK 30.1.1760, 227v–229v.

valtaa takaisin Juhon perheelle. Sinä hetkenä, kun Juho Martinpojan hulluus oli ensimmäistä kertaa todettu käräjillä, hän oli menettänyt lopullisesti oikeutensa hallita itseään normaalin ihmisen tavoin. Juho Samulinpoika Peskalle kävi vielä huonommin, sillä hänet lähetettiin kokonaan pois yhteisöstä. Ero tapausten välille muodostui siitä, millä tasolla hengen ja omaisuuden kohtaama uhka koettiin. Juho Martinpoika terrorisoi pelkästään oman talonsa väkeä, kun taas Juho Samulinpojan pyromania uhkasi myös muita pitäjäläisiä ja heidän omaisuuttaan. Silti kummankaan väkivaltaisuutta ei päästetty ilman huomiota sen jälkeen, kun asia oli tullut virallisesti esille käräjillä. Väkivaltaan syyllistyminen ja omaisuuden tuhoaminen olivat niin konkreettisia ihmisten olemassaoloa ja yhteisön sääntöjä vastaan kohdistuneita tekoja, että niitä ei voinut ohittaa reagoimatta.

Oudolta tuntuva poikkeuksen muodosti Erkki Heikinpoika Pynnönen, joka pääsi heikkopäisyytensä vuoksi ilman tuomiota tai hospitaaliin lähettämistä, vaikka oli hyökännyt rykmentinkirjurin ja tämän seurueen päälle veitsien ja keihään kanssa.¹²⁴ Asian selittää kuitenkin se, että oikeudessa ei tullut esille, että mies olisi usein väkivaltainen ja näin muodostanut uhan muille pitäjäläisille. Erkki Heikinpojan väkivaltainen vimmakohtaus vaikutti hänelle harvinaiselta poikkeustapaukselta, vaikka hänet mielenheikoksi tiedettiin. Rippikirjan merkintöjen perusteella Erkki oli tekonsa aikaan jo lähemmäs 70-vuotias, joten häntä saatettiin pitää pikemminkin vanhuudenhöperönä kuin ympäristöään uhkaavana mielipuolena.¹²⁵ Toinen mielenkiintoinen, joskin spekulatiivinen selitys tapahtuneelle voi löytyä väkivallan kohteesta. Virantoimituksessa ollut rykmentinkirjuri saattoi näyttäytyä Erkki Heikinpojalle alistajana ja riistäjänä, jota kohtaan osoitettu aggressio oli ymmärrettävämpää kuin tavallisten ihmisten uhkaileminen.¹²⁶ Näiden syiden perusteella ei ollut syytä olettaa, että Erkki Heikinpoika olisi uhannut yhteisön muiden jäsenten turvallisuutta.

¹²⁴ KA RKKK sk 23.10.1750, 677v–679v; KA RKKK tk 10.1.1751, 32v–33v; KA RKKK sk 25.10.1751, 701–702.

¹²⁵ HMA RKA rippikirja 1752–1758, 51.

¹²⁶ Vrt. Eilola 2003b, 256–257.

Juho Samulinpoika Peskaan ja Juho Martinpoika Ikkalaan verrattuna Erkki Heikinpojan uskottiin voivan hillitä hulluuskohtauksiaan, eikä hän ollut luonteeltaan väkivaltainen, toisin kuin kumpikin Juho. Tärkeää oli myös, että hänellä oli paikka yhteisössä vanhana talonpoikana ja että hänen poikapuolensa Heikki piti hänestä huolta.¹²⁷ Jos hän ei olisi ollut tällä tavoin ankkuroitunut yhteisöön, hänen toimiaan olisi todennäköisesti suvaittu heikommin, vaikka häntä ei pidettykään yhtä mielettömänä kuin Juho Samulinpoikaa ja Juho Martinpoikaa.

Mielipuolen sietämisessä oli kyse nimenomaan ihmisten jakamista mielikuvista koskien sitä, millaisen uhan hullu muodosti ihmisten turvallisuudelle, omaisuuden koskemattomuudelle ja tämän kautta laajemmin koko yhteisön vakaalle elämäntavalle. Kukaan väkivaltaiseksi väitetty ei ollut syyllistynyt sellaiseen rikokseen, joka olisi tuotu käräjille; ei edes Juho Samulinpoika Peska tai ne muut mielettömät, joiden pelättiin aiheuttavan vahinkoa myös kotipiirinsä ulkopuolella. Jos he olisivat tehneet jonkin vakavan rikoksen, heidät olisi tuotu oikeuden eteen jo aikaisemmin. Nyt heidän taipumuksensa kylvää tuhoa otettiin esille vasta sitten, kun perhe tai paikallisyhteisö halusi päästä heistä eroon. Tähän vaikutti se, että vaikka hullu ei ollut vielä aiheuttanut mitään suurempaa vahinkoa, ihmiset pitivät sellaisen tapahtumista hyvin mahdollisena, elleivät he koko yhteisön voimin tiukentaisi mielipuoleen kohdistamaansa kontrollia.¹²⁸ Väkivaltaisten tai muuta vahinkoa aiheuttaneiden hullujen lähettäminen hospitaaliin tai asettaminen holhouksen alaiseksi oli siis keino eliminoida jo ennakolta kaikki yhteisöä järkyttävä toiminta tai ainakin tehdä se epätodennäköisemmäksi.

On mahdotonta sanoa, miten yleistä oli, että mielenheikko henkilö oli myös väkivaltainen tai uhkasi muuten yhteisön turvallisuutta tai omaisuutta. Väkivallan yleisestä tuomittavuudesta huolimatta kaikki tapaukset eivät välttämättä koskaan tulleet käräjille, vaikka ne olisivat olleet pitäjäläisten tiedossa. Jos mielenheikko kuitenkin tuotiin oikeuteen, ensimmäinen rajanveto tehtiin siinä, katsottiinko hullun muodostavan uhan joko toisten ihmisten henkeä tai omaisuutta kohtaan. Jos näin oli, lopputuloksena oli poikkeuksetta jonkinlainen sanktio.

¹²⁷ KA RKKK tk 10.1.1752, 18v-18.

¹²⁸ Vilkuna 1996b, 224.

Toinen raja meni siinä, miten laajaan ihmisjoukkoon uhka kohdistui. Tämän perusteella asetettiin sanktion kovuus. Lähinnä talonväkensä turvallisuutta uhannut Juho Martinpoika asetettiin holhouksen alaiseksi. Ilmeisesti oikeus ja käräjäyleisö olivat sitä mieltä, että koska hänen väkivaltaisuutensa piiri oli suppea, myös hänen silmällä pitonsa ja holhousvastuunsa voitaisiin uskoa pienelle kotipiirille. Sen sijaan pyromaniaan taipuvainen Juho Samulinpoika, samoin tulta rakastanut ja myös varastelua harrastanut piika Maria Eeliksentytär sekä *kaikenlaista* vahinkoa aiheuttanut loisnainen Valpuri Matintytär passitettiin hospitaaliin.¹²⁹ Heidän mielettömydestään kärsi suurempi joukko ihmisiä, joilla oli tapauksen kärjäkäsitellyn aikana kyky osoittaa joukkovoimalla, että he eivät siedä yhteisöä uhkaavaa yksilöä joukossaan. Ihmisten tapa suhtautua henkeen ja omaisuuteen kohdistuneeseen uhkaan toi esille sen, miten tärkeänä yhteisö piti konkreettisen turvallisuuden säilymistä. Tämänlaatuisen turvallisuuden ylläpitäminen oli ensisijainen tehtävä, jos haluttiin suojella laajemmin koko paikallisyhteisön yhtenäisyyttä, elämäntapaa ja normeja.

3.2. Tuomio itsemurhaajalle, mielenrauha yhteisölle

Kuolema on erottamaton osa elämää, niin paradoksaaliselta kuin se kuulostaakin. Tavanomaisuudestaan huolimatta se herättää pelkoa, hämmennystä ja muita negatiivisia tunteita, jotka johtuvat kuoleman mysteerisyydestä ja ihmisten kykenemättömyydestä hallita sitä täysin. Ihmiset ovat kautta historian luoneet myyttejä ja toimintatapoja, joiden taustalla on pyrkimys ymmärtää ja hallita asioita, jotka ovat heidän ulottumattomissaan. Vanhat kuolemaan ja vainajan hautaamiseen liittyvät uskomukset ja tavat antavat vastauksia muun muassa siihen, mitä kuoleman jälkeen tapahtuu, vaikuttaako vainajan henki vielä elävien elämään ja miten yhteisö voi sopeutua kuolemantapauksen luomaan epätasapainoon ja tyhjiöön.¹³⁰

¹²⁹ KA RKKK tk 25.3.1755, 154v–154; JyMA KKK sk 9.12.1777, 96v ja 98; KA RKKK sk 3.10.1757, 709v–709.

¹³⁰ Pentikäinen 1990, 93–94, ks. myös esim. 61–76.

Voisi olettaa, että menneen ajan ihmiset olivat tottuneet kuolemaan, sillä esimerkiksi lapsikuolleisuus oli suuri. Kuitenkin myös 1700-luvulla kuolema loi poikkeustilan, jota Mary Douglasin käsittein voi kuvata liaksi. Kuolema oli epäpuhdasta, sillä se oli anomalia elävien ihmisten sääntöjen mukaan järjestetyssä maailmassa. Se rikkoi ihmisten normaalin elämänsä, sillä yhteisö joutui kohtaamaan sille vieraan asian: kuolema oli jotain, mitä ruumiinsa voimissa olleet ihmiset eivät voineet ymmärtää.¹³¹ Vainaja oli jo siirtynyt kuoleman jälkeiseen elämään, mutta hän jätti jälkeensä muiden hoidettavaksi ruumiinsa sekä surun ja tyhjyyden tunteet. Kuolemaan liittyvien rituaalien – esimerkiksi kuolinsyyn selvittämisen, hautajaisten ja vainajan muistamisen – avulla yhteisö pyrki saamaan tilanteen takaisin haltuunsa ja palauttamaan totutun elämänjärjestyksen, puhdistamaan itsensä.¹³²

Kuolema oli 1700-luvun paikallisyhteisössä hyvin kollektiivinen kokemus, sillä kuolema haluttiin kohdata omaisten läsnä ollessa ja pienessä yhteisössä monet tunsivat vainajan.¹³³ Henkilön kuolema saattoi muodostaa suuren loven yhteisöön ja etenkin kotitalouteen, jossa jokainen työhön kykenevä käsipari oli tärkeä. Kuolemantapaussäilytys oli ahdistava, sillä siinä ihmiset joutuivat konkreettisesti kohtaamaan epämiellyttävän tilanteen. Ahdistusta aiheutti myös kuoleman odotus.¹³⁴ Ajatus kuolemasta, joka oli tuntematon ja jonka tuloa ei voinut välttämättä ennakoita, aiheutti tunteen kontrollin puuttumisesta. Tämän vuoksi oli toivottavaa, että kuolemaan ja sen aiheuttamaan normaalin elämänjärjestyksen järkkymiseen pystyttäisiin varautumaan. Vanhuuteen kuoleminen oli luonnollista, mutta kuoleminen nuorena, tapaturmaisesti tai oman käden kautta oli pahasta, sillä yhteisö ei pystynyt varautumaan tilanteeseen.¹³⁵ Epätavallinen kuolema saattoi johtaa koko yhteisön miettimään oman toimintansa vaikutusta yhden jäsenenä kuolemaan ja tapauksen vaikutusta yhteisön elämäntapaan. Tällaisessa tilanteessa myös elämänjärjestyksen palauttaminen tapahtui kollektiivisesti.

¹³¹ Douglas 2000, esim. 85–86; Elias 1993, 5.

¹³² Douglas 2000, 47; Pentikäinen 1990, 93–94.

¹³³ Ariès 1983, 18–19.

¹³⁴ Elias 1993, 5–7. Ks. myös Toivanen 2005, 77–78.

¹³⁵ Vilkuna 1999a, 43–44 ja 46–47; Pentikäinen 1990, 62–63; Ariès 1983, 11 ja 108.

Mielenvikaisen henkilön tapauksessa yllättävä kuolema oli odotetumpi kuin ”normaalien” ihmisten kohdalla, sillä hullujen tempauksia oli joskus mahdotonta ennustaa. Mielenheikkojen vahtiminen perustui usein juuri tähän seikkaan. Niinpä talonväki seurasi virtolaista Riitta Klemetintytärtä herkeämättä, minne hän vain menikin, sillä hänen pelättiin vahingoittavan itseään.¹³⁶ Äärimmäisessä tapauksessa tämä tarkoitti huolta siitä, että Riitta voisi tappaa itsensä. Itsemurhat olivat 1700-luvulla kuitenkin harvinaisia. Pappien tehtävänä oli ylläpitää taulukkoa seurakuntalaistensa kuolinsyistä, ja näin laadittujen tabellien mukaan esimerkiksi aikavälillä 1751–1760 koko Suomessa itsensä tappoi 54 ihmistä, joista 11 oli naisia. Itsemurhien absoluuttinen määrä kasvoi 1700-luvun loppuun mentäessä, mutta asukaslukuun suhteutettuna määrä pysyi reilussa yhdessä itsemurhatapauksessa 100 000:aa henkilöä kohden.¹³⁷

Ruoveteen kuuluneen Virtain kappeliseurakunnan asukkaat saivat kokea tavallista enemmän järkytyksiä, sillä kaksi mielenheikkoa naista surmasi itsensä vajaan viiden vuoden sisällä: Siekkisen talossa asunut vanha piika Maria Antintytär tappoi itsensä vuonna 1751 ollessaan 54-vuotias, ja 50-vuotias talonpojan leski Riitta Klemetintytär Valkiamantilon talosta otti henkensä vuonna 1755.¹³⁸ Tutkimusaikavälillä Ruoveden ja Keuruun käräjillä käsiteltiin lisäksi kahden järjissään olleen miehen itsemurhia. Keuruulainen 24-vuotias reservinsotilas Krister Matinpoika riisti oman henkensä maaliskuussa vuonna 1768, ja saman vuoden marraskuussa yli 60-vuotias sotilas Juho Mars tappoi itsensä ampumalla. Itsensä surmanneiden naisten tavoin hänkin oli kotoisin Virroilta.¹³⁹

Poikkeuksellinen kuolema vaati poikkeukselliset rituaalit. Vuoden 1686 kirkkolaki antoi jumalatonta elämää viettäneiden ja ”henkensä hukanneiden” hautaamistavasta päättämisen maallisen oikeuden tehtäväksi.¹⁴⁰ Käräjillä selvitettiin kuolemaan johtaneet olosuhteet ja suljettiin pois ulkopuolisten osuus kuolemaan. Yhteisön elämän jatkumisen kannalta oli välttämätöntä, että

¹³⁶ KA RKKK sk 18.9.1755, 635–636v.

¹³⁷ Nygård 1994, 32; Vuorinen 1999, 33.

¹³⁸ KA RKKK sk 23.10.1751, 664–667; KA RKKK sk 18.9.1755, 635v–639.

¹³⁹ KA RKKK vk 27.5.1768, 699–706; KA RKKK tk 14.3.1769, 504v–505.

¹⁴⁰ Kirko-Laki Ja Ordningi 1686, XVIII Lucu, § XII.

epätietoisuus kuoleman syistä saatiin häivytettyä, vaikka itsemurhan luoma levottomuus säilyikin.¹⁴¹ Kuoleman olosuhteiden selvittäminen täytyi tehdä myös sen vuoksi, että voitaisiin päättää siitä, millainen hautaus oli sopiva. Vuoden 1734 yleisvaltakunnallisen lain mukaan itsensä surmanneet hautasi pyöveli metsään, mutta jos itsemurha oli tapahtunut mielenheikkouden vuoksi, vainaja haudattiin kirkkomaan kaukaiseen kolkkaan minimaalisin menoin. Tämä tarkoitti sitä, että itsensä surmanneen hullun kunniaksi eivät kirkonkellot soineet, papin tekemät hautausrituaalit olivat minimaaliset ja paikalla olivat vain vainajan lähimmät omaiset.¹⁴² Poikkeukselliset rituaalit johtuivat siitä, että itsensä surmannut oli toiminut vastoin yhteisön sääntöjä, eikä kukaan tuntenut voivansa samastua vainajan tilanteeseen.¹⁴³

Vaikka itsensä tappaneen mielenheikkous olikin lieventävä asianhaara päätettäessä vainajan hautaamisesta, teko itsessään oli niin kauhistuttava, että yhteisö ei voinut sallia vainajalle kunniallista hautausta. Maria Antintyttären veljenpoika toivoi, että oikeus ottaisi huomioon hänen tätinsä heikkomielisyyden ja päättäisi tämän perusteella asianmukaisesta hautauksesta.¹⁴⁴ Tässä yhteydessä asianmukainen tarkoitti nimenomaan minimaalisin menoin toimitettua hautausta. Lupaa normaaliin hautaukseen ei Marian veljenpoika edes odottanut, sillä hänen mielestään Maria oli mielenheikkoudestaan huolimatta syyllistynyt niin syntiseen tekoon, että kukaan ei voinut päästä sellaisesta ilman tuomiota. Itsemurhaajan ja hänen tekonsa vastenmielisyys tuli hyvin ilmi myös siinä, että talonväki ei lain vaatimuksista huolimatta auttanut tai lääkinnyt Krister Matinpoikaa, joka oli ampunut ja viiltänyt itseään järjissään ja vakain tuumin.¹⁴⁵

Hautaamistavalla ja hautapaikalla oli useita symbolisia merkityksiä. Ensimmäkin itsemurhaa pidettiin syntisenä tekona ja rikoksena, josta tuli saada rangaistus – kunniallisen hautauksen epääminen. Vaikka rangaistus annettiin maallisessa

¹⁴¹ Vrt. Matikainen 2002, 140–142.

¹⁴² Ruotzin Waldacunnan Laki 1734, Pahategon Caari, XIII Lucu, 1. §; Nygård 1994, 112 ja 120; Jarrick 2000, 37–38.

¹⁴³ Pentikäinen 1990, 88.

¹⁴⁴ KA RKKK sk 23.10.1751, 665.

¹⁴⁵ KA RKKK vk 27.5.1768, 700–705.

oikeudessa, se oli luonteeltaan silti enemmän kirkollinen ja hengellinen.¹⁴⁶ Itsemurha oli rikoksista pahin, sillä siinä yksilö loukkasi Jumalaa riistämällä tämän arvokkaimman lahjan ihmiselle. Tämä käsitys oli peräisin uskonnosta, mutta se heijastui voimakkaasti myös maalliseen elämään ja lainsäädäntöön.¹⁴⁷ Oikeuden tuomio ei kuitenkaan sovittanut itsemurhaajan tekemää syntiä, sillä oman hengen ottaminen oli kuolemansynti, jota edes Jumala ei antaisi anteeksi.¹⁴⁸ Itsemurhaajan rangaistus jatkuisi ikuisuuden.

Hautapaikan sijainnilla oli suuri hengellinen merkitys, sillä hauta oli ihmisen viimeinen leposija ja astinlauta iankaikkiseen elämään. Yksilön kristillinen elämäntapa menetti merkityksensä, jos hän päätyi riistämään oman henkensä.¹⁴⁹ Virtain kappalainen kuvaili sekä Maria Antintytärtä että Riitta Klemetintytärtä kunniallisiksi ja kristillisiksi ihmisiksi, mutta heille langetettuun oikeuden tuomioon tämä ei vaikuttanut.¹⁵⁰ Papin antaman lausunnon oli tarkoitus muistuttaa käräjäleisöä siitä, että jumalaapelkääväkin ihminen saattoi hairautua väärälle polulle. Jotta yhteisö ei joutuisi kokemaan enää uusia järkytyksiä, ihmisten tulisi valvoa toinen toistaan entistä tarkemmin. Tämän tehtävän tärkeys löysi kaikupohjaa varmasti ainakin Virtain kappelin asukkaiden taholta. Hehän joutuivat keskuudessaan kohtaamaan 20 vuoden sisällä kolme itsemurhaa, joiden muisto eittämättä säilyi ihmisten mielissä, vaikka kukaan ei ottanutkaan näitä vanhoja tapauksia kärjäkäsitelyssä esille.

Hautaamisessa oli kyse myös sosiaalisesta merkityksenannosta, johon vaikutti se, millaisissa olosuhteissa itsemurha oli tapahtunut. Hautaamistapa ja hautapaikka ilmaisivat itsensä surmanneen aseman yhteisössä. Mielenheikot itsemurhaajat päästettiin kirkkomaan aitojen sisäpuolelle, sillä heitä ei voitu täysin tuomita

¹⁴⁶ Nygård 1994, 120.

¹⁴⁷ Nygård 1994, 116–117; Pajuoja 1989, 128 ja 130. Vuoden 1734 lain ja myös itsemurhaa koskevien tuomioiden kovuuden takana on nähty olevan se, että kruunu halusi hallita rahvasta kokonaisvaltaisesti. Alamaisten omaisuuden lisäksi myös heidän henkensä oli kruunun ja lain käsissä, sillä kruunu edusti Jumalaa maan päällä. Pajuoja 1989, 129–131. Tämän tutkimuksen pohjalta on kuitenkin selvää, että rahvaan käsitykset itsemurhan tuomittavuudesta eivät johtuneet niinkään siitä, mitä laki asiasta sanoi, vaan siitä, miten kauhea ja yhteisön elämää järjestyttävä teko itsemurha oli.

¹⁴⁸ Vrt. Jarrick 2000, 133.

¹⁴⁹ Matikainen 2002, 103; vrt. Ariès 1983, 11.

¹⁵⁰ KA RKKK sk 23.10.1751, 667v; KA RKKK sk 18.9.1755, 638.

teostaan. Hulluja kohtaan osoitettu armeliaisuus jatkui näin ollen kuoleman jälkeenkin, mutta syrjäinen hautapaikka nopeutti itsensä surmanneiden unohtamista. Itsemurhaajaan kohdistettu halveksunta ja hänen unohtamisensa olivat osa sitä ikuista rangaistusta, josta edellä mainittiin.

Oikeuden toimintaperiaatteisiin kuului, että jos henkilön syyllistymistä rikokseen ei voitu selvästi osoittaa, hänet tuli vapauttaa syytöksistä. Niinpä vainaja, jonka kuolintavasta ei ollut varmaa tietoa, tuli haudata kunniallisesti.¹⁵¹ Vuonna 1752 oikeus joutui selvittämään yli 70-vuotiaan, Ruoveden Monosen kylästä kotoisin olleen talonpojan Sakari Matinpojan kuolemantapausta. Hieman juopunut vanhus oli lähtenyt ylittämään salmea uimalla, mutta hänet oli myöhemmin löydetty läheltä rantaa kuolleen, mitä ilmeisimmin hukkuneena. Sakarin vaimo ja muut todistajat kertoivat miehen kärsineen noin 17 vuotta *heikkopäisyydestä*, *raskasmielisyydestä* ja *omantunnon tuskista*, ja tämä oli myös puhunut elämänsä lopettamisesta. Päätöksessään oikeus totesi, että Sakari oli ottanut henkensä mielenheikkoutensa vuoksi. Ilmeisesti miehen juopumuksen ja kuolemaan johtaneiden syiden epäselvyyden vuoksi Sakari Matinpoika haudattiin kuitenkin kunniallisesti. Olihan mies sitä paitsi elänyt siveellisesti ja kristillisesti vaikka viinaanmenevä olikin.¹⁵² Sakari Matinpojan tapauksessa kunniallinen hautaaminen ei välttämättä tarkoittanut täysin normaaleja hautajaismenoja mutta silti parempaa kohtelua kuin sellaisissa tilanteissa, joissa itsemurha pystyttiin varmuudella toteamaan.¹⁵³ Itsemurhan tuoma häpeä oli niin suuri, että jos itsensäsurmaajan leiman antaminen pystyttiin välttämään, näin myös tehtiin. Julkinen päätös siitä, että Sakari Matinpoika kuoli kunniallisesti, vaikutti ihmisten mielipiteisiin, vaikka he eivät olisikaan täysin unohtaneet miehen kuolemaan liittyneitä epäselvyyksiä.

Itsemurhaajan itsensä ohella myös vainajan lähiomaiset saivat kantaa häpeää ehkä kauankin kuolemantapauksen jälkeen. Tällöin kyse ei ollut niinkään

¹⁵¹ Ruotzin Waldacunnan Laki 1734, Pahategon Caari, XIII Lucu, 3. §; Pajuoja 1989, 133; Nygård 1994, 112. Ks. myös esim. KA RKKK tk 9.1.1750, 22v–25 ja JyMA KKK tk 16.4.1784, 306–307v.

¹⁵² KA RKKK sk 4.11.1752, 483v–485.

¹⁵³ Vrt. Jansson 1994, 27.

suhtautumisesta itsensä surmanneeseen henkilöön vaan nimenomaan itsemurhaan itsessään. Poikkeukselliset hautaamiskäytännöt osoittivat sen olevan jumalaton teko, jota yhteisö ei voinut sietää. Kunniattoman hautaamisen pelko ei välttämättä estänyt itsemurhaa hautovaa toteuttamasta aikeitaan, mutta hullua lähimmäistään hoitavien ihmisten kohdalla sillä oli merkitystä. Pelko mielettömän tekemän itsemurhan tuomasta häpeästä ja siitä, että muut saattaisivat syyttää heitä hullun valvomisen laiminlyönnistä, saivat omaiset kiristämään mielenheikkoon kohdistamaansa kontrollia, jos tämän oletettiin olevan itselleen vaaraksi. Jos kuitenkin pahin pääsi tapahtumaan, koko yhteisö pystyi puhdistautumaan langettamalla itsemurhaajalle tuomion ja siirtämällä tilanteen tuoman häpeän ja syyllisyyden tunteet yhteisöltä itsensä surmanneelle.¹⁵⁴ Kyse oli yhteisön tavasta nousta jälleen jaloilleen kauhean teon aiheuttaman sekasorron jälkeen.

Itsemurhiin suhtautumiseen liittyvien yleisten näkökohtien lisäksi Ruoveden ja Keuruun käräjillä käsitellyt hullujen itsemurhatapaukset ovat mielenkiintoisia nimenomaan mielenheikkouteen suhtautumisen näkökulmasta. Erityistä huomiota vaativat rikostapaukset kuului tuoda oikeuden käsiteltäviksi mahdollisimman pian. Käytännössä tämä tarkoitti sitä, että jos seuraaviin varsinaisiin käräjiin oli pitkä aika, järjestettiin erityinen oikeuden istunto tuon yhden tärkeän asian tiimoilta. Itsemurhan yhteisöä järkyttävä luonne näkyi siinä, että sen takia saatettiin järjestää tällaiset ylimääräiset käräjät. Näin tehtiin reservinsotilas Krister Matinpojan itsemurhan vuoksi.¹⁵⁵ Sen sijaan piika Maria Antintyttären itsemurhasta ehti kulua peräti seitsemän kuukautta, ennen kuin asiaa käsiteltiin käräjillä.¹⁵⁶ Koska Maria oli tunnetusti kärsinyt mielenheikkoudesta jo lapsuudestaan asti, hänen tekoaan pidettiin jossain määrin ymmärrettävänä, eikä se näin ollen vaatinut yhteisöltä erityistä huomiota. Yhteisön heikkopäinen jäsen ei ollut tärkeä yhteisön toiminnan kannalta, eikä tämän itsemurha näin ollen aiheuttanut suurta muutosta yhteisön normaaliin elämänrytmiin. Toki itsemurha

¹⁵⁴ Jarrick 2000, 162–164 ja 167.

¹⁵⁵ Krister Matinpoika otti henkensä 14.3., juuri ennen talvikäräjien alkamista. Talvikäräjillä asiaa ei kuitenkaan ehditty käsitellä, vaan asian tiimoilta pidettiin välikäräjät 27.5. Syyskäräjät pidettiin marraskuussa. KA RKKK vk 27.5.1768, 699–700v.

¹⁵⁶ Maria Antintytär tappoi itsensä 24.3., ja seuraavat syyskäräjät pidettiin 22.–25.10. KA RKKK sk 23.10.1751, 664.

oli aina järkyttävä asia, mutta yhteisön mahdollisuudet estää mielenheikkoo tappamasta itseään nähtiin rajallisina, joten hullun tekemään itsemurhaan osattiin varautua.

Käräjien tehtävänä oli selvittää epäselvien kuolemantapausten olosuhteet yhteisön mielenrauhan palauttamiseksi. Erityisen tärkeää oli sulkea pois se mahdollisuus, että kuolemaan liittyi toinen henkilö, jolloin kyseessä olisi ollut tappo tai murha. Oikeus selvitti tarkkaan, olivatko ruumiin löytäneet ihmiset nähneet tapahtumapaikalla kamppailun tai muita ulkopuoliseen henkilöön viittaavia merkkejä. Todistajat joutuivat myös kuvailemaan esimerkiksi vainajan asentoa ja kertomaan vainajan mahdollisista vihamiehistä. Kuolinsyyn selvittäminen käräjillä muistutti hyvin paljon nykyaikaista rikostutkimusta.¹⁵⁷

Tutkinta oli kuitenkin usein pelkkä muutoseikka, sillä viranomaisilla ja pitäjäläisillä oli jo ennalta käsitys siitä, mitä oli tapahtunut ja miten asiaan tuli suhtautua. Sakari Matinpojan hukkumista oli käsitelty jo Ruoveden pitäjänkokouksessa, josta asia lähetettiin vielä kihlakunnanoikeuteen, *ennen kuin Sakari voitaisiin haudata kunniallisesti*.¹⁵⁸ Oikeus päätyikin antamaan luvan Sakarin kunnialliseen hautaukseen, vaikka – kuten edellä tuli esille – päätös olisi Sakarin luonne ja hänen kuolemaansa johtaneet olosuhteet huomioon ottaen voinut olla toisenlainen. Ennakkokäsitysten merkitys näkyi myös siinä, että Ruoveden ja Keuruun käräjillä käsitellyt itsemurhatapaukset tuotiin käräjille nimenomaan itsemurhina, ei murhina. Ihmisillä oli alusta alkaen selvä mielipide myös siitä, oliko itsemurha tapahtunut selkein tuumin vai mielenvikaisuuden vuoksi. Käräjäväki laittoi Maria Antintyttären ja Riitta Klemetintyttären itsemurhat automaattisesti mielenheikkouden piikkiin eikä muita mahdollisia syitä tuotu esille, vaikka tapaukset olisivat antaneet tilaisuuden myös toisenlaisiin tulkintoihin tai ainakin toisenlaisiin painotuksiin koskien itsemurhien taustaa.

¹⁵⁷ Oikeudesta kuolinsyyn tutkijana saa hyvän kuvan muun muassa Antti Lappalaisen teoksesta *Valat ja valheet*, joka kertoo saarnaaja Paavo Ruotsalaisen pojan kuolemantapauksen selvittämisestä 1830-luvulla. Ks. myös KA RKKK tk 15.2.1771, 223v–225v.

¹⁵⁸ HMA RKA pitäjänkokous 18.10.1752, 320v.

Maria Antintytär oli lähes koko talonväen ollessa kirkossa sanonut lähtevänsä naapuriin veljensä luo, mutta hänet oli myöhemmin löydetty läheisestä metsästä kuolleen puukoniskuista ja -viilloista.¹⁵⁹ Riitta Klemetintytär oli puolestaan karistanut vahtijansa kannoiltaan antaen heidän olettaa menevänsä lepäämään nousemalla parvelle makuupaikalleen. Sieltä hänet löydettiin puolenpäivän aikoihin vieressään verinen puukko, jonka talon isäntä oli jättänyt vaatekasan alle pirtin ulkopuolelle.¹⁶⁰ Puukon käsiin saaminen saattoi olla vahinko, mutta näyttää siltä, että molemmat naiset olivat hautoneet itsemurha-ajatuksia jo jonkin aikaa, ja tilaisuuden tullen he olivat toteuttaneet aikeensa. Ihmiset eivät kuitenkaan pitäneet itsemurhaa hullujen vapaaehtoisena ratkaisuna elämän ongelmiin, vaan mielettömyys nähtiin selvänä syynä molempien naisten itsemurhiin. Varsinkin Riitta Klemetintyttären tavoin raskasmielisyydestä kärsivä henkilö oli oman henkensä pahin uhkaaja.¹⁶¹ Sen sijaan vaikka ihmisten oli vaikea ymmärtää itsensä surmanneen henkilön mielenliikkeitä, itsemurha ei ollut suora osoitus mielenheikkoudesta, kuten oikeus totesi vanhan sotilaan Juho Marsin kohdalla. Miehen teon sanottiin johtuneen siitä, että tämä oli aina ollut äkkipikainen ja itsepäinen.¹⁶² Nämä ominaisuudet kuuluivat sellaiselle ihmiselle, joka saattoi tehdä itsemurhan kaltaisen jumalattoman teon vakain tuumin. Myöskään Krister Matinpöikää ei voinut sanoa mielenvikaiseksi, vaikka todistajien mukaan yksi itsemurhaan johtaneista syistä olikin hänen alakuloisuutensa. Sekä Krister että Juho saivat kovimman mahdollisen tuomion eli heidät haudattiin metsään.¹⁶³

Maria Antintytär ja Riitta Klemetintytär olivat mielenheikkoutensa vuoksi uhaksi itselleen, mutta he eivät osoittaneet aiheuttavansa muuta vaaraa, minkä vuoksi he saivat elää osana yhteisöä.¹⁶⁴ Heidän lähiomaistensa oli toki pidettävä heitä

¹⁵⁹ KA RKKK sk 23.10.1751, 665v–665. Tavan tuskallisuudesta huolimatta puukottaminen tai teräaseella viiltäminen oli melko yleinen itsemurhan suorittamistapa. Puukko tai muunlainen veitsi kuului ihmisten jokapäiväisiin työvälineisiin, joten se oli luonnollinen väline myös itsensä surmaamiseen. Aikalaislaskelman mukaan 1800-luvun puolivälissä noin 12 prosentissa suomalaisten tekemistä itsemurhista tekovälineenä oli teräase. Ylivoimaisesti eniten itsemurhaajat turvautuivat hirttosilmukkaan, mutta myös hukuttautuminen oli yleistä, etenkin naisten keskuudessa. Nygård 1994, 54–55 ja 65–68.

¹⁶⁰ KA RKKK sk 18.9.1755, 635–637v.

¹⁶¹ Vrt. Jarrick 2000, esim. 55; vrt. Nygård 1994, 75. Ks. myös Jansson 1994, 36–47.

¹⁶² KA RKKK tk 14.3.1769, 505v–505.

¹⁶³ KA RKKK vk 27.5.1768, 699–706; KA RKKK tk 14.3.1769, 505.

¹⁶⁴ Vrt. Vilkuva 1996b, 231–232.

tarkemmin silmällä, mutta yhteisö osasi varautua hullujen aiheuttamiin järkytyksiin. Itsensä tappaminen vakaasti harkiten oli selvästi tuomittavampi ja yhteisön tasapainoa enemmän horjuttava teko kuin mielettömyyden vuoksi tehty itsemurha. Riitta Klemetintytär ja Maria Antintytär eivät olleet mielenheikkoutensa vuoksi tärkeitä yhteisöllisen elämän kannalta, mutta he eivät olleet myöskään hylkiöitä, sillä he elivät perhepiirissään. Heille annetusta tuomiosta huolimatta heistä ei tullut hylkiöitä myöskään sen jälkeen, kun he olivat surmanneet itsensä, sillä mielenvikaisuutensa vuoksi he eivät olleet täysin syyllisiä tekoonsa. Sen sijaan Juho Mars ja Krister Matinpoika saivat jumalattoman ihmisen leiman. ”Normaalien” ihmisten odotettiin pitävän yhteisön elämäntapa puhtaana, kun taas yhteisön heikoille jäsenille sallittiin lipsuminen yhteisistä säännöistä ja arvoista ainakin tiettyyn rajaan saakka. Heitä ei välttämättä nähty kovin suurena uhkana yhteisön normaalille elämänmenolle.

Koska edellä käsitellyt tapaukset tiedettiin itsemurhiksi jo alun alkaen, erityisesti mielenheikkojen tekemien itsemurhien yksityiskohtaisen kärjäkäsitelyn ja hulluudesta huolimatta langetetun tuomion tarkoitus oli lähinnä osoittaa, miten kauhea asia itsemurha oli. Tuomion kohteena oli itsensä surmannut yksilö, mutta tuomio langetettiin yhteisön vuoksi. Koska Maria Antintytär ja Riitta Klemetintytär olivat tehneet tekonsa mielenvikaisuuden vuoksi, tuli pappi käräjille kertomaan, että heitä pidettiin silti melko hyvinä ihmisinä. Pappi ei kuitenkaan todistanut Juho Marsin ja Krister Matinpojan kristillisyydestä, sillä miehet oli yhteisön taholta tuomittu jumalattomiksi jo ennen oikeudenistuntoa.

Käräjillä ihmisten ennakkokäsityksistä tehtiin tapauksen muodollisen tutkimisen jälkeen virallisia. Tämä koko prosessi toimi keinona osoittaa yhteisön sietokyvyn rajat ja korjata ne, sillä yhden ihmisen kauhea teko oli syössyt koko yhteisön epäjärjestyksen tilaan. Kyse ei ollut niinkään negatiivisesta syyllisten osoittelusta, vaan positiivisesta, normaalin elämänkulun ja yhteisön toimintakyvyn palauttavasta toiminnasta.¹⁶⁵ Tuomitsemalla itsemurhaajat yhteisö vahvisti oman

¹⁶⁵ Douglas 2000, 47.

elämänjärjestyksensä legitimizeettiä, sillä oikeuskäsittelyn ja asiasta keskustelemisen lomassa kaikille kävi selväksi itsemurhan hirvittävyys.

3.3. Jumalaa peljänneet ja Hänet hyljänneet

Kuten jo itsemurhien käsittelemisen yhteydessä tuli selvästi esille, uskonto väritti hyvin voimakkaasti 1700-luvun ihmisten tapaa suhtautua elämään ja siinä eteen tulleisiin ongelmiin. Itsemurhien kohdalla tämä oli sillä tavoin itsestään selvää, että elämän katsottiin olevan Jumalan kallein lahja ihmiselle, joten oman hengen riistäminen oli vakavin rikos, mihin yksilö saattoi syyllistyä. Uskonnon merkityksen esille tulemiseksi ei silti tarvinnut tapahtua jotain itsemurhan kaltaista tragediaa.

Jumalan katsottiin määränneen yhteiskuntajärjestyksen, jonka perusteella rahvaan tuli tehdä työtä ja totella ylempiään, siis papistoa ja kruunun virkamiehiä. Yhteiskunnan tukipilareina toimivat maatalonpoikien talonpoikien kotitaloudet, joiden sisällä kirkon opit vaikuttivat muun muassa aviopuolisoiden väliseen vallanjakoon ja lasten vanhempiaan kohtaan tunteman kunnioituksen korostamiseen.¹⁶⁶ Paikallisyhteisön tasolla uskonnon vaikutus oli ehkä vieläkin suurempi, tosin ei yhtä ilmeinen. Yhteisön jäsenyys piti nimittäin sisällään sen, että henkilö jakoi muiden kanssa saman uskonnollisen vakaumuksen ja yleisen ajattelutavan. Jumalan hylkääminen merkitsi samalla uhkaa tulla erotetuksi yhteisöstä sekä symbolisella että käytännön tasolla.

Vielä 1700-luvun alussa ihmiset uskoivat yleisesti, että yksittäisten ihmisten pahat teot saivat Jumalan rankaisemaan koko yhteisöä esimerkiksi sodalla, taudeilla tai huonolla sadolla. Tämä käsitys alkoi kuitenkin heiketä 1700-luvun kuluessa, eivätkä Ruoveden ja Keuruun pitäjäläiset ilmaisseetkaan koskaan eksplisiittisesti,

¹⁶⁶ Sundin 1982, 46–48; Rautiainen et al. 2002, 41–42; Eilola 2003b, 189–191. Laki vahvisti kristinuskon korostamaa käsitystä kotitalouden jäsenten välisen kunnioituksen tärkeydestä. Ks. esim. Ruotzin Waldacunnan Laki 1734, Pahategon Caari, XIV ja XV Lucu. Ks. myös JyMA KKK tk 9.4.1779, 30–33.

että he olisivat pelänneet Jumalan langettamaa yhteisöllistä kosta.¹⁶⁷ Tosin käräjät ja pitäjänkokoukset eivät välttämättä olleet sellaisia paikkoja, että asia olisi niissä tuotu esiin. Silti käräjäpöytäkirjojakin tutkimalla voi saada selvän kuvan siitä, että moraalittomiin tekoihin syylistymisen katsottiin sekoittavan yhteisön elämänjärjestystä, joka nivoutui tiiviisti uskontoon. Elämänjärjestys oli Jumalan asettama ja ihmisten toteuttama. Tämän vuoksi sen sotkeminen ei pelkästään vaikeuttanut käytännön elämän mutkatonta sujumista, vaan sen voi katsoa olleen perustavanlaatuisempi uhka koko yhteisön maailmankatsomukselle. Uhan vakavuus riippui kuitenkin erittäin paljon tapauksen luonteesta.

Kunniallinen elämäntapa merkitsi pyrkimystä elää lain ja kristinuskon edellyttämällä tavalla, viinan tapaisten paheellisuuksien välttämistä ja yhteisöllisten sääntöjen noudattamista siten, että totunnainen elämänjärjestys säilyi ja vahvistui.¹⁶⁸ Se, millaista sovinnainen elämä oli käytännössä, oli kuitenkin vaikea selittää. Sitä koskevia käsityksiä ei nimittäin suoranaisesti ilmaistu, vaan ne tulivat esille käytännössä esimerkiksi käräjillä, kun arvioitiin syytetyn tekemien rikosten vakavuutta. Koska mielenheikkojen kohdalla oikeus joutui ottamaan huomioon tavallisuudesta poikkeavia näkökohtia, heitä koskevissa käräjäjutuissa nousivat normaalia paremmin esille ne säännöt, tavat ja käsitykset, joita ihmiset pitivät tärkeinä ja suojelemisen arvoisina.¹⁶⁹ Väkivalta- ja omaisuusrikokset sekä itsemurhat rikkoivat yhteisön harmoniaa hyvin selvästi, minkä vuoksi niihin suhtauduttiin usein ankarasti sekä ”normaalien” ihmisten että hullujen kohdalla. Sen sijaan sellaisiin rikoksiin, jotka eivät aiheuttaneet mitään konkreettista haittaa, saatettiin mielenheikon syytetyn tapauksessa asennoitua joustavammin. Tällöin päätöksentekoon vaikuttivat lakien lisäksi vielä tavallistakin enemmän myös yhteisön epäviralliset säännöt ja käsitykset hyväksyttävästä elämäntavasta. Tämän vuoksi ihmisten uskonnollisuuden voisi

¹⁶⁷ Vilkuna 1996a, 74–76 ja 79–80; Juva 1955, 174–175.

¹⁶⁸ Rahvaan näkemys alkoholin nauttimisen hyväksyttävyydestä oli sallivampi kuin kirkon ja kruunun, joka vuonna 1733 kielsi viinan juomisen päihtymysmielessä. Tästä huolimatta rahvaskin katsoi juoppouden olevan aina tuomittavaa, eli tärkeintä oli alkoholin kohtuukäyttö. Vilkuna 1995, 270 ja 274. Käräjillä ilmaistua mielipidettä alkoholinkäytön vaikutuksista henkilön kunniallisuuteen voi pitää oikeuden ja rahvaan käsitysten yhteenliittymänä, sillä käräjäyleisö usein vaikutti oikeuden tekemiin arvioihin syytettyjen ja todistajien luonteista.

¹⁶⁹ Vrt. Renvall 1949, 8–10; vrt. Katajala 1995, 18.

olettaa tulleen esille voimakkaammin kuin tavanomaisen lainlukemisen yhteydessä.

Talonpoika Heikki Samulinpoika Tarhapää joutui käräjille syytettynä sapattirikoksesta Keuruun kirkossa helluntaina vuonna 1763. Jumalan sanaan keskittymisen sijaan mies oli puhunut itsekseen kovaan ääneen, kävellyt edestakaisin pitkin kirkkoa häiriten pappejakin ja ryypiskellyt viinaa mukanaan olleesta pullosta. Heikin käytös oli herättänyt suurta pahennusta kirkkoväen keskuudessa, sillä muissakin olosuhteissa pahana pidetty käyttäytyminen tapahtui kaiken lisäksi Herran huoneessa. Näistä syistä mies asetettiin oikeuden eteen vastaamaan teoistaan.¹⁷⁰

Nimismiehen pyytämässä kirjallisessa todistuksessa jumalanpalveluksen tapahtumista Keuruun kirkkoherra kertoi, että Heikki oli tullut hänen luokseen messun aikana ja sanonut *pahojen houkutusten ja näkyjen* kiusaavan häntä. Mies oli kertonut kärsineensä samanlaisesta levottomuudesta aikaisemminkin liiallisen alkoholin juomisen seurauksena. Kirkkoherra oli nähnyt Heikin ryypiskelevän kaksi kertaa viinapullostaan jumalanpalveluksen aikana, ja mies oli myöhemmin tunnustanut hänelle olleensa hieman huppelissa. Niinpä kirkkoherran mukaan *voi päätellä helposti, että syynä [Heikin] harhaluuloihin oli liiallinen viinan juonti*.¹⁷¹

Heikki Samulinpoika kiisti olleensa jumalanpalveluksessa juovuksissa ja selitti käyttäytymisensä johtuneen häntä ajoittain vaivaavasta *raskasmielisyydestä* ja *päänpyöräytyksestä*. Tähän uskoi muun muassa Heikin naapuri, joka kertoi miehen kummallisesta käytöksestä aina kahdeksan vuoden takaa, jolloin Heikki oli viettänyt sunnuntaipäivän yksin lammen rannalla metelöiden. Juuri ennen vuoden 1763 helluntaita Heikki oli tullut naapurinsa luo valitellen ahdistavia näkyjään ja pirun aiheuttamia kiusauksiaan. Mies oli myös pitänyt pihaan

¹⁷⁰ KA RKKK sk 8.9.1763, 5v–6v. Sapattirikokseen saattoi syyllistyä useilla eri tavoilla kuten tulemalla kirkkoon juovuksissa, häiriköimällä jumalanpalveluksen aikana, laiminlyömällä kirkossa käymisen pitkäksi aikaa tai pelaamalla korttia taikka tekemällä työtä pyhäpäivänä. Ruotzin Waldacunnan Laki 1734, Pahategon Caari, III Lucu; Udistettu Asetus Waloista ja Sabbatin Ricoxesta, Sabbatin Ricoxesta. Jälkimmäinen laki oli vuodelta 1687. Ks. myös Viikuna 1995, 219–224.

¹⁷¹ KA RKKK tk 15.2.1764, 107–108.

astellutta porsasta pahana henkenä, vaikka naapuri oli yrittänyt selittää toisin. Loppujen lopuksi käräjät vapautti Heikki Samulinpojan syytteistä todisteiden puutteessa. Mielenheikkousepäilyillä oli tässä suuri rooli, sillä muun muassa keuruulaiset lautamiehet kertoivat kuulleensa tai nähneensä Heikin kärsivän suurista ahdistuksista ja olevan joskus niin huonossa kunnossa, että muiden täytyi hoitaa häntä ja pitää häntä silmällä.¹⁷² Johtuiko mielenheikkous sitten viinan juomisesta vai jostain muusta, siihen ei otettu kantaa, sillä ihmisten tiedot olivat liian ristiriitaiset ja hatarat.

Todisteiden puuttumisen ja Heikin mielenvikaisuuden vuoksi sapattirikosta ei ollut tarpeen käsitellä enempää, mutta oudommalta vaikuttaa se, että käräjäväki jätti tarkastelun ulkopuolelle myös Heikin näyt ja pahan hengen houkutukset. Rippikirjamerkintöjen perusteella Heikki Samulinpoika oli kunnan kristitty, joka kävi säännöllisesti ehtoollisella ja osasi opinkappaleetkin erinomaisesti.¹⁷³ Pirusta puhumisen luulisi herättäneen epäilyjä Heikin todellisesta kristillisyydestä, mutta näin ei siis käynyt. Vuosisadan takaiseen tilanteeseen nähden ero oli merkittävä. Silloin äkillisen omituisen käytöksen katsottiin johtuvan Saatanasta, vaikka henkilön päässä olisi tiedettykin olevan jotain vikaa. Ihmiset eivät kyenneet erottamaan pahuuden ilmentymiä ja mielenvikaisuudesta johtuneita oireita, vaan paha, epäselvä ja käsityskyvyn ulkopuolella oleva toiminta käsiteltiin epäpuhtaaksi yhteisön elinpiirin likaajaksi.¹⁷⁴ Tämän perusteella Juhon näkyjä olisi pidetty selvänä osoituksena siitä, että mies oli joutunut pirun riivaamaksi ja tuonut pahan paikallisyhteisön piiriin.

Tilanne oli kuitenkin toisenlainen 1700-luvun jälkipuoliskolla. Heikki Samulinpojan näkyjen ei katsottu uhkaavan yhteisön elämänmenoa muuten kuin siten, että keuruulaiset saivat varautua Heikin taholta omituiseen käyttäytymiseen. Miehen ahdistuneisuus ja kummallinen käytös olivat jo aikaisemmin monien tiedossa, ja käräjillä ne tulivat entistä julkisemmiksi. Heikin häiriköinti kirkossa aiheutti kyllä ärtymistä, mutta voimakkaampia ja tuomitsevampia reaktioita ei

¹⁷² KA RKKK sk 8.9.1763, 5; KA RKKK tk 15.2.1764, 108–110v.

¹⁷³ Esim. JyMA KKA rippikirja 1757–1763, 85 ja rippikirja 1764–1769, 87.

¹⁷⁴ Matikainen 2002, 148–152.

syntynyt, sillä miehen toimintaan suhtauduttiin sen perusteella, että hänen tiedettiin olevan hullu. Sitä, että Heikki näki pahoja henkiä siellä sun täällä, pidettiin todellisuuspohjaa vailla olevana hourailuna, ja tämän vuoksi siihen ei tarvinnut kiinnittää huomiota. Ihmisten ei myöskään tarvinnut pelätä sitä, että Heikki olisi näyillään vetänyt Jumalan vihan koko yhteisön päälle, sillä yhteisön ei katsottu voivan vaikuttaa mielenvikaisen jäsenensä ajatuksenjuoksuun. Ehkä miehen vastoinkäymiset johtuivat viinanjuonnista, ehkä muista synneistä tai pelkästä huonosta tuurista, mutta joka tapauksessa hän joutui kärsimään niistä yksikseen.¹⁷⁵ Myös Heikki itse oli tietoinen vaivojensa omituisuudesta ja siitä, että hän kantoi taakkaansa yksin. Hän pyrki tekemään parannuksen ja hakemaan lohtua papilta, mikä osoitti muille hänen olevan ahdistuksistaan huolimatta nöyrä ja jumalaapelkäävä mies. Näin ollen Heikkiä ei pidetty tahallaan yhteisön järjestystä sekoittaneena häirikkönä, jollainen tulkinta olisi miehen maineen ja yhteisössä toimimisen kannalta merkinnyt pahempaa kuin pelkkä harmittoman hullun leima.

Heikki Samulinpojan ei riivauskohtauksistaan huolimatta mainittu olevan väkivaltainen vaan uhaksi lähinnä itselleen. Hänen ajoittain aiheuttamaansa mielipahaa oltiin valmiita sietämään, sillä hullulta ei voitu odottaa yhtä hillittyä ja kontrolloitua käyttäytymistä kuin ”normaaleilta” ihmisiltä.¹⁷⁶ Mielenvikaisethan olivat epäihmisiä, ihmisyydeltään vajavaisia. Ihmiset näkivät Heikin mielenheikkoudesta ja levottomista näyistä kärsivänä yksilönä, jonka henkilökohtaiset ongelmat vaikuttivat vain harvoin hänen lähipiiriään laajempaan ihmisjoukkoon eivätkä silloinkaan kovin konkreettisesti. Tämän vuoksi häneen ei tarvinnut kohdistaa valvontaa koko yhteisön taholta. Ihmisten Heikki Samulinpojasta tekemä arvio vaikutti oikealta siitä näkökulmasta, että reilu kymmenen vuotta myöhemmin Heikki joutui jälleen käräjille, tällä kertaa hallinnollisluonteisen asian vuoksi. Käräjäkäsitteilyn yhteydessä kävi ilmi, että hän asui ajoittain metsässä.¹⁷⁷ Tällaista käytöstä pidettiin toki omituisena, mutta se oli myös osoitus siitä, että Heikki ja samalla tavalla yksinäisyydessä pitäytynyt

¹⁷⁵ Vrt. Vilkuna 1996a, 84–85.

¹⁷⁶ Vilkuna 1996b, 235.

¹⁷⁷ KA RKKK tk 17.2.1775, 297–298v.

Mauno Laurinpoika Saksa¹⁷⁸ eivät uhanneet paikallisyhteisön normaalia elämänmenoa. Erakoituminen voitiin nähdä eräällä tapaa hullun omana päätöksenä irtautua yhteisöstä, koska hän ei voinut olla muuta kuin sen epätäydellinen jäsen.

Keuruun kirkkoherra oli kuitenkin eri mieltä esimerkiksi Heikki Samulinpojan naapurin kanssa siitä, mistä Heikin häiriköinti kirkossa johtui. Näitä näkemyseroja voi verrata seuraavaan, vuonna 1778 käräjillä käsiteltyyn tapaukseen. Ruoveden kirkkoherra toi käräjille talonpojan lesken Maria Heikintyttären kuolemantapauksen, sillä oikeuden tuli päättää Marialle sopivasta hautaustavasta. Ongelmia aiheutti nimittäin se, että nainen ei kirkkoherran mukaan ollut ottanut osaa kirkonmenoihin melkein 20 vuoteen, vaikka useampikin pappi oli käynyt häntä siihen suostuttelemassa. Maria Heikintyttären naapuri kertoi, että nainen oli vaikuttanut vähä-älyiseltä. Viimeisinä vuosinaan Maria oli kulkenut repaleisissa vaatteissa ja nostellut kiviä paikasta toiseen. Toinenkin todistaja piti Mariaa hulluna. Kirkkoherran mielestä nainen ei ollut mielenvikainen, sillä tämä piti kodistaan hyvää huolta. Hänen selityksensä sille, että Maria ei ollut käynyt kirkossa, oli se, että tämä suhtautui ylenkatsoen Jumalan sanaan ja ehtoolliseen.¹⁷⁹

Tosiasiassa kirkkoherra liioitteli Maria Heikintyttären kirkossa käymättömyyttä. Rippikirjan mukaan Maria oli vuoteen 1758 asti käynyt ehtoollisella kolme kertaa vuodessa ja osannut opinkappaleetkin kohtuullisesti. Seuraavina vuosina hänen ehtoollisella käyntinsä harvenivat yhteen tai kahteen lukuun ottamatta muutamia poikkeuksia, jolloin hän ei osallistunut vuoden aikana kertaakaan ehtoolliselle. Vasta vuodesta 1769 lähtien eli noin kymmenen vuotta kirkkoherran väittämää ajankohtaa myöhemmin Marian ehtoollisten laiminlyömisestä tuli pysyvää.¹⁸⁰ Ero kirkkoherran antaman todistuksen ja asioiden todellisen laidan välillä ei johtunut niinkään kirkkoherran huonomuistisuudesta vaan siitä, että hän ja muut papit olivat tarkkailleet Mariaa jo pitkään ja pitivät naisen käytöstä osoituksena siitä,

¹⁷⁸ KA RKKK sk 8.9.1760, 1018v.

¹⁷⁹ KA RKK sk 10.11.1778, 1450v–1451.

¹⁸⁰ HMA RKA rippikirja 1744–1750, 59; rippikirja 1752–1758, 78; rippikirja 1759–1764, 86; rippikirja 1765–1770, 49 ja rippikirja 1771–1776, 53.

että tämä oli hylännyt Jumalan. Kirkkoherra ei välttämättä tiennyt kaikista niistä Marian oudoista tavoista, joista naisen naapurit käreillä kertoivat. Hän oli silti henkilökohtaisesti tavannut Marian eikä ollut nähnyt tässä merkkejä hulluudesta vaan uhmakkaasta luonteesta. Osasihan Maria sitä paitsi kristinuskon opinkappaleet melko hyvin, joten hän ei voinut olla mielenvikainen.

Papit suhtautuivat Heikki Samulinpojan kirkkohäiriköintiin ja Maria Heikintyttären kirkossa käymättömyyteen tuomitsevammin kuin rahvas. Apupappi oli yrittänyt kääntää Marian pään kertomalla niistä kuoleman jälkeisistä tuskista, jotka nainen kohtaisi, ellei tämä rukoilisi Jumalalta syntiensä anteeksi antamista.¹⁸¹ Kirkkoherra oli puolestaan kehottanut Heikkiä rukoilemaan ahkerasti ja turvautumaan *Jumalan voimakkaaseen varjelukseen* päästäkseen eroon ahdistuksestaan ja viinasta.¹⁸² Papit pyrkivät pitämään yllä rahvaan uskonnollisuutta ja pelkoa Jumalan kostosta syntisille ja näin säilyttämään kirkon vaikutusvallan rahvaan ajatteluun ja toimintaan.

Papit tarkastelivat tapauksia kristillisen elämäntavan näkökulmasta, kun taas rahvas suhtautui niihin käytännöllisemmin. Ne häiriöt, joita hulluus aiheutti toisaalta henkilön oman ja toisaalta muiden ihmisten uskonnollisen elämän harjoittamiseen, eivät yksistään uhanneet laajempaa yhteisöllistä elämänjärjestystä. Tämän seikan yhdessä pahasta hengestä puhumisen sallimisen kanssa voi tulkita merkiksi uskonnollisessa ajattelutavassa 1700-luvun alkupuolella alkaneesta muutosprosessista. Etenkin rahvas mutta myös osa papistosta alkoi korostaa yksilön henkilökohtaista uskonnollisuutta ja hänen omaa vastuutaan taivaspaikkansa varmistamisesta.¹⁸³

Vaikka tuon muutoksen vaikutukset olivat 1700-luvun jälkipuoliskolla levinneet jossain määrin ympäri koko Suomea, edellä käsitellyt muutoksen merkit ovat kuitenkin liitettävissä ainoastaan Keuruuseen ja Ruoveteen. On nimittäin muistettava, että tässä käsitellyt mielipiteet liittyivät tilannekohtaisiin tapauksiin

¹⁸¹ KA RKK sk 10.11.1778, 1451.

¹⁸² KA RKKK tk 15.2.1764, 108v.

¹⁸³ Vilkuna 1996a, 81–85; Juva 1955, 174–175 ja 184–186.

ja kohdistuivat nimenomaan mielenvikaisiin. ”Normaaleilta” ihmisiltä edellytettiin edelleen nuhteetonta käyttäytymistä ja esimerkiksi pirusta puhuminen olisi tällöin saatettu tuomita jumalanpilkaksi tai harhaopiksi. Mielenheikkojen toimintaan suhtautumisen kautta voidaan kuitenkin huomata, että yksilöiden sisäinen uskonnollisuus ei ollut välttämätöntä yhteisön elämänjärjestyksen ja yhtenäisyyden säilyttämisen kannalta. Sen sijaan kirkollisesta tavasta eli esimerkiksi jumalanpalveluksessa ja ehtoollisella käymisestä luopuminen merkitsi yhteisön elämäntavan ja arvojen kyseenalaistamista, sillä henkilö irrottautui yhteisöllisistä käytänteistä.¹⁸⁴ Pitkällä tähtäimellä ja Maria Heikintyttären kohdalla hullun leimaan yhdistettynä tämä saattoi johtaa siihen, että Jumalan hylännyt henkilö joutui itse muiden ihmisten hylkäämäksi, hänen sosiaalinen toimintakenttensä kutistui ja hän joutui yhteisön marginaaliin. Samanlainen vaikutus oli esimerkiksi laittomuuksiin syyllistymisellä ja jatkuvalla kontrolloimattomalla käyttäytymisellä.

Yhteisön epäviralliset säännöt ja käsitykset hyväksyttävästä elämäntavasta säätelivät arkista elämänmenoa, ja niiden avulla ihmiset pyrkivät säilyttämään paikallisyhteisön toimivuuden ja yhtenäisyyden. Niiden perustana toimi kristinuskko, mutta käytännön elämänmuotoihin kohdistunut uhka ei välttämättä ulottunut tähän perustaan, sillä 1700-luvun suomalaisten uskonnollisuus oli siinä tapahtuneista muutoksista huolimatta hyvin vankka. Tämän vuoksi Ruovedellä ja Keuruulla hullua ei koskaan sysätty yhteisöstä pois pelkästään sen perusteella, miten tämä suhtautui uskontoon tai yhteisön sovinnaisuussääntöihin. Näiden ominaisuuksien pohjalta ainoastaan luotiin laajempi kokonaiskuva mielenheikkouden vaikutuksista henkilön kunniallisuuteen, säädyllyisyyteen ja luotettavuuteen. Näin paikallisyhteisön muut jäsenet pystyivät luomaan käsityksen siitä, miten mielenvikainen suhtautui ja sopeutui yhteisöönsä.

¹⁸⁴ Vrt. Juva 1955, 176.

3.4. Isännänvaihdos kotitalouden ja yhteisön toimivuuden takaajana

Mielenheikkous vaikutti henkilön sosiaaliseen asemaan paikallisyhteisön sisällä. Huhujen ja kärjäkäsitteilyn häneen lyömä hullun leima kulki hänen mukanaan ja vaikutti siihen, miten ihmiset suhtautuivat häneen yksilönä, yhteisössä toimijana ja yhteisöllisen elämäntavan vahvistajana, siis yleisesti ottaen yhteisön jäsenenä. Mielettömät eivät kuitenkaan olleet harmaata massaa, vaan heitä tarkasteltiin tapauskohtaisesti persoonina, minkä avulla ihmiset loivat käsityksen kunkin henkilön mielenvikaisuuden sekä yhteisölle muodostuneen uhan ja vaivan asteista. Hullun yhteiskunnallinen ja taloudellinen asema toisaalta muodostuivat tuon arvion tekemisen seurauksena, mutta toisaalta ne myös vaikuttivat arvion laatimiseen. Tätä prosessia on käsitelty pitkin käsillä olevaa tutkimusta, mutta vielä on kuitenkin aihetta tarkastella hulluuden vaikutuksia erityisesti talonpoikien asemaan, sillä talon isännän mielenheikkous vaikutti usein ratkaisevalla tavalla koko kotitalouden sisäiseen järjestykseen ja tätä kautta heilutti koko yhteiskunnan perustaa.

Isännnyys osoitti talonpojan olevan mies miehen paikalla ja suojeli hänen asemaansa paikallisyhteisön täysivaltaisena jäsenenä, vaikka hän olisikin ollut mielenheikko. Talonpoikakin saattoi nimittäin olla mieletön; tästä esimerkkeinä vaikkapa Heikki Samulinpoika Tarhapää ja Yrjö Matinpöytä Tokonen. Sen sijaan joutuminen luopumaan talon isännyydestä ilmaisi muille ihmisille, että hullu ei ansainnut yhteisön ”normaaleille” jäsenille kuuluvaa arvostusta. Mielenvikainen isäntä oli toki jo itsessään epätäydellinen ja kantoi vajavaisuutensa vuoksi leimaa, joka saattoi rajoittaa hänen toimintaansa yhteisössä. Isännyyden menetys oli kuitenkin erityislaatuinen vaihe talonpojan sosiaalisen leimautumisen prosessissa. Siinä hän nimittäin kadotti asemansa ja valtansa sekä kotitalouden että paikallisyhteisön sisällä, minkä seurauksena hänet määriteltiin entistä enemmän heikkopäisyytensä, ei talonpoikaisuutensa kautta.¹⁸⁵ Luovuttuaan mielenheikkoutensa vuoksi tiloistaan keuruulaisesta Heikki Tuomaanpojasta ja (mahdollisesti ähtäriläisestä) Yrjö Antinpojasta tuli loisia, mikä yhdistettynä

¹⁸⁵ Vrt. Löfström 1999, 125–127; vrt. Toivanen 2005, 44.

hulluuteen, työkyvyttömyyteen ja köyhyyteen teki heistä yhteiskunnan pohjasakkaa ja työnsi heidät yhteisön marginaaliin.¹⁸⁶ Ihmisten heitä kohtaan tuntema sietokyky heikkeni ja heihin kohdistunut uhka tulla sysätyksi yhteisön ulkopuolelle kasvoi.

Juho Martinpoika Ikkala joutui käräjille tavallisen omistusriidan vuoksi, mutta useiden ihmisten todistaman vimmaisuuksensa vuoksi hänet asetettiin lopulta sukulaismiehensä holhouksen alaiseksi. Juhon sanottiin laiminlyöneen tilansa hoidon, ja ainoastaan Juhon vävyn Jaakko Laurinpojan ahkeruus oli pitänyt tilan pystyssä. Ikkalan tila jäi vävyn ja Juhon vaimon hoidettavaksi.¹⁸⁷ Samantapainen tilanne koski kurulaista talonpoikaa Mauno Laurinpoika Saksaa, jonka käräjäleisö ja lautamiehet tiesivät olevan *mieleltään liikkunut*. Maunon kerrottiin olevan varsin harmiton hullu siinä mielessä, että hän asusteli erakkona. Ongelmia aiheutui kuitenkin siitä, että Mauno oli hulluutensa vuoksi lopettanut työnteon, minkä vuoksi Saksan tila oli alkanut rappeutua pahoin. Lisäksi Maunolla ei ollut varoja maksaa tilaa koskeneita kruununveroja. Juho Martinpojan tavoin Maunon esiintyminen käräjillä poiki käsiteltävään asiaan – tienparannusvelvoitteen laiminlyömiseen – kuulumattomia sivujuonia, sillä miehen poikapuoli pyysi käräjiä luovuttamaan Saksan tilan hänen hoidettavakseen. Tuolloin asia ei kuitenkaan ratkennut, sillä käräjillä ei ollut valtuuksia päättää kruununtilaa koskeneesta asiasta.¹⁸⁸

Vaikka talonpoikaiset hullut olisivat menettäneetkin totutun asemansa kotitaloudessa ja paikallisyhteisössä, heille jäi usein vielä perheen luoma tukiverkko, jonka sisällä heistä pidettiin huolta. Mieleton perheenjäsen aiheutti aina normaalista poikenneita järjestelyitä perheen sisällä, sillä hullua jouduttiin pitämään silmällä eikä hänestä välttämättä ollut kovin paljon hyötyä talon jokapäiväisissä askareissa. Erityisen paljon muutoksia aiheutui silloin, jos talon isäntä oli se, joka ei pystynyt hoitamaan tehtäviään. Täysin hulluksi tulleen Juho Samulinpoika Peskan vaimo Riitta Joosepintytär esiintyi käräjillä Peskan tilan ja

¹⁸⁶ JyMA KKK sk 10.12.1778, 253–255v; KA RKKK tk 25.2.1766, 386–388v.

¹⁸⁷ KA RKKK sk 29.11.1759, 2245–2251; KA RKKK sk 30.11.1759, 2251–2254 ja 2300–2301.

¹⁸⁸ KA RKKK sk 8.9.1760, 1017–1019v.

aviomiehensä edustajana, vaikka kotitalouden suhteita paikallisyhteisöön ja kruunuun hoitivat yleensä miehet.¹⁸⁹ Tämä oli kuitenkin Riittaa koskeneista roolimuuoksista pienin, sillä hän joutui myös ottamaan miehensä paikan kotitalouden päänä. Ruoanlaiton, karjanhoidon ja pyykinpesun lisäksi hän joutui tekemään raskaita peltotöitä, jotka normaalisti kuuluivat miehille. Juhon arvonn alennus ei olisi voinut olla paljoa rajumpi, sillä hänen roolinsa muuttui isännästä vartiointia ja hoivaa tarvitseväksi lapseksi.¹⁹⁰ Lopulta miehen hulluus aiheutti talonväelle niin paljon vaivaa, että Juho lähetettiin hospitaaliin. Peskan tila oli isäntänsä mielettömyyden vuoksi huonossa kunnossa jo ennestään, mutta Juhon lähteminen hospitaaliin oli viimeinen niitti tilan ahdingolle. Pian Juhon lähdön jälkeen Riitta joutui hoitamaan tilaa melkein pä yksin apunaan vain tilapäistä työvoimaa, sillä todennäköisesti hänellä ei ollut varaa palkata pysyvää palvelusväkeä. Riitta halusikin luovuttaa Peskan tilan vävyllään, joka otti tilan haltuunsa ilmeisesti hallinnollisten syiden vuoksi vasta parin vuoden viiveellä.¹⁹¹

Kotitalouden toimintakyvyn kannalta oli tärkeää, että jos hullu talonpoika ei pystynyt täyttämään velvoitettaan pitää huolta kotitilastaan, hänet voitiin syrjäyttää. Tämä näyttää kuitenkin edellyttäneen sitä, että hänen työnsä löytyi jatkaja. Mauno Laurinpojan tapauksessa sellaiseksi ilmoitettiin poikapuoli, Ikkalassa ja Peskassa ohjat otti käsiinsä vävy. Heikki Tuomaanpojan ja Yrjö Antinpojan tiloillekin löytyi uudet isännät. Kotitaloudelle isännänvaihdos oli tärkeä elannon ansaitsemisen vuoksi. Tilan rappion partaalle ajanut hullu isäntä oli silti isäntä, jonka arvovaltaa ei voinut kovin pitkälle kyseenalaistaa, minkä vuoksi maatilasta oli vaikea pitää täysipainoisesti huolta.¹⁹² Kotitalouden hoito- ja edustamisvastuun siirtäminen toiselle henkilölle antoi tilalle mahdollisuuden palauttaa takaisin se hyvinvointi ja maine, jotka sillä oli ollut, ennen kuin mieletön isäntä turmeli ne. Tilan ylläpitovaikeudet eivät kuitenkaan koskeneet vain kotitaloutta vaan koko yhteiskunnan toimeentuloperustaa, sillä maata viljelevät

¹⁸⁹ Esim. KA RKKK sk 11.9.1754, 265–267 ja KA RKKK sk 18.9.1755, 623–624v.

¹⁹⁰ Vrt. Löfström 1999, 125–127 ja 180–183; vrt. Toivanen 2005, 74–76; vrt. Apo 1995, 117–118.

¹⁹¹ KA RKKK sk 19.9.1755, 640v–641v ja 647v; KA RKKK tk 30.3.1756, 1235–1236v; KA RKKK tk 25.1.1757, 118v–119.

¹⁹² Vrt. Eilola 2003b, 190–191.

talonpojat muodostivat yhteiskunnan kivijalan.¹⁹³ Isännänvaihdoksessa oli näin ollen kysymys hyvin konkreettisen ongelman ratkaisemisesta. Silti hullujen isäntien kohdalla sen tärkein merkitys oli siinä, että sen avulla kotitalous pystyi osoittamaan koko paikallisyhteisölle olevansa halukas ja kyvykäs pitämään huolta omista ongelmistaan niin, että ne eivät laajenisi koskemaan muita ihmisiä.

On muistettava, että hullujen isännöimillä tiloilla tapahtui sukupolvenvaihdoksia myös ilman suurta dramatiikkaa, vaikka kyseessä olisikin ollut kruununtila, jolloin omistajanvaihdos vaati erityisten anomusten ja selvitysten tekemistä kruunun virkamiehille. Erkki Heikinpoika Pynnönen oli luovuttanut tilansa poikapuolelleen, joka Erkin vaimon kuoleman jälkeen lupautui käräjillä pitämään huolta vanhasta isäpuolestaan.¹⁹⁴ Heikki Samulinpoika puolestaan oli antanut Tarhapään tilan pojalleen viljeltäväksi.¹⁹⁵ Nämä omistajanvaihdokset oli toteutettu ilman käräjille tulemisen nostattamaa julkisuutta, minkä vuoksi Erkki ja Heikki säilyttivät vanhalle talonpojalle kuuluneen arvostuksensa. Näin siitä huolimatta, että hulluus oli varmasti heiltäkin vienyt osan työkyvystä jo paljon aikaisemmin, kuin he luopuivat tilojensa isännyydestä. Asian tuleminen esille käräjillä ja samalla koko paikallisyhteisön piirissä merkitsi sen sijaan sitä, että hullun isännän asemaa ei määritelty uudelleen pelkästään kotitalouden vaan myös yhteisön tasolla. Tässä oli kysymys sekä sosiaalisen leiman antamisesta, joka kohdistui ensisijaisesti itse mielenheikkoon, että laajemmin hullun asuttaman tilan toimintakyvyn uudelleenarvioimisesta. Molempien tehtävä oli silti pohjimmiltaan sama: vahvistaa yhteisön elämänjärjestystä ja varautua sitä vastaan kohdistuneisiin uhkiin.

¹⁹³ Sundin 1982, 46.

¹⁹⁴ KA RKKK tk 10.1.1752, 18v–18.

¹⁹⁵ JyMA KKK tk 14.4.1778, 246–247v ja 248.

4. Mielenheikoista huolehtiminen velvollisuutena

4.1. Armeliaisuudesta, säälistä ja kristillisestä rakkaudesta

Yksilö oli mielenheikkoutensa vuoksi monin tavoin vajavainen. Hän saattoi olla ulkonäöltään kummallinen ja liikkeissään kömpelö. Hänen järjenjuoksunsa saattoi olla hidasta, mikä vaikutti hänen oppimiskykynsä ja kommunikointiinsa muiden ihmisten kanssa. Yksi suurimmista ongelmista muodostui kuitenkin siitä, että hullu ei mielenheikkoutensa vuoksi pystynyt yleensä suoriutumaan samoista tehtävistä kuin terveet ja normaaleina pidetyt ihmiset, joten hänelle kuuluneet työt jäivät usein muiden tehtäviksi. Työkyvyttömyytensä vuoksi mielenheikko ei pystynyt elättämään itseään työnteolla, mikä teki hänestä köyhän ja muiden elätettävänä olevan taakan, joka otti osansa talouden ruokavaroista, mutta ei antanut vastalahjaksi juuri mitään. Päinvastoin muun talonväen tuli pitää häntä silmällä, jotta hän ei pääsisi vahingoittamaan itseään, muita ihmisiä tai omaisuutta taikka muulla tavoin järkyttämään ihmisten normaalia, norminmukaista elämänmenoa. Mielenheikkous ei siis ollut pelkästään yksilön vaan mitä suurimmassa määrin myös yhteisön ongelma. Tarkasti ottaen ongelma ei edes ollut itse mielenvikaisuus, vaan ne heikkoudet, puutteet ja omituisuudet, joita se aiheutti.¹⁹⁶ Tarkastelemalla sitä, miten yhteisön jäsenet suhtautuivat mielenheikkoon yksilöön, saadaan selville, mitä yhteisö odotti yksittäisiltä jäseniltään. Tämän lisäksi voidaan luoda käsitys myös siitä, millaista suhtautumista heikkomielisiin ihmisiin yhteisö itseltään odotti. Miksi yhteisö piti huolta joukossaan eläneistä epäihmisistä?

Kirkko oli jo keskiajalta lähtien opettanut suomalaisille, että hyväntekeväisyys ja yhteisön vähempiosaisista huolehtiminen olivat jokaisen ihmisen kristillisiä velvollisuuksia. Armeliaisuus oli hurskas teko ja kristillisen rakkauden ilmentymä. Samoin kuin mielenheikkouden syistä esitettyjen käsitysten yhteydessä, myös armeliaisuusajattelussa yhdistyivät pakanalliset ja kristinuskoon

¹⁹⁶ Nygård 1998, 17–18.

liittyneet syyt: hyväntekeväisyyden katsottiin tuovan huono-osaisten auttajalle onnea ja menestystä sekä maanpäällisessä elämässä että kuoleman jälkeen. Heikkojen auttamisesta hyötyivät siis niin vaivaiset kuin heidän auttajansakin. Hyötyajattelusta huolimatta yhteisön heikompia jäseniä hoidettiin yleensä pyyteettömästi, sillä käsitys armeliaisuuden velvollisuusluonteesta oli juurtunut erittäin syvälle: vaivaisten ”privilegioihin” kuului oikeus saada apua.¹⁹⁷ Myös laki määräsi mielenvikaisen henkilön holhoojan pitämään huolta holhokkinsa omaisuudesta ja kristillisestä kasvatuksesta.¹⁹⁸ Niinpä kun kolme vähän tietävää sisarusta annettiin heidän isänsä kuoltua huostaan erään talonpojan luo, tehtiin tämä oikeuden mukaan *mielettömien parasta silmällä pitäen*. Kotiin jäivät asumaan äiti ja viisi muuta sisarusta.¹⁹⁹ Luultavasti oikeus katsoi, että huostaanotto takasi leskelle ja isättömäksi jääneille lapsille hyvät taloudelliset elinolot, kun suurperhe pääsi eroon suurta vaivaa tuottaneista mielenheikoista. Talonpojan perheellä oli varmasti käytössään kaikin puolin paremmat voimavarat mielenvikaisten sisarusten valvomiseen kuin lasten oikealla perheellä.

Armeliaisuuden ja lähimmäisenrakkauden lähtökohtana oli yhteisöllisyudentunne, joka perustui näkemykseen siitä, ketkä kuuluivat ”meihin” ja ketkä taas ”muihin”. Tavallisesti rajaa käytiin ”normaalien” sekä mielenheikkojen ja muiden poikkeavien ihmisten välillä, mutta kun kyse oli huono-osaisten auttamisesta, rajat loittonivat kauemmaksi ja sulki sisäänsä kaikki paikallisyhteisön asukkaat kruunun virkamiehistä vaivaisiin asti. Vaivaisiin lukeutuivat kaikki yhteisön heikko-osaisten, köyhät, työkyvyttömät ja yleensä perheettömät jäsenet hulluista rampoihin, vanhuksista sokeisiin. Paikallisyhteisön tuli pitää huolta ainakin omista vaivaisistaan, mutta toisesta pitäjämästä kotoisin olevat kiertävät kerjäläiset nähtiin ongelmana, mikä luonnollisesti johtui pitäjäläisille aiheutuneista lisäkustannuksista.²⁰⁰ Taloudellisten syiden lisäksi tämän voi tulkita osoitukseksi pitäjän sisällä vallinneesta yhteishengestä. Paikallisyhteisö olikin ikään kuin suuri

¹⁹⁷ Sandholm 1973, 157–158; Pulma 1985, 40 ja 200. Ks. myös Kircko-Laki Ja Ordningi 1686, XVII Lucu, § I ja XXVIII Lucu, § I.

¹⁹⁸ Ruotzin Waldacunnan Laki 1734, Perindö Caari, XXII Lucu.

¹⁹⁹ KA RKKK sk 12.9.1754, 281v.

²⁰⁰ Pulma 1985, 40 ja 207.

perhe, jonka kunnia-asia oli pitää huolta jäsenistään. Tällöin ei aina edes tarvittu kruunulta tulleita vaivashoitoa koskeneita määräyksiä.

Kaikilta pitäjäläisiltä tai kyläläisiltä saatava apu oli kuitenkin yksi viimeisimmistä keinoista auttaa vaivaisia. Ensisijainen huolenpitäjä oli mielenvikaisen henkilön oma perhe. Vaikka perheenjäsenet varmasti usein rakastivat lähimmäistään tämän puutteista huolimatta, heikkopäisen vaatima huolenpito ja valvominen vaativat suuria lisäponnisteluja normaalien kotitöiden lisäksi. Ruoveteläinen sotilas Johan Willig kertoi, että hänen vaimonsa Maria Yrjöntyttä oli kärsinyt mielenheikkoudesta jo 17 vuoden ajan. Välillä tämä oli niin huonossa kunnossa, että voimiltaan kaikkein heiveröisimmät eivät voineet hoitaa häntä. Mielenheikon hoitaminen oli raskasta sekä fyysisesti että henkisesti, mutta oli itsestään selvää, että ainakin omista perheenjäsenistä pidettiin huolta. Armeliaisuuden velvollisuusluonteen iskostuminen ihmisten ajatusmaailmaan tuli hyvin esille Johan Willigin sanoissa: hän kertoi huolehtivansa vaimostaan *säälistä ja kristillisestä rakkaudesta*.²⁰¹

Jo 20 vuotta mielenheikkoudesta ja raskasmielisyydestä kärsinyt talonpojan leski Riitta Klemetintytär asui poikansa luona Valkiamantilon tilalla, jonka asukkailla oli joskus suuria vaikeuksia hänen hoitamisessaan. Eräänä kesäkuisena päivänä suurin osa talonväestä oli mennyt pellolle töihin ja taloon jääneet olivat seuranneet Riittaa kaikkialle mitä ilmeisimmin peläten tämän muuten aiheuttavan jotain vahinkoa. Valvonnan taustalla ei todennäköisesti ollut puhdas pelko vaan myös lähimmäisenrakkaus ja huoli ihmisestä, joka ei välttämättä pystynyt kontrolloimaan tekojaan. Vartioinnista huolimatta Riitta oli saanut käsiinsä puukon, viiltänyt sillä kaulansa auki ja iskenyt sen vielä kylkeensäkin. Talonväen toiminta tapahtuman jälkeen kertoi selvää kieltä perheen rakkaudesta mielenheikkoudesta lähimmäistään kohtaan. Vaikka Riitan teko ja talonväkeä kohdannut näky olivat hirvittäviä ja naisen vammat vakavia, vielä hengissä ollut

²⁰¹ KA RKKK tk 13.3.1772, 61 ja 63v.

Riitta kannettiin lämpimään rakennukseen. Siellä hänen vammojaan hoidettiin aamun sarastukseen saakka, jolloin hän vihdoinkin kuoli.²⁰²

Talonväen avuliaisuuteen vaikutti se, että Riitta Klemetintytär asui sukulaistensa luona, jotka olivat kiistatta erittäin kiintyneitä häneen. Taustalla oli kuitenkin myös ajatus siitä, että mieletön Riitta kaipasi enemmän tukea ja hoivaa kuin muut ihmiset. Tämä tulee esille tarkasteltaessa Riitan tapauksen rinnalla järjissään olleen keuruulaisen reservinsotilaan Krister Matinpojan itsemurhaa. Myöskään Krister ei kuollut heti, vaan pyysi talonväkeä auttamaan häntä siirtymään uunin viereen lämpimään. Kukaan ei kuitenkaan auttanut tai hoitanut häntä teon tuomittavuuden ja vammojen vakavuuden vuoksi. Tämän takia talon isännälle määrättiin käräjillä kymmenen hopeataalerin sakko, vaikka haavojen hoitaminen tuskin olisi pelastanut Kristeriä kuolemalta.²⁰³ Krister Matinpoika ei ollut Riitan tavoin talonväelle kovin tuttu, mikä varmasti vaikutti siihen, että häntä ei autettu. Tämän lisäksi hänen auttamistaan ei katsottu velvollisuudeksi, sillä hän oli tehnyt kauhean tekonsa täysissä järjissään. Lain mukaan itsemurhaa yrittänyttä tuli auttaa, mutta rahvas ajatteli toisin. Sen mielestä Kristerin teko oli osoitus miehen jumalattomuudesta, kun taas Riitan teon hirveyttä lievensi se, että nainen nähtiin poloisena mielenvikaisuutensa uhrina. Krister ei ollut millään tavoin heikko ennen itsemurhaansa, joten häntä ei ollut syytä käsitellä sellaisena myöskään tekonsa jälkeen. Ihmisten mielissä armeliaisuus ja sääli kohdistuivat vain yhteisön heikkoihin jäseniin.²⁰⁴

Jos hullun oma perhe ei pystynyt huolehtimaan mielenvikaisesta jäsenestään tai tämän vanhemmat olivat kuolleet, muut sukulaiset usein ottivat mielenheikon elätettäväkseen, jos vain heidän varallisuustilanteensa sen salli. Tässäkin oli kyse osin kunniaa: pitäjää kiertävä kerjäläinen tai ruotuvaivainen muistutti jatkuvasti olemassaolollaan, että talonväki oli pakoillut vastuutaan ja sysännyt sukulaisensa muiden murheeksi. Vaikka armeliaisuusajattelu oli juurtunut syvälle ihmisten

²⁰² KA RKKK sk 18.9.1755, 635v–636 ja 637–638v.

²⁰³ KA RKKK vk 27.5.1768, 699, 701–704 ja 706v–706; Ruotzin Waldacunnan Laki 1734, Pahategon Caari, XIII Lucu, 2. §.

²⁰⁴ Vrt. Pulma 1985, 37.

mieliin, huostaanottotilanteessa kyse oli myös laillisen velvollisuuden täyttämisestä, sillä holhousvastuusta oli vaikea kieltäytyä.²⁰⁵ Yleensä holhooja ei saanut palkkiota uhrautumisestaan, sillä holhouksen alle joutui useimmiten perheetön tai rutiköyhästä perheestä kotoisin oleva henkilö. Poikkeuksena tähän oli mielenvimmaisena Juho Martinpoika Ikkalan huostaanotto, jonka yhteydessä Juhon vävy joutui antamaan holhoojalle muun muassa kolme tynnyriä eli lähes 500 litraa viljaa. Sen hinnalla olisi voitu kustantaa 20 hopeataalerin hospitaalimaksu melkein kaksi kertaa, mikä viittasi ihmisten haluun pitää vajavaiset lähimmäisensä paikallisyhteisön piirissä.²⁰⁶ Tämä ei kuitenkaan tarkoittanut, että ihmiset ottivat holhousvastuun vastaan mielellään. Juhon vävyn maksama hinta osoitti nimittäin myös sen, miten vaativa tehtävä mielenvikaisen huoltaminen ja vartioiminen oli. Holhooja oli lisäksi vastuussa hullun aiheuttamista tuhoista ja tämän tekemistä rikoksista, mikä lisäsi entisestään holhoustaakan painavuutta. Juho Martinpojan holhooja oli päästänyt Juhon takaisin tämän kotitalalle, mihin saattoi olla syynä yritys vierittää raskas vastuu takaisin Ikkalan tilan väelle.²⁰⁷

Jos oma perhe tai muut sukulaiset eivät pystyneet pitämään huolta mielenheikosta, tämä joutui yhteisön armeliaisuuden varaan. Joskus hullu sai asustaa jonkin talon nurkassa, ja elipä Ruovedellä torppari, joka asutti niin sokeaa miestä, tämän vesitautiin sittemmin kuollutta vaimoa kun heidän *heikkopäistä* tytärtäänkin.²⁰⁸ Muista loisista poiketen mielenheikko ei kuitenkaan yleensä pystynyt tekemään työtä eikä näin ollen antamaan mitään asuinpaikkansa vastineeksi. Tällainen työkyvyttömiä asuttaminen samoin kuin esimerkiksi kerjäläisten auttaminen olivatkin osa epävirallista, perinteisin avustamistavoin tapahtuvaa köyhäinhoitoa, jonka toimintaperiaatteena oli ihmisten armeliaisuus. Ongelmana siinä oli kuitenkin se, että rahvaan oli joskus vaikea niellä kristillistä velvoitettaan elättää

²⁰⁵ Vrt. Ruotzin Waldacunnan Laki 1734, Perindö Caari, XX Lucu, 5. § ja XXI Lucu, 1. §.

²⁰⁶ KA RKKK sk 30.11.1759, 2300–2301; vrt. Lagerqvist & Nathorst-Böös 1985, 30 ja 83. Ks. myös tämän tutkimuksen sivu 44 ja viite 117.

²⁰⁷ KA RKKK tk 30.1.1760, 228v.

²⁰⁸ KA RKKK sk 11.11.1772, 2302–2303v.

puolituntemattomia vaivaisia. Heitä saatettiin pitää työtä vieroksuvina eläteinä, jotka laiskuutensa vuoksi veivät leipää hyväntekijöidensä suista.²⁰⁹

Koska kirkon opit eivät näin ollen toimineet aina toivotulla tavalla, myös kruunu antoi ohjeita huono-osaisten hoidon järjestämisestä. Määräyksillään se pyrki vaivaihoidon parempaan organisointiin, sosiaalisten ongelmien vähentämiseen sekä vaivaisiin ja etenkin työkykyisiin irtolaisiin kohdistuneen valvonnan tehostamiseen. Pitäjänkokous saattoi käskyt käytäntöön tai ainakin sen olisi tullut niin tehdä, mutta käytännössä rahvas usein vastusti ylhäältä tulevia määräyksiä ja halusi pitäytyä perinteisissä, epävirallisissa auttamistavoissaan. Niinpä esimerkiksi köyhäintupia ei Ruovedelle, Keuruulle ja juuri muuallekaan Suomeen rakennettu.²¹⁰ Sen sijaan Ruovedelle ja Keuruulle vakiintui 1750-luvun alussa ruotujärjestelmä, jossa esimerkiksi kuusi taloa muodosti ruodun, jonka piirissä ruotuvaivainen elätettiin ja asutettiin vuorotellen kussakin talossa. Näin kruunun viralliset säännöt ja tavoitteet yhdistyivät rahvaan tavanomaisten avustustapojen kanssa. Vaivaisten saaman hoidon laatu vaihteli kuitenkin melkoisesti, sillä rahvas pyrki pääsemään huoltovelvoitteestaan mahdollisimman vähällä. Omaan sukuun kuulumattomien vaivaisten kohdalla kristillinen armeliaisuus joutui koetukselle, sillä rahvaan toimeentulo oli jo muutenkin niukkaa.²¹¹ Tämä koski erityisesti mielenvikaisia elättejä, sillä ruokkimisen ja asuttamisen lisäksi heitä tuli myös vahtia toisin kuin vaikkapa rampoja.

Ruotujärjestelmässä vaivaiset luokiteltiin heidän avuntarpeensa mukaan. Ruotupaikkoja oli vain rajattu määrä, joten ruodutuksen piiriin pääsivät vain kaikkein raihnaisimmat vaivaiset. Hieman parempikuntoiset elelivät itsekseen kirkonköyhinä vuosittain saamansa avustuksen turvin, mutta suuri osa huono-

²⁰⁹ Sandholm 1973, 159.

²¹⁰ Pulma 1985, 37–38, 198 ja vrt. 83; Pulma 1994, 45–46 ja vrt. 40–42; Koukkula 1967, 332; Sillanpää 1969, 267. Köyhäintuvista ks. Kircko-Laki Ja Ordningi 1686, XXVIII Lucu.

²¹¹ HMA RKA pitäjänkokous 8.4.1753, 322–323v; Koukkula 1967, 332–334; Sillanpää 1969, 267–268. Ruotujärjestelmä otettiin ensimmäiseksi käyttöön Etelä- ja Lounais-Suomen säätyvaltaisissa pitäjissä. Sisä-Suomeen se vakiintui 1700-luvun puolivälin tienoilla, joten Ruovesi ja Keuruu olivat tässä suhteessa mukana normaalissa kehitystahdissa. Sen sijaan Pohjanmaalla ja Itä-Suomessa ruodutus otettiin käyttöön vasta 1700-luvun jälkipuoliskolla. Suurena sysäyksenä ruotujärjestelmään siirtymiseen toimivat 1760-luvun nälkävuodet, jolloin huono-osaisten määrä kasvoi ja vaivaiset kiersivät kerjuulla pitäjistä toiseen. Pulma 1994, 47; Pulma 1985, 207.

osaisista jäi täysin epävirallisen huoltoavun piiriin. Mielenvikaiset eivät kuuluneet itseoikeutetusti ruotujärjestelmään, vaan heidänkin kohdallaan tehtiin arvio avun tarpeellisuudesta. Usein he olivat niin vaikeasti hoidettavia, että hoitotaakkaa ei haluttu säilyttää pelkästään tiettyyn ruotuun kuuluneille taloille, vaan kaikki pitäjäläiset joutuivat ottamaan osaa mielenheikkojen hoitamiseen.²¹²

Torpanemäntä Anna Antintytär oli palannut tai mahdollisesti palautettu *mieleltään kovin liikkuneena* Tukholmasta Ruovedelle, mutta hän oli niin huonossa kunnossa, että hänen perheensä ei voinut häntä hoitaa. Niinpä kaikkia Ruoveden emäseurakunnan asukkaita pyydettiin vuorollaan huolehtimaan Annasta ja pitämään tätä tiukasti silmällä.²¹³ Keuruun edesmenneen kappalaisen *mielettömälle* tyttärelle Regina Kingelinille puolestaan luvattiin vuodessa kappa viljaa joka talosta siihen asti, kunnes hänelle avautuisi paikka hospitaalista. Naisen vanha äiti oli jo sen verran kurjassa kunnossa, että hänellä oli ilman hullua Reginaakin vaikeuksia huolehtia kaikista naimattomista tyttäristään.²¹⁴ Reginasta tuli siis kirkonköyhä, kun taas Annan tila aiheutti pitäjänkokoukseen kerääntyneen väen keskuudessa niin suurta huolta, että häntä ei katsottu voitavan jättää ilman jatkuvaa vahtimista ja hoivaa. Annan ei uskottu pystyvän kontrolloimaan itseään, mutta häntä koskeneen vartiointi- ja hoitovastuun jakamisella pyrittiin turvaamaan ihmisten mielenrauha ja antamaan yhteisölle mahdollisuus elää suhteellisen normaalia elämää yhteisöä vaivanneesta hullusta huolimatta.

Vaivaiset hoidettiin pitkälti paikallisyhteisön piirissä, mutta etenkin mielenheikot aiheuttivat usein niin paljon vaivaa, että heistä haluttiin päästä eroon. Lähettämällä hullun hospitaaliin yhteisö pystyi sysäämään vastuun tämän

²¹² Koukkula 1967, 333–336; Pulma 1994, 48. Vuoden 1753 ruodutuksessa Ruoveden emäseurakunnan ruotujen ja siis myös ruotuvaivaisten lukumääräksi tuli 15. Vuonna 1767 Virroilla oli 11, Kurussa viisi ja Ähtärissä neljä ruotua. Keuruun ensimmäisessä ruotujaossa vuonna 1734 ruotuja oli pitäjän kaikki osat mukaan lukien 22. Koukkula 1967, 333–334; Sillanpää 1969, 267–268.

²¹³ HMA RKA pitäjänkokous 8.10.1769, § 1.

²¹⁴ JyMA KKA pitäjänkokous 29.9.1763 (ei sivunumeroita). Kappa oli noin 4,5 litraa. Vrt. Lagerqvist & Nathorst-Böös 1985, 29.

huolenpidosta pois itseltään ja viralliselle taholle.²¹⁵ Alun perin hospitaalit ottivat vastaan kaikenlaisia vaivaisia kuten hulluja, perheettömiä ja vanhuutensa vuoksi raihnaisia. Vuonna 1763 voimaan tulleen hospitaali- ja lastenkotiasetuksen myötä ne kuitenkin muuttuivat laitoksiksi, joihin otettiin etusijassa vain mielenvikaisia ja parantumattomia tauteja kuten spitaalia sairastaneita potilaita.²¹⁶ Mutta mitä roolia armeliaisuus ja käytännöllisyys sitten näyttelivät hospitaalikysymysten yhteydessä?

Talonpoika Mauno Laurinpoika Saksa Kurun kappelikunnasta Ruovedeltä haastettiin vuonna 1760 oikeuden eteen, sillä hän ei ollut ottanut osaa tienparannustöihin. Koska Maunon poikapuoli ja käräjäyleisö kertoivat miehen olevan *mieleltään liikkunut* ja röyhkeä, Maunon tilanne otettiin tarkempaan syyniin. Silloin kävi ilmi, että mies ei ollut käynyt vuoden 1760 kesällä kertaakaan jumalanpalveluksessa. Tähän Mauno puolustautui sanoen, että *hän ei sen vuoksi halunnut mennä kirkkoon, koska hän pelkäsi, että hänet otetaan kiinni ja viedään Seilin Hospitaaliin*. Lautamiehet ja suuri osa käräjäyleisöstä todistivat, että Mauno Laurinpoika oli pitkään ollut mielenheikko. Hän ei ollut kuitenkaan tehnyt mitään vahinkoa, vaan pitäytynyt yksinäisyydessä tekemättä mitään työtä, minkä vuoksi Saksan tila oli alkanut rappeutua. Koska Mauno todettiin mielenvikaiseksi, häntä vastaan asetettu syyte kaatui.²¹⁷

Mauno Laurinpojan tapaus osoittaa, että hospitaali oli 1700-luvun rahvaan silmissä varteenotettava vaihtoehto pitäjän mielenheikkojen huoltamiseksi. Mauno ei aiheuttanut kovinkaan suurta vaivaa perheelleen ja paikallisyhteisölle muuta kuin siten, että hän rikkoi talonpojan asemassa olevaan mieheen liitettyjä velvollisuuksia ja ominaisuuksia vastaan. Heikkopäisyys aiheutti hänessä kuitenkin röyhkeydeltä vaikuttaneita piirteitä, minkä vuoksi saattoi olla, että häntä oli tosissaan tai leikillään uhkailtu hospitaaliin lähettämisellä. Joka tapauksessa

²¹⁵ Kiertolainen voitiin toki lähettää omaan kotipitäjäänsä, mutta vaarana oli, että tämä palaa jossain vaiheessa takaisin. Joka tapauksessa vaivainen jäi tällöin jonkun paikallisyhteisön – oman tai vieraan – hoidettavaksi, kun taas hospitaalissa hänet suljettiin pois ulkomaailmasta eikä paluuta normaalielämään yleensä ollut. Hospitaalissa vietetyn ajan pituudesta Vilkuna 1996b, 214.

²¹⁶ Pulma 1985, 83.

²¹⁷ KA RKKK tk 28.1.1760, 208–210v ja 211–212v; KA RKKK sk 8.9.1760, 1017–1019v; KA RKKK sk 10.9.1760, 1086v.

Mauno oli hyvin tietoinen siitä, että yhteisö piti häntä mielenvikaisena ja että se saattoi päättää hänen kohtalostaan. Käräjillä Maunon hospitaaliin lähettamisestä ei kuitenkaan ollut mitään puhetta, sillä miehen ei katsottu uhkaavan yhteisön turvallisuutta tai tavanomaista elämänrytmiä. Hospitaalin sisäänottomaksu oli sen verran suuri, että sitä ei harmittoman hullun vuoksi haluttu tai edes ollut syytä maksaa. Säätyläisillä sen sijaan oli usein vaadittava rahasumma, minkä vuoksi heidän keskuudessaan perheenjäsenen lähettäminen hospitaaliin oli suhteessa yleisempää kuin rahvaan joukossa.²¹⁸ Tämä saattoi olla yksi syy siihen, että Keuruun edesmenneen kappalaisen Regina-tytär odotti pääsyä hospitaaliin.

Kun pyyntö hospitaaliin lähettamisestä otettiin esille käräjillä, siihen myös suostuttiin. Itse asiassa vain sellaisissa tapauksissa, joissa pitäjäläisiä pyydettiin hullun tai hänen perheensä köyhyyden vuoksi maksamaan hospitaalin sisäänottomaksu, kieltäytymiselle olisi ollut hyvä syy. Ruovedeltä ja Keuruulta hospitaaliin lähetettyjä yhdisti se, että he aiheuttivat liikaa vaivaa niille, jotka pitivät heistä huolta. Juho Samulinpoika Peskan hulluudenpuuskat muodostivat talonväelle ja muille ihmisille fyysisen uhan, minkä lisäksi niiden sanottiin myös vaikeuttavan talon normaaleja työrutiineja.²¹⁹ Matti Matinpoika Granatin vanhemmat puolestaan eivät enää jaksaneet elättää ja hoitaa poikaansa, josta oli tullut *täysin mieletön*.²²⁰ Sotilas Johan Willigin vaimo Maria Yrjöntyttä ei *heikkopäisyytensä ja vimmaisuuksiensa* vuoksi pystynyt huolehtimaan itsestään, ja ammattinsa vuoksi hänen miehensä ei aina ollut kotona pitämässä huolta vaimostaan. Niinpä Ruoveden emäseurakunnan asukkaat päättivät yksissä tuumin lähettää naisen Seilin hospitaaliin Nauvoon.²²¹

Hospitaaliin lähettäminen uhkasi enemmän perheettömiä ja rutiköyhiä kuin sukulaistensa luona asuneita hulluja. Vaikuttavana tekijänä oli tällöin se, miten syvälle paikallisyhteisöön mielenheikko oli integroitunut ja miten erottamaton osa yhteisöä hän oli. Hospitaaliin lähettäminen johtui siitä, että hullu oli

²¹⁸ Vrt. Vilkuna 2003, 214.

²¹⁹ KA RKKK tk 25.3.1755, 154v.

²²⁰ JyMA KKK tk 14.4.1783, 304v.

²²¹ KA RKKK tk 13.3.1772, 61; HMA RKA pitäjänkokous 10.6.1772, § 3.

poikkeavuudellaan tai toiminnallaan järkyttänyt tai ainakin uhkasi järkyttää yhteisön normaalia elämänjärjestystä. Yhteisten normien ja tapojen rikkominen merkitsi samalla sitä, että hänen katsottiin tehneen eroa itsensä ja yhteisön välille.

Armeliaisuus merkitsi sitä, että yhteisö huolehti epätäydellisistäänkin jäsenistään. Tämä ei silti poistanut sitä seikkaa, että mielettömät likasivat jo pelkällä olemassaolollaan rahvaan käsityksiä norminmukaisesta ihmisestä ja näiden muodostamasta yhteisöstä. Heikkopäisen lähettäminen hospitaaliin oli osoitus siitä, että ihmisten häneen kohdistama kristillinen rakkaus oli saavuttanut huippunsa; yhteisö ei enää sietänyt sen normaalia elämänjärjestystä sekoittanutta epäihmistä. Lähettämällä mielenheikon hospitaaliin yhteisö pääsi eroon sitä saastuttaneesta vajavaisuudesta ja tällä tavoin puhdisti itsensä.²²²

Hospitaaliin lähettämisen voi nähdä silti ennen kaikkea käytännöllisenä ratkaisuna. Se oli keino päästä eroon henkilöstä, joka oli liian raskas taakka kannettavaksi, vaikeutti yhteisön normaalia elämää ja mahdollisesti myös uhkasi muiden fyysistä turvallisuutta. Mielenheikkoihin suhtautumista laajemmin tämä näkyi sen vastustuksena, että lain mukaan pelkkä köyhyys ei riittänyt hospitaaliin ottamisen syyksi.²²³ Käytännöllisen ulottuvuuden voi kuitenkin liittää ajatukseen yhteisön puhdistumisesta. Yhteisön vähempiosaisista haluttiin pitää huolta, ja heitä ei haluttu jättää oman onnensa nojaan, vaikka heidän hoitamisensa saattoi joskus aiheuttaa mahdottomilta tuntuneita ponnisteluja. Niinpä kun yhteisö ei enää pystynyt ja halunnut huolehtia henkilöstä, tämä lähetettiin hospitaaliin, jonka sisäänottomaksun maksaminen oli hullun perheenjäsenten tai pitäjäläisten viimeinen lahja mielenheikolle lähimmäiselleen ja osoitus kristillisestä rakkaudesta. Tällä tavoin yhteisö katsoi hyvittäneensä sen, että se lähetti yhden

²²² Vilkuna 1996b, 244–245; Douglas 2000, 47 ja vrt. 209.

²²³ Hospitaali- ja lastenkotiasetusta jouduttiin sisäänottomääräysten saaman vastustuksen vuoksi muokkaamaan jo muutama vuosi asetuksen voimaantulon jälkeen. Asetusta lievennettiin siten, että mielenheikkojen ja parantumattomia tauteja sairastaneiden henkilöiden etusija hospitaaliin sisään ottamisessa tuli koskemaan vain kruunun hospitaaleja. Pelkästään köyhyyden vaivaamia otettiin sisään silti vain siinä tapauksessa, että hospitaaliin ei ollut muita tulijoita. Pulma 1985, 87–88; Sandholm 1973, 167.

jäsenensä – vaikkakin epätäydellisen ja norminvastaisen sellaisen – pois keskuudestaan.²²⁴

Mielenheikon lähettämiseen hospitaaliin turvaututtiin kuitenkin vasta viimeiseksi. Keuruulta ja Ruovedeltä lähetettiin tutkimusaikavälillä hospitaaliin kuusi kaikkiaan 33 hullusta. Sitä ennen perhe oli pitänyt huolta vajavaisesta lähimmäisestään tai hänet oli saatettu sijoittaa huostaan toiseen perheeseen. Perheettömistä vaivaisistaan yhteisö huolehti ruotujärjestelmän lisäksi perinteisin keinoin: joku asutti mielenheikkoa talonsa nurkassa, joku antoi leipää sitä kerjäävälle.

Armeliaisuus kohdistettiin yhteisön heikkoihin jäseniin, sillä kristinuskon oppien mukaisesti heitä tuli auttaa. Mielettömien ja muiden vaivaisten kuuluminen osaksi rahvaan totuttua elämänpiiriä lisäsi ihmisten sietokykyä poikkeavuutta kohtaan ja vähitellen teki suomalaisesta yhteiskunnasta suvaitsevamman ja sivilisoidumman.²²⁵ Tämä kehitys näkyi jo 1700-luvun jälkipuoliskolla, sillä Ruovedellä ja Keuruulla mielenheikon hospitaaliin lähettämiseen turvaututtiin hyvin harvoin. Ylipäätään käräjillä tai pitäjänkokouksissa käsiteltiin vain harvoin sellaisia tilanteita, joissa kyseenalaistettiin mielenvikaisen henkilön oikeutus elää yhteisössä. Tällaisen kohtalon saivat vain täysin houruina pidetyt hullut – mitä tuo nimitys sitten kussakin tapauksessa tarkoitti. Vaikka vaikeasti hoidettavat ja tiukkaa vartiointia tarvitsevat mielettömät koettelivat rahvaan armeliaisuutta, mielenvikaiset nähtiin puutteistaan huolimatta osana paikallisyhteisöä, joka oli velvollinen huolehtimaan jäsenistään. Heidän ei myöskään yleensä katsottu järkyttävän yhteisön elämänjärjestystä niin syvällisesti, että heihin olisi ollut syytä kohdistaa tiukempi kontrolli, kuin mihin yhteisön voimavarat riittivät.

²²⁴ Vilkuna 1996b, 246 ja vrt. 231.

²²⁵ Vilkuna 2003, 201–202, 208 ja 214–215.

4.2. Ennaltaehkäisy ja vastuullisten nimeäminen järjestyksen turvaajina

Armeliaisuuden vastapuolena oli se, että auttamisen kohteena olevat asetettiin yhteisön tiukempaan kontrolliin. Avun saamisen ehtona oli osittainen luopuminen omasta määräysvallastaan. Ryhmänä kontrolli kohdistui kokonaisvaltaisemmin mielenheikkoihin kuin esimerkiksi ruumiinvammaisiin. Tämä johtui siitä, että ruumiinvammasta kärsineet olivat yleensä täysijärkisiä ja siksi vastuussa omasta itsestään. Erityisen tiukasti valvottuja olivat yksin eläneet mielenheikot, sillä heidän toimistaan oli vastuussa käytännössä koko kylä tai useampiakin kyliä. Yhteisölle oli tärkeää voida kontrolloida hulluja, sillä näiden teoilla saattoi olla koko paikallisyhteisöä koskettavia negatiivisia vaikutuksia. Vartiointi aiheutti ylimääräistä työtä mutta myös minimoi heikkopäisen mahdollisuudet saada aikaan vahinkoa. Lisäksi mielenheikkojen kontrollointia koskevien vastuukysymysten selkiyttäminen teki yhteisölle helpommaksi reagoida tilanteisiin, joissa vahinko oli jo päässyt tapahtumaan.

Mielenheikkous vaikutti yksilön kykyyn kontrolloida omaa toimintaansa ja ymmärtää tekojensa seurauksia. Koska hullu oli ikään kuin mielenvikaisuutensa orja, häntä ei voinut yleensä tuomita tekemistään rikkomuksista tai rikoksista. Hänen siis katsottiin olevan mielenheikkoutensa vuoksi syyntakeeton.²²⁶ Seurauksena saattoi silti olla se, että hänet asetettiin holhouksenalaiseksi, minkä myötä hän menetti asemansa itsenäisenä toimijana. Holhoukseen asettamisen tarkoitus oli toisaalta mielenheikon etujen turvaaminen, mutta toisaalta hullu haluttiin saada aikaisempaa tarkemman vartioinnin alaiseksi. Huoltaja oli velvollinen pitämään silmällä holhokkiaan, ja hän oli vastuussa tämän tekemistä vahingoista, jos ne johtuivat hulluun kohdistuneessa vahtimisessa tapahtuneista laiminlyönneistä.²²⁷

Mielenvimmainen ja väkivaltainen talonpoika Juho Martinpoika Ikkala oli laiminlyönyt tilansa hoidon ja uhkasi talonväkensä turvallisuutta

²²⁶ Pajuoja 1995, 46.

²²⁷ Pajuoja 1995, 33–34; vrt. Ruotzin Waldacunnan Laki 1734, Perindö Caari, XXII Lucu ja Pahategon Caari, XXXII Lucu.

raivokohtauksillaan. Vuoden 1759 syyskäräjillä Juho asetettiin sukulaismiehensä Erkki Yrjöpojan holhouksen alle. Erkin käskettiin rangaistuksen uhalla pitää tarkasti silmällä holhokkiaan, sillä Juhon pelättiin joko pakenevan tai aiheuttavan vahinkoa. Itse asiassa Juho oli jo ennen oikeuden lopullista huostaanottopäätöstä karannut metsään, ja hänen etsijöitään kehoitettiin olemaan varuillaan, ettei mies hourupäissään pystyisi vahingoittamaan ketään.²²⁸

Mielenvikaisen henkilön vartioinnin tarkoituksena oli turvata yhteisön normaali elämänmeno, turvallisuus ja yhteisön kirjoittamattomien käyttäytymissäntöjen noudattaminen. Juho Martinpojan asettamisessa holhouksen alaiseksi ei ollut kyse pelkästään sen pelosta, että tämä raivostuessaan ajaisi Ikkalan talonväen karkuun, kuten usein oli käynyt. Juho ei uhannut pelkästään ihmisten fyysistä ja aineellista turvallisuutta vaan laajemmin koko yhteisön elämäntapaa. Holhoajan nimittämisen tarkoitus olikin pitää kurissa Juhon kontrolloimaton, vaarallinen ja pahennusta herättävä käytös, joka oli kaikkien normien ja tapojen vastaista. Mielenvikaisen henkilön silmällä pitämisen syynä oli nimenomaan vahinkojen ennaltaehkäisy: hullulle ei saanut antaa tilaisuutta järkyttää yhteisöä. Juho Martinpojan tapauksen lisäksi tämä tuli esille esimerkiksi siinä, että itsemurhan sittemmin tehnyttä Riitta Klemetintytärtä seurattiin joka paikkaan eikä puukonkaltaisia, Riitan käsissä mahdollisesti tuhoisia välineitä pidetty turhaan esillä.²²⁹ Ihmiset eivät odottaneet, että hullu olisi tervehtynyt ja lakannut aiheuttamasta ongelmia, vaikka sellainenkin oli mahdollista. Sen sijaan mielenheikon kanssa tuli elää ja yrittää unohtaa tämän vajavaisuuden yhteisölle aiheuttama haitta. Tämä onnistui hillitsemällä kaikki normaalista poikkeava käyttäytyminen tai ainakin pitämällä se mahdollisimman hyvin piilossa, niin että vain harvat joutuisivat sitä kestäämään.

Vuoden 1766 syyskäräjille tuotiin tapaus, joka käsitteli mielenvikaisuudesta ja kaatumataudista kärsineen ähtäriläisen kirkonköyhän Marketta Juhontyttären epäselvää kuolemaa. Oikeuden eteen astui talonpoika Juho Klemetinpoika Kukonmäki, jonka talossa Marketta oli viime aikoina asustellut. Mies kertoi, että

²²⁸ KA RKKK sk 29.11.1759, 2245–2251; KA RKKK sk 30.11.1759, 2251–2254 ja 2300–2301.

²²⁹ KA RKKK sk 18.9.1755, 635–636v ja 637v.

Marketta oli ilmeisesti lähtenyt muiden nukkuessa aamuvarhaisella metsän halki kirkon suuntaan mutta valinnut vaikean reitin ja eksynyt. Metsässä hän oli sitten kohdannut tapaturmaisen kuolemansa. Käräjillä todettiin, että Juho Klemetinpoika ei ollut vastuussa Marketan kuolemasta, vaikka naisesta huolehtiminen oli muuten ollut hänen tehtävänä. Oikeuden mukaan Marketta *ei ollut niin mielenheikko, että hän olisi tarvinnut jatkuvaa huolenpitoa ja kaitsemista, vaan hän pystyi itsekin kulkemaan*. Näin ollen Marketta oli itse aiheuttanut oman kuolemansa.²³⁰

Yhteisön normaalin elämänsä palauttamiseksi kuoleman syy oli tärkeä selvittää. Marketta Juhontyttären lievä mielenheikkous antoi aiheen miettiä yhteisön velvoitteita hullua jäsentään kohtaan ja tätä kautta muiden ihmisten osuutta naisen kuolemaan. Oliko uhri Marketta, jota ei ollut vahdittu tarpeeksi hyvin, vai paikallisyhteisö, joka joutui kärsimään naisen kuoleman aiheuttamasta epätietoisuudesta ja mielenrauhan järkkymisestä? Vastuukysymysten selvittämisessä oli näin ollen kyse eräänlaisesta puhdistautumisesta. Asettamalla vastuun Marketalle itselleen koko yhteisö pystyi poistamaan omaltatuntonaan sen, että Marketta olisi kuollut muiden ihmisten laiminlyöntien seurauksena.²³¹ Yhteisö ilmaisi pitävänsä huolta jäsenistään mutta myönsi, ettei se silti pysty eliminoimaan kaikkea negatiivista ympäristöstään. Tässä tuli myös esille sosiaalisen leimanannon käytännöllisyys, sillä määrittelemällä Marketan mielenheikkouden asteen yhteisö pystyi lieventämään äkillisen ja epäselvän kuoleman aiheuttamaa järkytystä.

Kun käräjille tuli mielenheikon tekemisiä koskenut tapaus, oikeus oli aina vaikean tilanteen edessä. Vastuunkantajan nimeäminen ei muuttanut sitä tosiasiaa, että mielenheikko oli jo saanut aikaan jotain negatiivista. Suuressa osassa tapauksia oikeus ei edes voinut osoittaa ketään, joka kantoi vastuun tapahtuneesta. Mielenheikkoo pidettiin syyntakeettomana, ja jos hänelle ei ollut osoitettu holhoojaa, ei kukaan muukaan joutunut vastuuseen hänen teoistaan. Hullun epäsiiveellinen käytös tai hänen herättämänsä muunlainen pahennus olivat yhteisön kannalta harmittavia tapauksia, mutta niitä käsiteltiin yleensä ilman

²³⁰ KA RKKK sk 28.11.1766, 2422v–2424v.

²³¹ Vrt. Eilola 2003b, 256; vrt. Vilkuna 1996b, 244–245.

suurta dramatiikkaa. Tällaiset teot tuli mieluusti kitkeä pois jo ennalta, mutta niiden esiintymistä pidettiin normaalina epänormaaliuden ilmentymänä, minkä vuoksi niihin osattiin varautua hyvin. Loppujen lopuksi vartioinnilla pystyttiin yleensä estämään pelkästään sellaiset teot, jotka uhkasivat ihmisten fyysistä tai aineellista turvallisuutta. Tällaisen uhan toteutuminen oli myös ainoa tilanne, jossa vastuunkantajan nimeäminen katsottiin tärkeäksi. Silti esimerkiksi rykmentikirjurin seurueen päälle hyökännyt Erkki Heikinpoika vapautui ilman, että ketään voitiin asettaa vastuuseen väkivallanteosta.²³² Myöskään mielenheikkojen tekemistä itsemurhista ei Ruovedellä ja Keuruulla syytetty ketään, vaan omaisten katsottiin suorittaneen velvollisuutensa pitämällä lähimmäistään silmällä mahdollisimman hyvin.²³³

Yhteisö joutui hyväksymään sen, että mielenheikkous uhkasi koko yhteisön normaalia elämänjärjestystä. Ainoa keino kohdata tämä oli se, että hullun tempaukset pyrittiin estämään jo ennakolta. Näin ollen yhteisön terveet jäsenet asettivat itselleen velvoitteita, joilla he koettivat turvata tavanomaisen elämänmenonsa. Jos rikos tai muu yhteisön normeja rikkova teko pääsi kuitenkin tapahtumaan, yhteisö joutui turvautumaan kristilliseen rakkauteensa ymmärtääkseen mielenheikon teon. Lisäksi se joutui etsimään omasta joukostaan syyllisiä, jotka olivat laiminlyöneet heille asetetun kontrollointivelvoitteen. Vastuukysymysten selvittäminen toimi yhteisön keinona palauttaa hullun aiheuttamaa shokkia edeltänyt normaali elämäntilanne ja luoda toimintastrategioita, joilla vastaavanlaiset järkytykset pystyttäisiin vastaisuudessa välttämään.

²³² KA RKKK sk 25.10.1751, 701–702.

²³³ KA RKKK sk 23.10.1751, 664–667; KA RKKK sk 18.9.1755, 635v–639.

5. Harmittomat hullut ja hillittömät hourut paikallisyhteisössään

Ilmaus ”marginaalihistoria” ei usein anna oikeaa kuvaa tutkimuksen kohteesta. Tutkimuksessa voidaan kyllä tarkastella sitä, miten valtaväestö on kohdellut mielisairaita, vammaisia, rikollisia tai muita marginaaliryhmien edustajia, mutta tarkoitus on yleensä valottaa kohtelun taustalla vaikuttaneita ajattelutapoja, arvoja ja asenteita. Valtaväestön tarkasteleminen on historian tutkimuksen kohdalla usein ainoa mahdollisuus, sillä marginaaliryhmien edustajat eivät yleensä ole luoneet minkäänlaista julkista lähdemateriaalia. On silti tärkeää huomata, että itse asiassa valtaväestön tutkiminen on välttämätöntä marginaaliryhmien elämän ymmärtämiseksi, sillä poikkeavuus on aina määritelty sosiaalisesti.

Niin sanotut normaalit ihmiset ovat muodostaneet käsityksen itsestään ”meinä”, joihin he ovat liittäneet positiivisia miellelyhtymiä. ”Muut” tai ”toiset” taas on nähty vallitsevan elämänjärjestyksen eli ajattelu- ja toimintatapojen sekä niiden taustalla vaikuttaneiden normien rikkojina, ja nämä mentaaliset rakenteet ovat tulleet esille siinä, miten poikkeavia on kohdeltu. Ongelmallista ei ole ollut itse mielenvikaisuus tai muunlainen poikkeavuus vaan nimenomaan se, mitä se on saanut aikaan ja miten se on vaikuttanut ympäristöönsä. Tämän vuoksi ihmiset eivät 1700-luvulla yleensä pohtineet julkisesti sitä, mistä henkilön mielenheikkous johtui. Toki asia puhutti ihmisiä silloin tällöin, mutta varsinkaan käräjillä syiden löytäminen ei ollut tarpeellista eikä siihen usein olisi edes kyetty.

Käsitykset (epä)normaalista eivät ole säilyneet historian saatossa muuttumattomina, sillä kunkin ajan ihmisten maailmankuvassa, elämäntavoissa ja normirakenteissa ovat painottuneet erilaiset asiat, jolloin myös käsitykset elämänjärjestyksen uhkaajista ovat vaihdelleet. Vallitseva ajatusmaailma on tullut esille niin rahvaan arkisessa toiminnassa kuin myös laeissa ja lainlukemisessa sekä papiston antamissa elämänohjeissa. Ymmärtääkseen 1700-luvun ihmisten ajatusmaailmaa näitä kolmea tasoa ei voi erottaa toisistaan täysin, sillä ne vaikuttivat yhdessä ”normaalien” muodostaessa käsityksiä itsestään, poikkeavuudesta ja ylipäätään elämästä. Paikallisyhteisön ajatusmaailmaa

tutkittaessa tärkeintä on kuitenkin kaivaa esiin epävirallinen taso eli rahvaan itse määrittelemät normit, koska juuri ne vaikuttivat kaikkein eniten ihmisten jokapäiväisessä elämässä. Käräjillä mielenvikaiset pääsivät syyntakeettomina ilman virallista rangaistusta, mutta vastapuolena oli se, että he saivat hullun leiman ja tämän kautta joutuivat yhteisön tiukemman kontrollin alaisiksi.

Kohdatessaan erilaisuutta ”normaalit” ovat joutuneet luomaan strategioita turvaamaan ajattelu- ja elämäntapansa, ja samalla he ovat vahvistaneet kuvaa itsestään. Minäkuvan – tai pikemminkin me-kuvan – jouduttua uhatuksi ihmiset ovat lisäksi tarkistaneet yhteisiä käsityksiään hyväksyttävästä ja ongelmallisesta poikkeavuudesta. Kysymys on tällöin kuulunut, millainen on normiemme mukainen ihminen ja kuka ansaitsee oikeuden kuulua meidän joukkoomme erilaisuudestaan huolimatta. Yhteisön merkitys oli suuri erityisesti 1700-luvulla, sillä henkilön identiteetti muodostui aina osana laajempaa kokonaisuutta – kotitaloutta, kylää, pitäjää, luterilaista kristikuntaa. Henkilön hulluus vaikutti paitsi hänen omaan maineeseensa myös hänen omaisistaan luotuihin mielikuviin, ja esimerkiksi itsensä surmanneen perheenjäsenet joutuivat kantamaan häpeää, jonka heidän hullu lähimmäisensä sai kauhistuttavalla teollaan aikaan. Henkilön mielenheikkous saattoi siis vaikuttaa koko kotitalouden asemaan yhteisössä, mikä koski erityisesti sellaisia tiloja, joiden suhteita yhteisöön ja kruunuun hoitivat hullut isännät.

Kyläläiset ja pitäjäläiset pystyivät elämään ihanteidensa mukaisesti ainoastaan silloin, jos yhteisössä esiintynyt poikkeavuus pystyttiin tukahduttamaan tai piilottamaan. Epänormaali nähtiin likana ja Jumalan asettaman järjestyksen sekoittajana, joten poikkeavuuteen suhtautumisessa oli kyse paikallisyhteisön kokemasta puhtauden tunteesta. Tämä ei silti tarkoittanut sitä, että yhteisössä esiintynyt poikkeavuus olisi pyritty eliminoimaan kokonaan. Puhtauden tunne ei yleensä edellyttänyt mielenheikon henkilön lähettämistä pois yhteisöstä hospitaaliin. Tärkeintä oli vahva käsitys siitä, että vallitseva elämäntapa oli turvassa paikallisyhteisössä esiintyneestä poikkeavuudesta huolimatta.

Yhteisö pystyi varjelemaan elämänjärjestystään lujittamalla tiettyjä elämäntapojaan ja normejaan sekä korostamalla ahkeruuden ja itsehillinnän tapaisia hyveitä. Varsinkin itsemurhia koskeneiden oikeuskäsittelyiden tärkein tehtävä paikallisyhteisön kannalta oli painottaa itsemurhan jumalattomuutta ja näin vahvistaa ihmisten kristillistä elämäntapaa. Myös kristillinen armeliaisuusajattelu oli mielenheikkoihin suhtautumisessa tärkeässä roolissa. Heikkojen auttaminen oli jokaisen kristityn velvollisuus, ja mielenvikasten katsottiin kuuluvan heikkojen ryhmään. Hulluus oli vain yksi vajavaisuuden muoto, sillä heikkomielisyys teki ihmisestä yleensä ainakin osittain työkyvyttömän ja perheettömän hullusta tätä kautta köyhän. Useimmiten mielenvikaisen henkilön perhe ja suku pitivät huolta lähimmäisestään, jonka katsottiin olevan kotitalouden itseoikeutettu jäsen, vaikka hän ei yleensä pystynyt tekemään talon normaaleja askareita. Kotitalouden jäsenyys turvasi mielenheikon henkilön aseman koko paikallisyhteisön tasolla, sillä kotitalous oli yhteiskunnan perusyksikkö. Perheettömät ja sen vuoksi ruotuvaivaisina, kerjäläisinä tai muulla tavoin vieraiden ihmisten huollettavina olleet hullut puolestaan olivat ihmisten silmissä persoonattomia ja alttiimpia tulla luokitelluiksi hillittömiksi houruiksi, joista oli päästävä eroon.

Kun poikkeavuuden luoma ongelma pystyttiin pitämään rajatulla, yhden kotitalouden alueella, voitiin ikään kuin piilottaa koko yhteisöä vaivannut vajavaisuus, vaikka käytännössä naapuritilalla ja -kylissä asuneet mielenheikot olivat osa ihmisten jokapäiväistä elämää. Lisäksi kuuluminen jonkin kotitalouden piiriin osoitti sen, kenen vastuulla oli estää hullua tekemästä rikoksia tai muita normaalia elämäntapaa ja ihmisten moraalikäsityksiä järkyttäneitä tempauksia. Koko paikallisyhteisö kyllä kontrolloi tällaisessakin tapauksessa kotitaloudelle osoitettujen velvoitteiden täyttämistä, mutta mielenvikaisuuden aiheuttamat välittömät rasitteet koituivat lähinnä vain hullun lähipiirille, mikä helpotti poikkeavuuden sietämistä.

Suhtautuminen mielenvikaisiin perustui mielikuviin, jotka koskivat sekä mielenheikon persoonaa että yhteisön toimintakykyä tilanteissa, jotka järkyttivät

usein niin ihmisten mielenrauhaa kuin konkreettista elämää. Henkilö kategorisoitiin hulluksi huhujen, ihmisten itse kokemien tilanteiden ja viimeistään käräjillä vahvistetun mielenvikaisuuden kautta. Hullun leiman syynä oli henkilön sopeutumattomuus yhteisön vallitseviin normeihin, jotka koskivat siveellisyyttä, oman käyttäytymisen hallitsemista, työntekoa, luotettavuutta ja ylipäättään kunniallisuutta. Yksinkertaistetusti voi sanoa, että kyseessä oli maine ja sen menettäminen.

Toisaalta leiman antamisella oli myös käytännölliset syynsä, sillä sen avulla voitiin osoittaa tapauskohtaisesti kunkin hullun paikka paikallisyhteisössä ja hänen vaarallisuutensa laatu sekä antaa viitekehys hänen toimintansa selittämiseksi ja seurausten arvioimiselle. Leiman merkitys näkyi siinä, että mielenvikaisiksi todetuilta osattiin odottaa tavallisuudesta poikkeavaa käyttäytymistä eivätkä heidän rikkomuksensa tämän vuoksi normaalisti herättäneet pahennusta voimakkaampia tunteita, poikkeuksena väkivaltatapaukset. Useimmiten mielenheikkojen ei katsottu muodostavan suurta uhkaa yhteisön elämänjärjestykselle, sillä omituinen käytös pystyttiin selittämään, vaikka mielenvikaisuuden syytä ei yleensä tiedetty. Rikkomuksen tekijän ei silti katsottu kuuluvan ”normaalien” piiriin vaan jo ennestään epätäydellisten ihmisten kastiin. Koska uhka näin ollen tuli eräällä tapaa ryhmän ulkopuolelta, yhteisö ei kokenut normiensä tulleen loukatuksi yhtä raskaasti, kuin jos rikoksen tekijä olisi ollut normaalina pidetty henkilö. Tuleminen julkisesti merkityksi hulluksi lisäsi myös henkilöön kohdistunutta valvontaa laajemmin koko yhteisön tai ainakin kylän taholta. Poikkeavuuden voitiin näin katsoa olevan paremmassa kontrollissa, ja samalla sen yhteisön elämänjärjestykselle muodostama uhka oli saatu minimoitua.

Tässä tutkimuksessa mielenheikkoihin suhtautumista on jossain määrin vertailtu lähinnä ruumiinvammaisiin ihmisiin, jotka hullujen tavoin olivat työkyvyttömiä ja sitä kautta epätäydellisiä ihmisiä. Vertailua voisi tulevassa tutkimuksessa viedä vielä pidemmälle, jotta saataisiin paremmin selville 1700-luvun ihmisten käsityksiä paikallisyhteisöstä taloudellisena toimintakenttänä ja voitaisiin laajentaa armeliaisuuden ja ihmiskäsitysten tarkastelunäkökulmaa. Tutkitun

perusteella voidaan sanoa, että heikkopäisyys oli suhteessa suurempi ongelma kuin muunlainen poikkeavuus ja hulluihin suhtauduttiin kielteisemmin kuin rampoihin, kerjäläisiin ja muihin yhteisön huono-osaisiin. Tämä johtui siitä, että elättämisen lisäksi mielenheikot tarvitsivat jatkuvaa huolenpitoa ja tarkkailua, jotta he eivät pääsisi aiheuttamaan vahinkoa tai muunlaista järkytystä. Tästä huolimatta aikaisemman tutkimuksen perusteella saatava kuva mielenheikkoihin suhtautumisesta on tarpeettoman negatiivinen. Ihmisten ajatellaan sietäneen mielenheikkoja ja näiden norminvastaista käyttäytymistään niin huonosti, että suurin osa hulluista lähetettiin ennen pitkää hospitaaliin tai että he muutoin menettivät asemansa yhteisössä. Tämän tutkimuksen perusteella voidaan kuitenkin todeta, että mielenvikaisten elämään puututtiin ulkopuolisten taholta ainoastaan sitten, kun poikkeavuus tuli muulla tavoin esille käräjien tapaisessa julkisessa tilassa tai kun hullu uhkasi kotipiiriään laajempaa ihmisjoukkoa. Tällöinkin intervention kovuus riippui siitä, miten suureksi uhaksi kyseinen henkilö koettiin.

Yleisesti ottaen tekojen aiheuttaman järkytyksen voimakkuutta pehmensi se, että niihin osattiin varautua. Juuri tämä oli yksi hullun leiman käytännöllisistä tehtävistä ja osoitti, miten tärkeää oli tuoda avoimesti esille kotitaloutta vaivanneet ongelmat, vaikka niiden vaikutus ei yleensä olisikaan ulottunut paikallisyhteisön muihin jäseniin. Ihmishenkeen kohdistuneet teot kuten väkivalta, pyromania ja itsemurha olivat ennakoinnista huolimatta aina erityisen shokeeraavia. Ne olivat niin konkreettisia vahingontekoja, että mielenheikon vaarallisuutta ei tarvinnut epäillä. Hullun väkivaltaisuus johti yhteisön taholta ankarampaan puuttumiseen kuin muunlainen normaalin elämänmenon järkyttäminen. Lähes poikkeuksetta väkivaltaisuuteen ja omaisuuden tuhoamiseen tai varastamiseen syyllistyminen johti ennen pitkää joko hullun lähettämiseen yhteisön ulkopuolelle hospitaaliin tai joutumiseen muuten holhouksenalaiseksi. Jo pelkkä fyysiseen turvallisuuteen kohdistunut uhka – siis ilman rikoksen tapahtumista – katsottiin riittäväksi syyksi ryhtyä niinkin rajuihin toimenpiteisiin kuin yhteisön mielenvikaisesta jäsenestä eroon hankkiutumiseen. Silti väkivaltatapaustenkin yhteydessä otettiin huomioon hullun persoona eli punnittiin

sitä, miten todennäköistä oli, että henkilö sortuisi uudelleen samantapaiseen rangaistavaan ja vaaralliseen tekoon.

Hospitaaliin lähettämiseen turvaututtiin kuitenkin vain tilanteissa, joissa hullu uhkasi muiden henkeä tai omaisuutta tai oli liian vaikea hoidettavaksi perheensä tai paikallisyhteisön piirissä. Yleensä mielenheikon toimintaan suhtauduttiin pelkästään paheksuen. Epämääräisten äänien päästeleminen tai tuppisuisuus, jääräpäisyys ja uhmakkuus, näkyjen näkeminen, metsissä harhailu, erakoituminen ja muut omituisuudet kyllä koettelivat ihmisten sietokykyä, mutta niiden ei katsottu aiheuttavan vaaraa yhteisölle. Harmittomat hullut eivät teoillaan ravistelleet vallinnutta elämänjärjestystä kuin pinnalta, sillä kunkin yksilön katsottiin olevan itse vastuussa kunniallisuudestaan ja kristillisen elämäntavan noudattamisesta. Ajatusmalli, jonka mukaan yksilön paha teko langetti Jumalan vihan koko yhteisön päälle, alkoi menettää merkitystään, joten mielenheikkouden luomat ongelmat sysättiin hullun itsensä ja hänen lähipiirinsä vastuulle.

Poikkeavuutta siedettiin, sillä se ei välttämättä uhannut normaalia elämänjärjestystä syvällisesti, vaikka se olisi sitä joskus sekoittanutkin. Ainoastaan väkivallan tapaiset konkreettiset teot, tietoinen irrottautuminen yhteisön käytänteistä ja kotitalouden taloudellista toimeentuloa vaikeuttaneet tekijät järkyttivät elämänjärjestyksen yhteisöllistä pohjaa ja saivat ihmiset vahvemmin huomioimaan henkilön mielenvikaisuuden ja epätäydellisen ihmisyyden. Mielenheikkous ei siis ollut se syy, jonka vuoksi henkilön asemaa yhteisössä jouduttiin miettimään. Syy oli aina jokin henkilön teko tai ominaisuus, joka osoitti, että hän ei sopeutunut yhteisön vallitseviin sääntöihin.

Tämän tutkimuksen käsittelemä ajanjakso eli 1700-luvun jälkipuolisko oli erityislaatuinen siinä mielessä, että silloin muutos kollektiivisen subjektin ja yhteisöllisyyden korostamisesta kohti yksilökeskeistä yhteiskuntaa oli vielä kesken. Ruovesi ja Keuruu seurasivat tässä mentaalisisessä kehityksessä tiiviisti eteläisen Suomen esimerkkiä, mutta Pohjanmaalla sekä Itä- ja Pohjois-Suomessa kehitys oli hitaampaa ja omintakeisempaa. Tulevassa tutkimuksessa voisi

tarkastella tätä pitkäkestoista muutosta aloittamalla tutkimuksen 1600- ja 1700-lukujen vaihteesta ja ulottamalla sen aina 1800-luvun loppupuolelle saakka. Miten modernisaation murros tuli esille siinä, mitä ”normaalit” ihmiset edellyttivät yhteisönsä jäseniltä? Entä siinä, miten ihmiset suhtautuivat toisalta väkivallan tapaisiin konkreettisiin uhkiin, toisalta lähinnä kunniallisuus- ja siveellisyyskäsitteiksi rikkoneisiin tekoihin kuten juopumukseen ja kirkonkäynnin laiminlyömiseen?

Aikaisempi tutkimus on keskittynyt siihen, miten oikeus- ja sosiaaliviranomaiset kohtelivat mielenheikkoja, kun taas tässä tutkimuksessa on tarkasteltu lähinnä paikallisyhteisön epävirallisten normien tasoa. Tutkimuksen ulkopuolelle on sen sijaan usein jätetty hengellisen säädyn laatima lähdeaineisto kuten pappien saarnat, eikä seurakunnissa tehdyistä tarkastuksista syntyneitä lähdemateriaaliakaan ole hyödynnetty tarpeeksi. Nämä eri näkökulmat ja tarkastelun tasot kannattaisi tulevassa tutkimuksessa yhdistää, sillä yhteiskunnan eri tasojen toimijoiden käsitykset nivoutuivat yhteen. Erityisen hedelmällistä eri tasojen tarkastelu olisi 1800-luvun osalta, sillä vaikka yksilöllistymiskehitys heikensi kollektiivisen tarkkailun merkitystä ”normaalien” ihmisten kohdalla, mielenvikaisten ja muiden poikkeavien yksilöiden kontrolloinnin voi sanoa tiukentuneen. Yhteiskunnan poikkeaville jäsenille tarkoitettujen laitosten lisääntymisen ja hoitojen kehittymisen myötä laitosjärjestelmästä muodostui entistä varteenotettavampi keino kohdella yhteisön hulluja, joiden lähettäminen hospitaaliin helpottui sekä henkisesti että taloudellisesti. Asenteet apua tarvitsevia kohtaan alkoivat koventua, joten mielenheikkojen voisi kaikkein vaikeimpina hoidokkeina olettaa olleen usein ensimmäisiä, joista haluttiin päästä eroon.

Tätä 1800-luvulla tapahtunutta muutosta voi pohtia suvaitsevaisuuden kannalta. Modernisaation murroshan on yleensä nähty kehityksenä parempaan päin, ja yhtenä osoituksena tästä pidetään ihmisten tapaa suhtautua poikkeavuuteen. Poikkeavien ihmisten kohtelun oletetaan olleen sitä irrationaalisempaa ja epäinhimillisempää, mitä kauemmaksi ajassa mennään taaksepäin, ja vasta 1900-luvulla voidaan puhua hullujen ihmisarvoisesta kohtelusta. Käsillä olevasta

tutkimuksesta on kuitenkin käynyt ilmi, että 1700-luvun ihmiset pitivät hulluja erottamattomana osana paikallisyhteisöään eikä heihin suhtautumisessa ollut kyse niinkään asenteista mielenvikaisuutta vaan heidän käyttäytymistään ja elämäntapaansa kohtaan. Hulluja kyllä pidettiin epätäydellisinä ihmisinä, mutta itseltään ”normaalit” ihmiset edellyttivät kristillistä tai yleismaailmallisemmin ilmaistuna inhimillistä suhtautumistapaa yhteisön heikko-osaisia kohtaan. Loppujen lopuksi mielenvikaisuuteen suhtautumisen sijaan tulisi siis puhua mieluummin siitä, miten ”normaalien” suhtautuminen *itseensä* ja muodostamaansa yhteisöön on muuttunut. Ainoaksi tosiasiaksi jää tällöin se, että hullujen ja muiden poikkeaviksi luokiteltujen ihmisten elämäntapa on aina ollut ja tulee aina olemaan tavallista enemmän yhteisön muiden jäsenten käsissä.

Lähteet

ARKISTOLÄHTEET

Kansallisarkisto (KA)

Ylä-Satakunnan tuomiokunnan, Ruoveden ja Keuruun kärjäkunnan (RKKK) (renovoidut) tuomiokirjat vuosilta 1750–1776. Mikrofilmijäljenne, JyMA ja KA, rullat JK 1685--1730, JK 2336--2346 ja OS 180.

Ylä-Satakunnan tuomiokunnan, Ruoveden kärjäkunnan (RKK) renovoidut tuomiokirjat vuosilta 1776–1782. Mikrofilmijäljenne, KA ja JyMA, rullat JK 1732--1743.

Ylä-Satakunnan tuomiokunnan, Oriveden ja Ruoveden kärjäkunnan (ORKK) renovoidut tuomiokirjat vuosilta 1782–1789. Mikrofilmijäljenne, KA, rullat JK 1745--1756 ja JK 2346--2353.

Hämeenlinnan maakunta-arkisto (HMA)

Ruoveden kirkonarkisto (RKA): Ruoveden pitäjänkokousten pöytäkirjat vuosilta 1751--1789. Niteet I Ca 2 ja II Ca 1.

Ruoveden kirkonarkisto (RKA): Ruoveden emäseurakunnan rippikirjat vuosilta 1744--1795. Mikrofilmijäljenne, HMA, rullat TK 197–198.

Virtain kirkonarkisto (VKA): Virtain kappeliseurakunnan rippikirjat vuosilta 1749--1787. Mikrofilmijäljenne, HMA, rulla UK 497.

Jyväskylän maakunta-arkisto (JyMA)

Keuruun kirkonarkisto (KKA): Keuruun pitäjänkokousten pöytäkirjat vuosilta 1750--1787. Mikrofilmijäljenne, JyMA, rulla UK 398.

Keuruun kirkonarkisto (KKA): Keuruun seurakunnan rippikirjat vuosilta 1744–1772. Mikrofilmijäljenne, JyMA, rulla UK 388.

Rautalammin tuomiokunnan, Keuruun kärjäkunnan (KKK) konseptituomiokirjat vuosilta 1776–1789. Niteet II Ca 1–6 ja II Cg 1.

VIRALLISJULKAISUT

Kircko-Laki Ja Ordningi 1686 *Kircko-Laki Ja Ordningi 1686. Näköispainos ja uudelleen ladottu laitos vuoden 1686 kirkkolain suomennoksesta.* Hellemaa, Lahja-Irene – Jussila, Anja – Parvio, Martti (toim.). Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 444. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Juva 1986.

Ruotzin Waldacunnan Laki 1734 *Ruotzin Waldacunnan Laki. Hywäxi luettu ja wastian otettu Herrain Päiwillä Wuonna 1734.* [Näköispainos.] WSOY: Porvoo 1984.

Udistettu Asetus Waloista ja Sabbatin Ricoxesta ”Cuning. Maij:tin Udistettu Asetus Waloista ja Sabbatin Ricoxesta”. Teoksessa *Kircko-Laki Ja Ordningi 1686. Näköispainos ja uudelleen ladottu laitos vuoden 1686 kirkkolain suomennoksesta.* Hellemaa, Lahja-Irene – Jussila, Anja – Parvio, Martti (toim.). Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 444. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Juva 1986.

TUTKIMUSKIRJALLISUUS

Allardt 1988 Allardt, Erik, *Sosiologia I.* Neljäs painos. WSOY: Juva 1988. Alkuperäisjulkaisu vuodelta 1983.

Apo 1995 Apo, Satu, *Naisen väki. Tutkimuksia suomalaisten kansanomaisesta kulttuurista ja ajattelusta*. Hanki ja jää: Hämeenlinna 1995.

Ariès 1983 Ariès, Philippe, *The Hour of Our Death*. Penguin Books: Aylesbury 1983. Originally published in French in 1977.

Douglas 2000 Douglas, Mary, *Puhtaus ja vaara. Rituaalisen rajanvedon analyysi*. Vastapaino: Jyväskylä 2000. Englanninkielinen alkuperäisjulkaisu vuodelta 1966.

EGGEBY 1993 Eggeby, Eva, ”Avvita, galen, sinnessvag – något om synen på mentalsjukdomar och de mentalsjuka under 1700- och 1800-talet”. I *Historisk tidskrift*, 4/1993.

Eilola 2003a Eilola, Jari, ”’Cuca tiesi cugin mielen? Kengä kenegän sydämen?’ Maine ja luotettavuus uuden ajan alun pikkukaupungeissa”. Teoksessa Eilola, Jari (toim.), *Sietämättömät ja täydellinen maailma. Kirjoituksia suvaitsemattomuudesta*. Jyväskylän Historiallinen Arkisto vol. 6. Kopijyvä: Jyväskylä 2003.

Eilola 2003b Eilola, Jari, *Rajapinnoilla. Sallitun ja kielletyn määritteleväminen 1600-luvun jälkipuoliskon noituus- ja taikuustapauksissa*. Bibliotheca Historica 81. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki 2003.

Elias 1978 Elias, Norbert, *The Civilizing Process. The History of Manners*. Basil Blackwell: Oxford 1978. Originally published in German in 1939.

Elias 1993 Elias, Norbert, *Kuolevien yksinäisyys*. Gaudeamus: Tampere 1993. Saksankielinen alkuperäisjulkaisu vuodelta 1982.

Foucault 1973 Foucault, Michel, *Madness and Civilization. A History of Insanity in the Age of Reason*. Random House: [New York] 1973. Originally published in French in 1961.

Frykman & Löfgren 1979 Frykman, Jonas – Löfgren, Orvar, *Den kultiverade människan*. Skrifter utgivna av Etnologiska sällskapet i Lund. Liber: Stockholm 1979.

Haapala 1989 Haapala, Pertti, *Sosiaalhistoria. Johdatus tutkimukseen*. Suomen Historiallisen Seuran Käsikirjoja 12. Suomen Historiallinen Seura: Jyväskylä 1989.

- Harjula 1996** Harjula, Minna, *Vaillinaisuudella vaivatut. Vammaisuuden tulkinnat suomalaisessa huoltokeskustelussa 1800-luvun lopulta 1930-luvun lopulle*. Bibliotheca Historica 15. Suomen Historiallinen Seura: Helsinki 1996.
- Heikkinen 1986** Heikkinen, Antero, ”Mittaammeko poikkeusyksilöillä?”. Teoksessa *Historian päivät 1985*. Historiallinen Arkisto 88. Suomen Historiallinen Seura: Vammala 1986.
- Jansson 1994** Jansson, Arne, ”Mörda för att få dö”. I Jarrick, Arne – Söderberg, Johan (red.), *Människovärdet och makten. Om civiliseringsprocessen i Stockholm 1600–1850*. Stockholmsmonografier vol. 118. Stockholmia: Uppsala 1994.
- Jarrick 2000** Jarrick, Arne, *Hamlets fråga. En svensk självmordshistoria*. Norstedts: Gjövik 2000.
- Jarrick & Söderberg 1993** Jarrick, Arne – Söderberg, Johan, ”Spontaneous Processes of Civilization. The Swedish Case”. In *Ethnologia Europaea*, 1/1993.
- Jokiaho 2002** Jokiaho, Mika, ”Miehen kunnia ja maine 1600-luvun pohjalaisessa maalaisyhteisössä”. Teoksessa Einonen, Piia – Karonen, Petri (toim.), *Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkaalisesta järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450–1860)*. Historiallinen Arkisto 116. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki 2002.
- Jokipii 1959** Jokipii, Mauno, ”Vanhan Ruoveden pitäjän historia eräkaudesta isoonvihaan”. Teoksessa Söyrinki, Niilo – Luho, Ville – Jokipii, Mauno, *Vanhan-Ruoveden historia I*. Vanhan-Ruoveden historiatoimikunta: Vammala 1959.
- Juva 1955** Juva, Mikko, *Varsinais-Suomen historia VII: 3–4. Varsinais-Suomen seurakuntaelämä puhdasoppisuuden hallitsemina vuosisatoina (1600–1808)*. Varsinais-Suomen Historiantutkimusyhdystys: Turku 1955.
- Kalela 1993** Kalela, Jorma, *Aika, historia ja yleisö. Kirjoituksia historiantutkimuksen lähtökohdista*. Turun yliopisto, poliittisen historian laitos, julkaisuja C 44. Turun yliopisto: Jyväskylä 1993.
- Kalela 2000** Kalela, Jorma, *Historiantutkimus ja historia*. Gaudeamus: Tampere 2000.

- Katajala 1995** Katajala, Kimmo, ”Historian ja antropologian välimaastossa. Historian näkökulma”. Teoksessa Katajala, Kimmo (toim.), *Manaajista maalaisaateliin. Tulkintoja toisesta historian, antropologian ja maantieteen välimaastossa*. Tietolipas 140. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Jyväskylä 1995.
- Knuuttila 1992** Knuuttila, Seppo, ”Mentaliteetti, mieli ja merkitys”. Teoksessa Pitkänen, Pirkko (toim.), *Menneisyyden merkitys. Historian suuret ja pienet kertomukset*. Historian ja yhteiskuntaopin opettajien vuosikirja XXI. Historian ja yhteiskuntaopin opettajien liitto: Joensuu 1992.
- Korhonen 1945** Korhonen, Arvi, ”Käräjöpöytäkirjat historiallisina lähteinä”. Teoksessa Historian Ystävien Liitto (toim.), *Käräjöpukareita ja käräjäjuttuja. Kansamme historiaa tuomiokirjojen valossa*. Historian Aitta X. WSOY: Forssa 1945.
- Koukkula 1967** Koukkula, Tuomo, *Vanhan-Ruoveden historia II:1. Kuru, Pohjaslahti, Ruovesi, Vilppula ja Virrat isostavihasta 1860-luvulle*. Vanhan-Ruoveden historiatoimikunta: Vammala 1967.
- Lagerqvist & Nathorst-Böös 1985** Lagerqvist, Lars O. – Nathorst-Böös, Ernst, *Vad kostade det? Priser och löner från medeltid till våra dagar*. LTs förlag: Borås 1985.
- Liliequist 2002** Liliequist, Jonas, ”Käänteinen vaimokuri. Diskurssi avioliittoon kuuluvasta miehisyydestä, vallasta ja auktoriteetista Ruotsissa uskonpuhdistuksesta 1800-luvun alkuun”. Teoksessa Einonen, Piia – Karonen, Petri (toim.), *Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkalisesta järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450–1860)*. Historiallinen Arkisto 116. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki 2002.
- Löfström 1999** Löfström, Jan, *Sukupuoliero agraarikulttuurissa. ”Se nyt vaan on semmonen”*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 757. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Vaasa 1999.
- Markkola 1996** Markkola, Pirjo, ”Marginaali historian keskipisteessä”. Teoksessa Peltola, Jarmo – Markkola, Pirjo (toim.), *Kuokkavieraiden pidot. Historian marginaalista marginaalihistoriaan*. Vastapaino: Tampere 1996.

- Matikainen 2002** Matikainen, Olli, *Verenperijät. Väkiältä ja yhteisön murros itäisessä Suomessa 1500–1600-luvulla*. Bibliotheca Historica 78. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki 2002.
- Nygård 1994** Nygård, Toivo, *Itsemurha suomalaisessa yhteiskunnassa*. Studia Historica Jyväskylän yliopisto: Jyväskylä 1994.
- Nygård 1998** Nygård, Toivo, *Erilaisten historiaa. Marginaaliryhmät Suomessa 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa*. Atena: Jyväskylä 1998.
- Pajuoja 1989** Pajuoja, Jussi, ”Itsemurhat ja laki”. Teoksessa Achté, Kalle – Lindfors, Olavi – Lönnqvist, Jouko – Salokari, Markku (toim.), *Suomalainen itsemurha*. Yliopistopaino: Helsinki 1989.
- Pajuoja 1993** Pajuoja, Jussi, ”Mielisairaahan rikoksentekijän historia”. Teoksessa Seppä, Tuomas – Hietaniemi, Tapani – Mikkeli, Heikki – Sihvola, Juha (toim.), *Historian alku. Historianfilosofia, aatehistoria, maailmanhistoria*. Tutkijaliiton julkaisusarja 74. Tutkijaliitto: Helsinki 1993.
- Pajuoja 1995** Pajuoja, Jussi, *Väkiältä ja mielentila. Oikeussosiologinen tutkimus syyntakeisuussäännöksistä ja mielentilatutkimuksista*. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja, A-sarja nro 201. Suomalainen Lakimiesyhdistys: Jyväskylä 1995.
- Pentikäinen 1990** Pentikäinen, Juha, *Suomalaisen lähtö. Kirjoituksia pohjoisesta kuolemankulttuurista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 530. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Pieksämäki 1990.
- Porter 1997** Porter, Roy, *The Greatest Benefit to Mankind. A Medical History of Humanity from Antiquity to the Present*. HarperCollins Publishers: Glasgow 1997.
- Pulma 1985** Pulma, Panu, *Fattigvård i frihetstidens Finland. En undersökning om förhållandet mellan centralmakt och lokalsamhälle*. Historiallisia Tutkimuksia 129. Suomen Historiallinen Seura: Jyväskylä 1985.
- Pulma 1994** Pulma, Panu, ”Vaivaisten valtakunta”. Teoksessa Jaakkola, Jouko – Pulma, Panu – Satka, Mirja – Urponen, Kyösti, *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisten sosiaalisen turvan historia*. Sosiaaliturvan kirjallisuus: sosiaalipolitiikka, sosiaaliturva 1. Sosiaaliturvan keskusliitto: Jyväskylä 1994.

- Qvarsell 1984** Qvarsell, Roger, ”Dårarna”. I Ambjörnsson, Ronny – Gaunt, David (red.), *Den dolda historien. 27 uppsatser om vårt okända förflutna*. Människan i historien -serie. Författarförlaget: Malmö 1984.
- Rautiainen et al. 2002** Rautiainen, Matti – Lamberg, Marko – Jokiaho, Mika – Karonen, Petri – Vilkuna, Kustaa H. J., *Suomi kuningaskunnassa. Suomi ennen vuotta 1809. Opettajan materiaali*. 1. painos. WSOY: Vantaa 2002.
- Renvall 1949** Renvall, Pentti, *Suomalainen 1500-luvun ihminen oikeuskatsomustensa valossa*. Turun yliopiston julkaisuja, sarja B, osa XXXIII. Turun yliopisto: Turku 1949.
- Riot 1982** Riot, Philippe, ”The Parallel Lives of Pierre Rivière”. In Foucault, Michel (ed.), *I, Pierre Rivière, having slaughtered my mother, my sister, and my brother... A Case of Parricide in the 19th Century*. University of Nebraska Press: [Lincoln] 1982. Originally published in French in 1973.
- Sandholm 1973** Sandholm, Åke, *Kyrkan och hospitalshjonen. En undersökning rörande omsorgen om de sjuka och fattiga i välfärdsanstalterna i Finland*. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 88. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura: Turku 1973.
- Sillanpää 1969** Sillanpää, L. A., *Vanhan-Ruoveden historia II:2. Keuruu, Multia, Mänttä, Pihlajavesi ja Ähtäri isostavihasta 1860-luvulle*. Vanhan-Ruoveden historiatoimikunta: Vammala 1969.
- Sirén 1996** Sirén, Kirsi, ”Korkean rikollisuuden alueet Suomessa 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa”. Teoksessa Forsström, Sari (toim.), *Laittomuuden laitatiellä. Rikos Suomessa 1500-luvulta nykypäiviin*. Studia Historica Helsingiensis, Helsingin yliopiston historian laitoksen julkaisuja 1/1996. Helsingin yliopisto: Helsinki 1996.
- Stolt 1994** Stolt, Eeva, ”Vammaiset sairaanhoidon historiassa”. Teoksessa Vuolle, Tuula – Karonen, Petri (toim.), *Vammaisuuden varhaishistoria Suomessa. Vammaiskysymys keskiajalta 1800-luvun lopun murrokseen – Elämisen oikeudesta kansalaiskeskustelun viriämiseen – Seminaari Turussa 16.8.–17.8.1994*. Jyväskylän yliopiston historian laitos, Suomen historian julkaisuja 20. Jyväskylän yliopisto: Jyväskylä 1994.

Sundin 1982 Sundin, Jan, ”Kontroll, straff och försoning. Kyrklig rättvisa på sockennivå före 1850”. I Sundin, Jan (red.), *Kontroll och kontrollerade. Formell och informell kontroll i ett historiskt perspektiv*. Forskningsrapporter från Historiska institutionen i Umeå nr 1. Historiska institutionen: Umeå 1982.

Toivanen 2005 Toivanen, Jenni, *Lesken elämää. Leskeys naisen elämän osana ja sosiokulttuurisena ilmiönä 1700-luvun lopun sisäsuomalaisella maaseudulla*. Suomen historian lisensiaatintyö, Jyväskylän yliopisto. 2005. Painamaton.

Vilkuna 1995 Vilkuna, Kustaa H. J., ”Alkoholin nauttimispaikka, juopottelijat ja juomisen ajankohta 1500–1700-luvun Suomessa”. Teoksessa Roiko-Jokela, Heikki – Pitkänen, Timo (toim.), *Sisä-Suomen tuomiokirjat tutkimuslähteinä ja elämän kuvaajina*. Jyväskylän Historiallinen Arkisto vol. 1. [Jyväskylän yliopisto]: Jyväskylä 1995.

Vilkuna 1996a Vilkuna, Kustaa H. J., ”Jumala elä rankase minua. Yksilöllisen subjektin synty”. Teoksessa Roiko-Jokela, Heikki (toim.), *Siperiasta siirtoväkeen. Murrosaikoja ja käännekohtia Suomen historiassa*. Kopi-Jyv: Jyväskylä 1996.

Vilkuna 1996b Vilkuna, Kustaa H. J., ”Kun hullujenhuoneeseen kerran joutuu, ei pois pääsyä enää ole. Mielenheikkous, kehitysvammaisuus ja tartuntavaara 18. vuosisadalla”. Teoksessa Roiko-Jokela, Heikki – Pitkänen, Timo (toim.), *Kirkonkirjan paikallisyhteisön kuvaajina*. Jyväskylän Historiallinen Arkisto vol. 2. [Jyväskylän yliopisto]: Jyväskylä 1996.

Vilkuna 1999a Vilkuna, Kustaa H. J., ”Ikäihmiset ja vanhuuden tauti 1750–1900”. Teoksessa Roiko-Jokela, Heikki (toim.), *Vanhuus, vaivat ja erilaiset*. Jyväskylän Historiallinen Arkisto vol. 4. Kopijyv: Jyväskylä 1999.

Vilkuna 1999b Vilkuna, Kustaa H. J., ”Kansan arkea ja juhlaa”. Teoksessa Tiainen, Jorma – Nummela, Ilkka (toim.), *Historiaa tutkimaan*. 2. painos. Atena: Jyväskylä 1999.

Vilkuna 2003 Vilkuna, Kustaa H. J., ”Murtuma yhteiskunnallisessa sietokyvyssä”. Teoksessa Eilola, Jari (toim.), *Sietämättömät ja täydellinen maailma. Kirjoituksia suvaitsemattomuudesta*. Jyväskylän Historiallinen Arkisto vol. 6. Kopijyv: Jyväskylä 2003.

Vuorinen 1999 Vuorinen, Heikki S., ”Suomalainen tautinimistö ennen bakteriologian vallankumousta”. Teoksessa *Hippokrates. Suomen Lääketieteen Historian Seuran vuosikirja, 16. vuosikerta*. Suomen Lääketieteen Historian Seura: Rauma 1999.

Vuorinen 2002 Vuorinen, Heikki S., *Tautinen historia*. Vastapaino: Jyväskylä 2002.

Österberg et al. 2000 Österberg, Eva – Lennartsson, Malin – Næss, Hans Eyvind, ”Social Control Outside or Combined with the Secular Judicial Arena”. In Österberg, Eva – Sogner, Sølvi (eds.), *People Meet the Law. Control and Conflict-handling in the Courts. The Nordic Countries in the Post-Reformation and Pre-industrial Period*. Universitetsforlaget: Otta 2000.